

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Νίκος Θεοδοιάς, Έθνογγρονισμός ή εξαχρείωση των ΑΕΙ • Άγγελος Ήλεφάντης, Τό νέο κόμμα του τίποτε • Γιώργος Μαργαρίτης, Για τή βιομηχανία του Όλοκαυτώματος • Μισέλ Σέρ, Μουσική και περιθωρόν θόρυβος • Ζάν-Κλωντ Μισσά, Ή εκπαίδευση τής άγνοιας • Από τή Μικρασιατική Καταστροφή στή γενοκτονία • Ουέντελ Μπέρνι, Ή απόλαυση του φαγητού • Κώστας Βούλγαρης, Για τό βιβλίο τής Χριστίνας Ντουνιά • Γιάννης Κουβαράς, Για τόν ποιητή Νίκο Αντωνάτο • Γιάννα Κατσιμπούρα, Για τό βιβλίο του Ντσήβιντ Νίκολας, Ή εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου • Γιώργος Φαράκλας, Ο Έγγελος και ή αντικειμενικότητα του ώραίου • Από τίς τελευταίες εκδόσεις

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Φεβρουάριος 2001 • τεύχος 85 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Φεβρουάριος 2001
τεύχος 85 • δρχ. 1000

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη
Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 6470079 & fax: 6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσσοχού
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

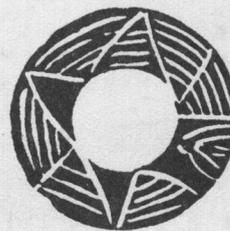
Νίκος Θεοτοκάς, Έκσυχρονισμός ή έξαχρείωση των ΑΕΙ;.....	5
Άγγελος Έλεφάντης, Τό νέο κόμμα του τίποτε.....	8
Γιώργος Μαργαρίτης, Για τή βιομηχανία του Όλοκαυτώματος.....	10

Μισέλ Σέρ, Μουσική και περιρρέων θόρυβος.....	12
Ζάν-Κλώντ Μισεά, Η εκπαίδευση τής άγνοιας.....	20
Άπό τήν Μικρασιατική Καταστροφή στην γενοκτονία.....	26
Ούέντελ Μπέρι, Η απόλαυση του φαγητού.....	34

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Κώστας Βούλγαρης, Γιάννης Κουβαράς, Βιβλιοκριτικές.....	38
Γιάνα Κατσιαμπούρα, Νταϊηβιντ Νίκολας, Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου.....	43
Γιώργος Φαράκλας, Ό Έγγελος και ή άντικειμενικότητα του ώραιου.....	46
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις.....	64

Έξώφυλλο: Παναγιώτη Κουσαθανά και Βαγγέλη Πελέκη,
ΔΗΛΟΣ, Άνοιξη του 1991 μ.Χ. (Φωτογραφικό Όδοι-
πορικό)

Ἐκσυγχρονισμός ἢ ἐξαχρείωση τῶν ΑΕΙ;

Ἡ δυναμική ἀνανέωσης πού, γιά τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο, σφράγισε τό ξεκίνημα τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, ἐνσωμάτωσε ἀντιλήψεις, μέριμνες καί στρατηγικές ἀλλαγῶν οἱ ὁποῖες μορφώθηκαν σέ ἀναφορά πρὸς τά κινήματα καί τούς προβληματισμούς τῆς Ἀριστερᾶς κατά τή μακρά μεταπολιτευτική περίοδο πού σήμανε ἡ κατάρρευση τῆς δικτατορίας. Μέσα σ' αὐτό τό κοινωνικά ἐπιβεβλημένο κλίμα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ, μέχρι τά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, συστάθηκε τό νομικό πλαίσιο ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῶν ΑΕΙ (Ν.1268/82), τῶν ΤΕΙ (Ν.1404/83) καί τῆς ἔρευνας (Ν.1514/85). Οἱ ρυθμίσεις αὐτές, παρά τίς σημαντικές ἀδυναμίες καί ἀντιφάσεις τους, ἀποτέλεσαν σημαντική τομή στήν κατεύθυνση τοῦ προοδευτικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ὡστόσο, ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια, ὁλόκληρο τό θεσμικό πλαίσιο ὀργάνωσης καί λειτουργίας τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης καί τῆς ἔρευνας ἔχει, στήν πράξη, ὑπονομευθεῖ καί ἀκυρωθεῖ. Ἔτσι, σήμερα, βρισκόμαστε μπροστά στήν προσπάθεια πλήρους ἀναθεώρησής του πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ καί τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀγορᾶς, πού, στήν αὐγή τοῦ 21ου αἰώνα, μοιάζει νά ἐπιστρέφει στίς πιό ἀρχαϊκές μορφές τῶν ὄρων τοῦ καπιταλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Εἰδικῶς στά ΑΕΙ, ἡ κατάργηση τῆς ἑδρας καί οἱ νέοι θεσμοὶ ὀργάνωσης καί διοίκησής τους ἐπέτρεψαν πρωτόγνωρες κινητικότητες, στίς ὁποῖες ἐπενδύθηκαν προσωπικές στοχεύσεις καί στρατηγικές. Πολύ γρήγορα θεμελιώθηκαν νέες ἱεραρχίες καί σχέσεις ἐξουσίας. Οἱ κοινοὶ τόποι τῶν πανεπιστημιακῶν κινήματων πού βρῆκαν ἔκφραση στή στήριξη τῆς μεταρρύθμισης πέρασαν σέ δεύτερη μοίρα. Πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση συνέβαλε ἀποφασιστικά καί ἡ διαχείριση σημαντικῶν ἐξωτερικῶν χρηματοδοτικῶν προγραμμάτων καί ἐργολαβιῶν μέ τή συνδρομή τῶν ὁποίων, σέ ἀρκετές περιπτώσεις, οἱ δεσμοὶ ἀλληλεγγύης πού διαμορφώθηκαν στό ἐσωτερικό τοῦ πάλαι ποτέ κινήματος τῶν πανεπιστημιακῶν (μέ κορύφωση τήν περίφημη, προκατακλυσμαία, ἀπεργία τοῦ ΕΔΠ), μεταλλάχθηκαν σέ δίκτυα πελατειακῶν σχέσεων καί συμφερόντων. Στήν κατεύθυνση αὐτή συνέβαλε ἡ ἐσωστρέφεια καί ἡ μικρόψυχη περιχαράκωσή τῶν ΑΕΙ καί τῶν Τμημάτων στά ἐσωτερικά τους καί ἡ ἀντίθεση συμφερόντων πού ἔθρεψε τήν τυπική αὐθεντία τῶν πανεπιστημια-

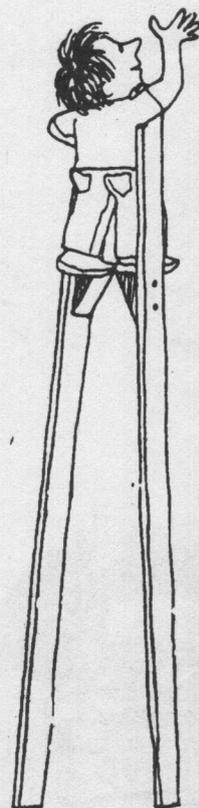
Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

κῶν ἔναντι τῶν ἐρευνητικῶν Ἰδρυμάτων ἀλλά καί τῶν ΤΕΙ. Ὅλα ἐτοῦτα συνέβαλαν στήν κατίσχυση τοῦ φαινομένου πού, σέ πρόσφατη συνάντηση ἐρευνητῶν, ὁ Σ. Ἀσδραχάς χαρακτήρισε ὡς «προϊούσα ἀλλοίωση τῶν ἐπιστημονικῶν συνειδήσεων, ἡ ὁποία ὀλοκληρώθηκε μέ τό ἰδεολόγημα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ».

Γιά πολλά χρόνια οἱ ἐνδοπανεπιστημιακές ἀντιθέσεις, ἀντί νά προωθοῦν ὁσμώσεις, συγκρούσεις καί ἀνασυνθέσεις στό ἐσωτερικό τῶν ΑΕΙ καί τῶν Τμημάτων, ὁδήγησαν στήν εὐκόλη πρακτική ἴδρυσης αὐτόνομων βαρονιῶν εἰς βάρος τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων καί τῆς ἐπιστημονικῆς φυσιογνωμίας τῶν προγραμμάτων σπουδῶν. Οἱ προσωπικές ἢ «ἐταιρικές» στρατηγικές πού διαμορφώθηκαν βρῆκαν διέξοδο σέ καθολικά ἀποδεκτές συμβάσεις διοικητικῆς καί διδακτικῆς αὐτονομίης τῶν φορέων τους ἀπό λειτουργοῦντα προγράμματα σπουδῶν. Ἔτσι, στά περισσότερα ΑΕΙ, ἐπελέγη, ὁμοφώνως σχεδόν, ἡ διέξοδος ἀναγόρευσης τεχνητῶν ἀναφορῶν στίς ἀνάγκες τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας σέ αὐτοτελεῖς ἐπιστῆμες. Φτιάχτηκαν, δηλαδή, πανεπιστημιακά πτυχία πού, ἐξ ἀποτελέσματος, ἀναγόρευαν ἐπιμέρους μαθήσεις ἢ κορμούς μαθήσεων τῶν ὑφιστάμενων ἐγκυκλίων προγραμμάτων σπουδῶν σέ αὐτοτελεῖς ἐπιστῆμες. Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς κατά περίπτωση ἰδιοτελεῖς προθέσεις πού, συχνά, ἐπενδύθηκαν στήν πρακτική αὐτή, ἡ πολυδιάσπαση τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων ἐνθαρρύνθηκε ἀπό τίς στρατηγικές ἀλλαγῶν καί «φιλελευθεροποίησης» τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων στό πλαίσιο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσης.

Στίς μέρες μας ἡ ἀπό δεκαετίας συντελούμενη ἀπορρύθμιση τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου μοιάζει νά ἔχει ἀποσαθρῶσει κάθε συλλογικό τόπο στό πλαίσιο τῶν ΑΕΙ. Ἡ ἀκολουθούμενη ἀπό τίς κυβερνήσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς ΝΔ πρακτική (συνεπικουρούμενη ἀπό συγκεκριμένες ἐπιλογές ἄτυπων πανεπιστημιακῶν κέντρων ἐξουσίας —ὅπως ἡ λεγόμενη Σύνοδος τῶν Πρυτάνεων, οἱ αὐτονομημένες ἀπό τά Συλλογικά Ὄργανα διοικήσεις τῶν Νέων Τμημάτων καί τῶν Μεταπτυχιακῶν Προγραμμάτων Σπουδῶν πού χρηματοδοτήθηκαν ἀπό τό ΕΠΕΑΕΚ) ὁδήγησε σταδιακά στήν τυπική καί οὐσιαστική κατάργηση τῶν προοδευτικῶν ἐκσυγχρονισμῶν καί μεταρρυθμίσεων πού —ἀλλοῦ ρίζοσπαστικά κι ἄλλοῦ ἄτολμα— εἰσήγαγε πρὶν ἀπό δεκαοκτώ χρόνια στό ἑλληνικό πανεπιστήμιο ὁ Ν.1268/82. Σήμερα πιά οἱ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Νόμου Πλαισίου γιά τήν Ὁργάνωση καί Λειτουργία τῶν ΑΕΙ ἔχουν ἀκυρωθεῖ στήν πράξη καί ἀποτελοῦν κενό γράμμα, πού δέν δεσμεύει οὔτε τούς ἰδιῶτες οὔτε τήν Πολιτεία. Ὁ ἐν δυνάμει «νέος πανεπιστημιακός ἐπαγγελματισμός», γιά τόν ὁποῖον ἔγραφε πρό πολλῶν ἐτῶν ὁ Κ. Ψυχοπαίδης, κατέληξε νά σβῆσει στούς κανόνες τοῦ ἐλευθέρου ἐπαγγέλματος, στήν ἄσκη-

ση τοῦ ὁποίου ὁ Νόμος καί ἡ κατισχύσασα πρακτική προτρέπουν, πλέον, τούς πανεπιστημιακούς καί τούς ἐρευνητές «πλήρους ἀπασχόλησης». Ἦδη, στό Σχέδιο Νόμου γιά τήν ἰδιωτικοποίηση τῶν Ἐρευνητικῶν Κέντρων καί Ἰνστιτούτων τῆς χώρας θεσμοθετεῖται ἐπίσημως ὡς κριτήριο ἐκλογῆς καί προαγωγῆς τῶν ἐρευνητῶν ἡ τεκμηριωμένη ἰκανότητά του «νά ἀναζητοῦν καί νά προσελκύουν οἰκονομικούς πόρους ἀπό ἐξωτερικές πηγές» γιά τή χρηματοδότηση τῶν ἐρευνητικῶν δραστηριοτήτων. Αὐτό εἶναι τό παράδειγμα καί γιά τό μέλλον τοῦ πανεπιστημιακοῦ Διδακτικοῦ καί Ἐρευνητικοῦ Προσωπικοῦ.

Τό Πανεπιστήμιο, τά ΤΕΙ καί τά Ἐρευνητικά Ἰδρύματα ἔχουν ἤδη ἀπολέσει τή σχετική τους αὐτονομία κι ἔχουν, βίαια, σπρωχθεῖ στήν τροχιά τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν κεφαλαίων. Ἐπιπλέον εἶναι ἀπτή ἡ πρόθεση ἐνσωμάτωσης τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων παροχῆς ἐκπαιδευτικῶν ὑπηρεσιῶν σ' ἓνα ἐνιαῖο σύστημα τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης πού θά παρέχει πανεπιστημιακές σπουδές διαφόρων ἐπιπέδων κατά τό πρότυπο τῆς διακήρυξης τῆς Μπολόνια. Ἡ ἀπάντηση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβέρνησης στά λεγόμενα ἰδιωτικά «κολλέγια» πού ζητοῦν νά πανεπιστημιοποιηθοῦν εἶναι ἡ προσήλωσή της στόν στόχο τῆς σταδιακῆς ἰδιωτικοποίησης ὅλου τοῦ φάσματος τῆς τριτοβάθμιας ἐκπαίδευσης καί τῆς ἔρευνας. Οἱ ὅροι τῆς οἰκονομικῆς καί διοικητικῆς αὐτοτέλειας τῶν τελευταίων συναρτῶνται στή δυνατότητα εὐέλικτης προσαρμογῆς τους στήν πιά ἀρχαϊκή ἐκδοχή τῶν ὄρων τοῦ καπιταλιστικοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Καί ἐδῶ, τό παλαιό, θεωρητικά ρηχό, ἀμυντικό δόγμα μιᾶς ὀρισμένης Ἀριστερᾶς γιά τή σχέση πτυχίου καί ἀνεργίας ἀπομονώνεται ἀπό τά συμφραζόμενά του καί, ἐμφυτευμένο στά ἡγεμονεύοντα νεοφιλελεύθερα ἰδεολογήματα, λειτουργεῖ νομιμοποιητικά ἔναντι τῶν ἰσχνῶν εἶναι ἀλήθεια—προσπαθειῶν ὑπεράσπισης τοῦ χαρακτήρα καί τοῦ περιεχομένου τῆς ἐγκυκλίου καί τῆς προωθημένης πανεπιστημιακῆς ἐκπαίδευσης. Ὁ καπιταλισμός εἶναι ἐδῶ, ἐνωμένος δυνατός. Κι ἐμεῖς, ὅσοι δυστροποῦμε στή λαίλαπα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, μένουμε καί κοιτάζουμε ἀμέτοχοι τίς ἐξελίξεις, κάποιες χιλιάδες ἄνθρωποι, μονάχοι (γιά νά θυμίσω τό παλιό ἀνέκδοτο μέ τούς Χιῶτες). Διότι τό παλαιό καί πάντα ἀποτελεσματικό ἐργαλεῖο τῆς Ἀριστερᾶς, ἡ στράτευση, ἡ ὀργάνωση καί ἡ συντεταγμένη συμμετοχή στά κοινά, βρίσκονται ἀπαξιωμένα στά ἀζήτητα τοῦ πολιτισμοῦ πού κατασκευάζεται.

Νίκος Θεοτοκάς

Τό νέο κόμμα τοῦ τίποτε

Σέ μιά κάποια κοσμικοπολιτική συνεύρεση, ὅπως ἀναγράφτηκε στόν Τύπο, ὁ δήμαρχος Ἀθηναίων καί ἀρχηγέτης τῆς θορυβώδους ὑπό κατασκευήν πολιτικῆς κίνησης, ὅταν τοῦ ἔγινε ἡ παρατήρηση ὅτι τά ὡς τώρα γνωστοποιηθέντα ἄτομα πού θά τήν στελεχώσουν εἶναι παντελῶς ἄγνωστα χαρακτήρισε τοὺς συνεργάτες του «illustres inconnus». Αὐτή ἡ τρέχουσα γαλλική ἔκφραση πού σημαίνει «διάσημοι ἄγνωστοι» χρησιμοποιεῖται γιά νά χαρακτηρίσει τόσο σημαντικά πρόσωπα πού δέν τά γνωρίζει οὔτε ὁ θυρωρός τῆς πολυκατοικίας τους. Κυριολέκτησε ὁ ἄνθρωπος. Μόνο πού ἐξέλαβε τή χοντρή εἰρωνεία τῆς γαλλικῆς ἔκφρασης κυριολεκτικά, ὡς ἀξία τῆς ταυτότητας τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόμματός του. Πράγματι, ὁ κ. δήμαρχος ἔχει κουλτούρα, ὅπως λέμε ξέρει γαλλικά καί πιάνο.

Τό ἐπίσodio αὐτό μέ τους illustres inconnus δέν θά εἶχε μεγαλύτερη σημασία ἀπ' ὅσων ἔχουν τά συνήθη «μικροπολιτικά» τῶν ἐφημερίδων ἢ θά προσφερόταν ὡς ὑλικό γιά ἓνα σπαρταριστό σκέτος θεατρικῆς ἐπιθεώρησης, ἂν δέν ἀντιστοιχοῦσε σέ μιά βούσα ἀνθρωπολογική πραγματικότητα. Διότι στήν κοινωνία μας ὑπάρχει πλέον μιά σεβαστή μερίδα ἀνθρώπων ἀπολύτως ἀποπολιτικοποιημένων, ἀπολύτως ἀποεκκοινωνισμένων, ἀπολύτως μοναδιαίων, ἀδιάφορων ἀπέναντι στά κοινωνικά καί πολιτικά δρώμενα. Εἶναι αὐτοί πού δέν ἐνοικοῦν σέ καμιά συγκεκριμένη κοινότητα, σέ καμιά συλλογικότητα, ἀλλ' ἔρχονται σέ ἐπαφή μόνο μέ τόν ἑαυτό τους καί τήν κοινωνία τοῦ θεάματος: τήν κοινωνία πού ἐπιδεικνύουν οἱ διαφημιστές τῆς πολιτικῆς, οἱ διαφημιστές τῶν ἐμπορευμάτων (ἡ προπαγάνδα τοῦ κεφαλαίου), οἱ διαμορφωτές τῆς κοινῆς γνώμης καί ἡ λαϊφστυλάτη ἀπεικόνιση τῆς πραγματικότητας. Καί ἐπειδή αὐτός ὁ ἀνθρώπινος ιδεότυπος ἔχει πολύ περισσότερο κοινωνικό βάθος καί ἐμπεριέχει πολύ περισσότερους ἀπό ὅσους, γιά τήν ὥρα, δείχνουν οἱ δημοσκοπήσεις ὅτι προτιμοῦν τό «κόμμα Ἀβραμόπουλου», ἐπειδή ὑπάρχει σέ μεγάλες δόσεις καί στά ἀνώτερα καί στά κατώτερα κοινωνικά στρώματα γι' αὐτό τό νέο φάντασμα πού πλανιέται πάνω ἀπ' τήν Ἑλλάδα εἶναι πολύ πιό σοβαρό ἀπό ὅσο στοχεύει ἓνα σκῶμμα, ἓνας ἀστεῖσμος καί δέν ξεπερνιέται μέ τήν περιφρόνηση γιά τό «κουστούμι πού μίλησε». Γιατί ἂν ἡ εὐτέλεια καί ἡ στοιχειώδης ἔλλειψη πολιτοφροσύνης ἀποβαίνει δημόσια ἀρετή γιά τόσους πολλούς τότε πρέπει νά ἀνησυχοῦμε διπλά ὄχι μόνο γιά τήν ποιότητα τοῦ πολιτικοῦ βίου ἀλλά γιά τήν ποιότητα τῆς κοινωνίας μας. Ἄν τόσο πολλοί ἀπώλεσαν τήν ψυχή τους, ἂν πολιτοφροσύνη εἶναι ἡ ἐκχώρηση δικαιωμάτων καί εὐθυνῶν μαζί μέ τόν ἐκστατικό θαυμασμό σέ ἓνα χαζοχαμόγελο καί ἓνα καλοραμμένο κουστούμι τότε σημαίνει ὅτι ἀπό τήν κοινωνία μας ἔχει ἀποδράσει ὄχι μόνον ὁ κριτικός λόγος ἀλλά καί ἡ ἐπιθυμία καί ἡ προσδοκία γιά τό ὀτιδήποτε πού θά εἶχε ὡς προϋπόθεση τή δράση τῶν ἴδιων τῶν ἀνθρώπων. Δέν προσιδιάζει μόνον στοὺς

«ὀπαδούς» τοῦ Ἀβραμόπουλου ἡ ιδιότητα αὐτή. Τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τούς ὀπαδούς τῆς Ν.Δ. καί τοῦ ΠΑΣΟΚ κι ἄλλους πολλούς. Ἡ ὀπαδοσύνη —τό νά περιμένεις ἀπό ἄλλους νά βγάλουν τό γκῶλ— εἶναι γενικότατο χαρακτηριστικό τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν καί γι' αὐτό ἀντιμετωπίζεται πολύ δύσκολα.

Ἔτσι, χωρίς καμιά καταστροφολογική διάθεση προμηνύονται τά χειρίστα. Ἀνεξάρτητα ἀπό τίς βλέψεις καί τίς «διαπλοκές» τοῦ ἀρχηγέτη τοῦ νέου κόμματος, ἐφ' ὅσον ἐμφανίζεται χωρίς ἀρχές, χωρίς πρόγραμμα, χωρίς, ἔστω, ἀπατηλούς στόχους, ἐφ' ὅσον δέν λέει τίποτε γιά τήν ἐργασία, τήν ἀσφάλιση, τήν υἰγεία, τήν παιδεία, τήν κυκλοφορία, τήν Εὐρώπη, τούς γείτονες. οὔτε κἀν γιά τά σκουπίδια γιά τά ὁποῖα εἶναι ὑπόλογος, ἐφ' ὅσον τό μόνο του προσόν εἶναι ἡ συμμαχία του μέ ἕνα ἄλλο «ἀστραφτερό» χαμόγελο καί τίς καλοραμμένες τουαλέτες τῆς ἐπί τοῦ Ὀλυμπισμοῦ κυρίας ἐπί τῶν τιμῶν, τότε σημαίνει ὅτι πολλοί συμπολίτες μας εἶναι ἔτοιμοι νά δεχθοῦν τά πάντα: ἀπό τήν πιό ἄγρια ἐπιδίωξη τοῦ πιό ἀκραίου προσωπικοῦ συμφέροντος, ἀπό τήν πιό οὐτιδανή καταπάτηση τοῦ γενικοῦ συμφέροντος μέχρι τήν πλήρη ἐνδοτικότητα.

Ὅταν τό 1998, τό 57% τῶν δημοτῶν τῆς Ἀθήνας ψήφισαν Ἀβραμόπουλου δέν τό ἔπρατταν γιά ν' ἀλλάξουν τά πράγματα. Ἀντίθετα τόν ψήφισαν γιά νά μείνουν ὡς ἔχουν, ἀκόμη καί τά σκουπίδια καταμεσίς στό δρόμο. Δέν θέλησαν, ἔστω μέ τήν ψῆφο τους, νά συγκρουσθοῦν μέ τήν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων, αὐτήν ἀκριβῶς πού οἱ ἴδιοι καθημερινῶς ἀναθεματίζουν. Θέλησαν τό τίποτε. Καί ὁ δήμαρχός τους, ὄντας ὁ ἴδιος τίποτε, ἀνταποκρίθηκε πλήρως στήν προσδοκία τῆς λαϊκῆς θέλησης γιά τό τίποτε.

Ἰπάρχει, λοιπόν, ὑπό κατασκευήν μιά πολιτική κίνηση γιά τό τίποτε ἀπό ἕνα τίποτε. Ἀλλά ἤχεϊ ὅπως ὁ ρυθμός τοῦ τάμ-τάμ, ὡς στερεότυπη ἀνταπόκριση σ' ἕνα στερεότυπο ἐρέθισμα. Κανονικά ἕνα τίποτε δέν ἀφορᾷ κανένα ἐνῶ τό ἴδιο καταποντίζεται μέσα στήν ἀσημαντότητά του. Ἐλα ὅμως πού οἱ εἰδήμονες ὀμιλοῦν γιά ποσοστά τῆς τάξεως τῶν 12% μέ 15%. Ὅπως χιλιάδες νεαρά ἄτομα, ἀρσενικοῦ ἢ θηλυκοῦ γένους, προσπαθοῦν στό καθημερινό τους φαίνεσθαι νά μοιάσουν μέ τόν ἰδεότυπο τῆς γλάστρας καί τῆς γκλαμουριάς πού τούς πετάει κατακέφαλα ἡ βιομηχανία τῆς κουλτούρας καί τά ΜΜΕ ἔτσι καί μιά σημαντικότερη κατηγορία πολιτῶν ταυτίζονται μέ τή γυαλιστερή εἰκόνα τοῦ δημάρχου, μέ μιά γυαλάδα πού στραβώνει τά μάτια, θολώνει τήν ὄραση καί τά προβλήματα.

Ἴσως νά μὴν εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι, ἴσως ἡ κριτική μας νά παρασύρεται σέ ἱμπρεσιονιστικές καταγραφές. Ἀλλά τό φαινόμενο Ἀβραμόπουλος πρέπει κατ' ἀρχήν νά τό προσεγγίσουμε ἀπό τή σκοπιά τοῦ ὀπαδοῦ του. Ἐκεῖ βρίσκεται ἡ οὐσία του. Ἀπόψε τό βράδυ στίς 8.30 ὁ Δ. Ἀβραμόπουλος θά ἀναγγεῖλει τίς γενικές ἀρχές τοῦ κόμματός του. Ἰδωμεν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Γιά τή βιομηχανία τοῦ Ὀλοκαυτώματος

Στὴν ἐποχὴ τοῦ τηλεοπτικοῦ θεάματος καὶ τῆς διὰ τοῦ διαδικτύου διάδοσης τῶν πληροφοριῶν, φαίνεται ὅτι τὰ παραπάνω δὲν εἶναι αὐτονόητα. Στὴ θέση τοῦ τόσο ἀναγκαίου σεβασμοῦ, στὴ θέση τῆς περίσκεψης καὶ τῆς βαθύτερης γνώσης τῶν τότε συμβάντων καὶ τῆς ἀναζήτησης τῶν αἰτίων τους, φαίνεται ὅτι στήνεται ἓνα σκηνικό μέ πολλές πτυχές πού ἔχει ὡς στόχο νά ἐκτρέψει τὸ ὅλο ζήτημα ἀφ' ἑνὸς σέ θέαμα, ἀφ' ἑτέρου σέ νομικὴ διαμάχη, βλέπε σέ οικονομικοῦ χαρακτῆρα διαφορά! Θά τολμοῦσα νά ἰσχυριστῶ ὅτι ἡ φοβερὴ αὐτὴ ὑπόθεση, συνθλίβεται μέ τρόπο ὥστε νά μικρύνει ἀφόρητα καὶ νά χωρέσει στὸ μόνο πλαίσιο πού οἱ κυρίαρχοι τοῦ κόσμου μας δείχνουν νά καταλαβαίνουν: σέ ἐκεῖνο τοῦ χρηματιστηρίου καὶ τῆς ἀγορᾶς.

Ἀφορμὴ γιὰ τὰ παραπάνω στάθηκε ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Νόρμαν Φιλκενστάιν: «Ἡ βιομηχανία τοῦ Ὀλοκαυτώματος», πού κυκλοφόρησε πρόσφατα, στίς ΗΠΑ. Σέ αὐτό, ὁ Ἀμερικανὸς συγγραφέας, γόνος ἑβραϊκῆς οἰκογένειας τῆς ὁποίας μέλη πέθαναν στὸ Ὀλοκαύτωμα, περιγράφει μερικὲς πτυχές τῆς ἐκμετάλλευσης πού ὑφίσταται σήμερα τὸ δραματικό ἱστορικό γεγονός καὶ ἐπισημαίνει τοὺς πολλαπλοὺς κινδύνους πού ἐκπορεύονται ἀπὸ αὐτὴ. Τὸ βιβλίο, προφανέστατα ἐνόηλεσε πολλοὺς καὶ ἀρκετοὶ δημοσιογράφοι κυρίως, ἔσπευσαν νά τὸ καταγγείλουν ὡς νέα ἐκδοχὴ τῆς «ρεβιζιονιστικῆς» ἐκστρατείας. Τὴν προσπάθεια δηλαδή πού ἔγινε στὸ παρελθόν καὶ πού συνεχίζεται σήμερα, νά μηδενιστεῖ ἡ σημασία τῆς ἐξόντωσης τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τοὺς Ναζί ἢ καὶ νά ἀμφισβητηθοῦν τὰ ἴδια τὰ γεγονότα.

Τὸ νέο αὐτὸ βιβλίο προστίθεται ἀπλῶς σέ μία σειρά ἐπιστημονικῶν καὶ μὴ δημοσιευμάτων πού, ἐδῶ καὶ καιρὸ, ἐκφράζουν τὴν ἀνησυχία τους γιὰ τίς διαστάσεις καὶ τὰ χαρακτηριστικά πού ἔχει προσλάβει ἡ χρησιμοποίησις τοῦ Ὀλοκαυτώματος γιὰ πολιτικούς, διπλωματικούς καὶ ἰδεολογικούς λόγους. Γιὰ μιά συνολικὴ στρέβλωση πού ὀφθαλμοφανῶς ἐκπορεύεται ἀπὸ τρέχοντα συμφέροντα Ἀμερικανικῶν εἰδικὰ κύκλων μέ τὰ ὁποῖα, ἡ τρέχουσα «βιομηχανία τοῦ Ὀλοκαυτώματος», ἀνοιχτὰ συμβαδίζει. Θά μπορούσαμε νά κρατήσουμε πολλὰ σημεῖα ἀπὸ αὐτὰ πού προγενέστερες δημοσιεύσεις ἔχουν ἐπισημάνει: ἡ ἀκύρωση ἢ ἡ μετέλλαξη τῆς ἱστορίας τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δὲν εἶναι τὸ μικρότερο ἀπὸ αὐτά. Στὸ πλέγμα πού ἡ βιομηχανία αὐτὴ ἔχει —ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σπίλμπεργκ καὶ δῶθε— δημιουργήσει, ὀλόκληρος ὁ τελευταῖος παγκόσμιος πόλεμος φαίνεται ὅτι ἔχει συρρικνωθεῖ στὸ Ὀλοκαύτωμα καὶ μόνο σέ αὐτό, ἴσως δέ, προσθετικά, καὶ στὴ μεγαλειώδη καὶ ἀνθρωπιστικὴ ἀφίξη τῶν ὑπερατλαντικῶν σωτήρων τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους εἰδικῶς, ἐκεῖ στὴν Νορμανδία, ὑπόθεση πού, ὅλως τυχαῖα, ἔχει γίνεи ἐπίσης ἀντικείμενο πρόσφατης κινηματογραφικῆς ὑπερπαγαγωγῆς.

Φυσικά, μέ βάση τὸ ἀγαθὸ αὐτὸ σενάριο, πού ὅμως ἔχει γίνεи ἐπίσημη τηλεοπτικὴ εἰκόνα τοῦ τί συνέβη στὸν πόλεμο, ἀντίσταση Εὐρωπαίων στὸν ναζισμό δὲν ὑπάρχει, κομμουνιστὲς καὶ δημοκράτες δὲν ὑπάρχουν —ἀντε κανένας φιλόνητος, μόνο καὶ μόνο γιὰ νά δημιουργεῖ μέ τὴν ἀντίθεση τῶν δικῶν του πράξεων ἢ αἰσθησις τῆς παρακμῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀξιῶν— Στάλιγκραντ δὲν ὑπάρχει —πῶς θά μπορούσε ἄλλωστε: κομμουνιστὲς καὶ ναζί εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα— καί, ἐκτός ἀπὸ τοὺς δύστυχους Ἑβραίους καὶ τοὺς Ἀμερικανούς, τύπου στρατιώτη Ράιαν, κανεὶς ἄλλος δὲν φαίνεται νά πέθανε στὸν πόλεμο αὐτό. Ἡ ἰδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ διάσταση τοῦ

σχήματος ἓνα μόνο συμπέρασμα ἐπιτρέπει: ἡ πολιτική καί ἠθική σωτηρία τῶν Εὐρωπαίων ὀφείλεται ἀποκλειστικά καί μόνο στήν ἀμερικανική ἐπέμβαση —περίπου ὅπως, ἄλλωστε, ὀφειλόταν στήν ἐπέμβαση τῆς Θείας Πρόνοιας— καί στίς ἀξίες πού ἐπέβαλε αὐτή. Ἐάν αἰσθάνεστε ὅτι τό σχῆμα νομιμοποιεῖ κάθε ἀμερικανική παρέμβαση τύπου Ἰράκ, Γιουγκοσλαβίας κ.λπ., μᾶλλον σωστά τό αἰσθάνεστε.

Ἡ ἱστορικότητα αὐτοῦ τοῦ ἴδιου σχήματος, ὅπως ὁ Φινκεστάιν τήν τοποθετεῖ, ἔχει τή δική της σημασία. Οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες, γιά πολλά χρόνια, τόν καιρό τοῦ Ψυχροῦ πολέμου καί τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, ὑποβάθμιζαν τήν ὑπόθεση τοῦ Ὀλοκαυτώματος καί τῆς ναζιστικῆς εὐθύνης γι' αὐτό, παρά τό γεγονός ὅτι τότε τά γεγονότα ἦσαν ἀπείρως πῖο κοντινά καί ἡ δίωξη τῶν Ναζί εἶχε κάποιο νόημα. Τότε ὅμως ὁ κομμουνιστικός κίνδυνος, ἡ ἀνάγκη προσεταιρισμοῦ οἰκονομικά καί πολιτικά ἰσχυρῶν γερμανικῶν κύκλων τῶν ὁποίων οἱ σχέσεις μέ τό ναζιστικό καθεστῶς δέν ἦσαν οἱ πλέον διαυγεῖς, ἐπνιγαν τίς πανταχοῦ παρούσες ἠθικές ἀρχές τῶν ΗΠΑ —μαζί τους, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται καί ἡ ὀργή τῶν ἡγετῶν τοῦ ἐβραϊκοῦ λόμπυ τῶν ΗΠΑ. Τότε, οἱ ἡρωϊκοί κυνηγοί τῶν Ναζί δροῦσαν μόνοι τους, στά ὅρια τοῦ διεθνοῦς καθωσπρεπισμοῦ καί τῆς διεθνοῦς νομιμότητας. Ἡ στάση τῶν ΗΠΑ ἄρχισε νά ἀλλάζει ὅταν, μετά τό 1967, τό κράτος τοῦ Ἰσραήλ ἔγινε θεματοφύλακας τῶν ἀμερικανικῶν συμφερόντων στή Μέση Ἀνατολή καί προπαντός ὅταν τό ὅλο ζήτημα ἀποδείχθηκε ἄριστο ὄπλο προπαγάνδας καί ἐκβιασμοῦ ἐναντία στίς προσπάθειες γιά ἀπογαλακτισμό τῶν Εὐρωπαίων —τῶν Γερμανῶν ἰδιαίτερα, ἀπό τήν ἀμερικανική κηδεμονία.

Ἡ ὑποκρισία αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ξεπερνᾶ τά ὅρια τῆς πρόκλησης: οἱ πλέον ἐπίσημοι τῶν ἀμερικανικῶν ὀργανισμῶν, ὑπηρεσιῶν καί ὑπουργείων, μαζί μέ τήν ἡγεσία τοῦ ἐβραϊκοῦ λόμπυ τῶν ΗΠΑ, δέν φεῖδονται προσπαθειῶν γιά νά ἐνοχοποιήσουν ἐλβετικές, γαλλικές ἢ ἄλλες εὐρωπαϊκές τράπεζες γιά ξέπλυμα τῶν χρημάτων τῶν ναζί, γιά ἰδιοποίηση τῶν χρημάτων πού ἀνήκαν σέ θύματα τοῦ Ὀλοκαυτώματος καί γιά κάθε εἶδους συνεργεία στό ἔργο τῶν ναζί. Αὐτό παρά τό γεγονός ὅτι τό σύνολο τῶν τραπεζικῶν ἰδρυμάτων τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν ἔχουν δεχθεῖ πλήρη διαφάνεια καί συνεργασία πάνω στό ζήτημα χωρίς νά προκύψουν τά φοβερά καί τρομερά πού τούς καταμαρτυροῦνται. Ἀντίθετα τό μόνο τραπεζικό σύστημα πού δέν συνεργάζεται σέ τέτοιου εἶδους ἔρευνες εἶναι τό ἀμερικανικό! Παραδόξως τίποτε δέν ἀκούγεται γι' αὐτό.

Ἄν κάτι παράγει ἀντισημιτισμό στίς μέρες μας, ἂν κάτι ἀναθεωρεῖ τά γεγονότα καί προσβάλλει τή μνήμη τῶν θυμάτων τους, αὐτό δέν εἶναι τό βιβλίό τοῦ Φινκεστάιν. Ἡ ὠμή καί δίχως προσχήματα πολιτική ἐκμετάλλευση τοῦ Ὀλοκαυτώματος, ἡ ἰδιοποίηση τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος ἀπό τήν ὑπερδύναμη καί ἡ στήριξη πάνω σέ αὐτό τῶν ἡγεμονικῶν τῆς δικαιωμάτων παράγει, ὁ καθένας μπορεῖ νά τό ἀντιληφθεῖ αὐτό, ἀντισημιτισμό, μέ τόν πλέον ἀπόλυτο τρόπο. Ἡ δέ μετατροπή τῆς ὅλης ὑπόθεσης σέ «κληρονομικό-δικαστικό» σήριαλ μέ τίς αἰτήσεις ἀποζημιώσεων τῶ «ἐπιζώντων» ἢ μέ τή διεκδίκηση τεράστιων περιουσιῶν στήν ἀνατολική Εὐρώπη (ἐνδεικτικό καί αὐτό) μηδενίζει τήν ἠθική καί πολιτική σημασία τοῦ γεγονότος καί τήν ἀκυρώνει. Ἰπάρχουν δέ βάσιμοι λόγοι νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι οἱ μόνοι πού δέν ἐπωφελοῦνται ἀπό τίς κινήσεις αὐτές εἶναι τά ἐλάχιστα θύματα τοῦ Ὀλοκαυτώματος πού ἐπιβιώνουν στίς μέρες μας.

Γιώργος Μαργαρίτης

ΜΟΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΡΡΕΩΝ ΘΟΡΥΒΟΣ¹

του Μισέλ Σέρ

Στις 4 Φεβρουαρίου πέθανε ο Γιάννης Ξενάκης, ιδρυτής μιας νέας έννοιας της μουσικής σύνθεσης. Ο Ξενάκης με τον Λιγκέτι εισηγήθηκαν μία μετασειραϊκή μουσική σύνθεση που έκκινούσε από τις μάζες, τα «σύννεφα» σημείων. Ειδικά ο Ξενάκης, με την στοχαστική μουσική σύνθεση, ήθελε έτσι να απεικονίσει το τυχαίο (προτρέχοντας τις λεγόμενες θεωρίες του χάους).² «Διαπιστώνοντας την παρακμή της έννοιας της μουσικής γλώσσας, γράφει ο Μάκης Σολωμός, άνοιξε έναν γενικότερο κόσμο, τον κόσμο της ήχητικότητας»,³ δηλαδή της παρουσίας του ήχου ως ήχου, όχι ως κωδικοποιημένου μηνύματος. Αυτή την ιδέα ανέπτυξε ο φιλόσοφος Μ. Σέρ στα 1969, λέγοντας ότι ο ήχος ως τέτοιος είναι ο τυχαίος περιρρέων θόρυβος που αποτελεί όρο κάθε μηνύματος, μολονότι το σήμα πρέπει να τον άπωθήσει για να υπάρξει.

Σπανίως η μουσική αποκάλυψε τον φυσικό τόπο της. Παρασυρόμενη από ξένες πολιτιστικές έλξεις, έκρυψε, εκτός από απότομες εκρήξεις κι επίκαλύψεις, την ουσία και την πηγή της. Η ιστορία της είναι σαν την οδύσσεια μιας πλάνης, σαν την περιπέτεια των άπουσιών της.

Μετέφρασε την όμιλία, άρθρωση, έκφορα, λαρυγγισμούς, από την κραυγή ως τα διαπλεκόμενα παιγνίδια του διαλόγου: φωνές και σύμφωνα. Μετέφρασε την τάξη και τις διατάξεις της αρχιτεκτονικής, πληρώντας τον χώρο με λόγους και αναλογίες: Έξυπακούεται, εν παρόδω, πώς η μουσική αφορά ολόκληρο το σώμα, άρα τους χώρους, και μόνο περιθωριακά σχετίζεται με τον χρόνο —ο πολιτισμός μας κατάντησε τό άμεσο αυτό δεδομένο δυσνόητο. Αγκάλιασε τό θέατρο ως εκ συνθέσεως, κι όχι μόνο στο τσίρκο ή την όπερα. Νομίσαμε πώς άπελευθερώθηκε όταν παγιδευόταν απ' τη

ζωγραφική. Εκτός συναγωνισμού των τεχνών ως πρωτογενής γλώσσα, δούλη και όμηρος καθεμιάς και όλων, δέν αυτοαποκαλυπτόταν, δέν μιλούσε, τέλος πάντων, για τον έαυτό της, δέν ύψωνε την άτόφια φωνή της με άφετηρία την άπανταχοΰ αυτόχθονη παρουσία της. Παρασυρόμενη, έπειδή ήταν μεταφρασμένη, μεταφρασμένη ή προδομένη έπειδή είναι ο όρος κάθε μετάφρασης, όρος έπειδή είναι ή καθολική επικοινωνία των αντικειμένων μεταξύ τους προτού γεννηθεί κάποια φωνή, στεροΰνταν έγγενοΰς κριτικού λόγου έπειδή είναι προϋπόθεση κάθε ανθρώπινου λόγου, ήταν επ' άοριστον άλλοτριωμένη έπειδή είναι καθολική...

Κάτι συμβαίνει στις μέρες μας στην μουσική, κάτι κυριολεκτικά ανήκουστο, κάτι σαν αναγέννηση, άφετηρία ή άπαρχή, κάτι που τό όμοιο του δέν συμβαίνει πουθενά άλλου, κάτι σαν σημείο για όσους περιπλανώνται κουφοί, μη έλπίζοντας πιά έναν νέο κόσμο. Κανείς μας δέν ξεκολλά από τον δέκατο ένατο αιώνα, από τον ρομαντικό κύκλο της σφαιρικής ανακύκλωσης, από την αιώνια επάνοδο του μύθου των αιώνων: δεσμευτικοί όροι για την άπουσία καινοτομίας. Κανείς μας δέν ξεκολλά από τό άπροσδιόριστο της ιστορικής και πρωτοϊστορικής αναδρομής, την εμπρόθετη επανάληψη, την άτελείωτη σπείρα των θεμελιώσεων του προϋπάρχοντος μέσα στη δίνη της γένεσης και του κα-

1. Michel Serres, «Musique et bruit de fond», *Critique* 261 (1969), τώρα στο *Hermes II. L'interference*, Minuit, Παρίσι 1972. Μετάφραση Γιώργου Φαράκλα.

2. Όπως λέει ο G.R. Koch, *FAZ*, 5-2-01, σ. 49, στ. 5.

3. M. Solomos, *Iannis Xenakis*, PO Ed., Grands Camps 1996, σ. 7.

ταγωγικού· είμαστε ἐγκλιωτισμένοι ζωντανοί στους ἀντικατοπτρισμούς της ἐρμηνείας. Ἀφελῶς πεπεισμένοι ὅτι ἐξαντλήσαμε τὰ ἀπροσδόκητα, ὅτι ἀγγίξαμε τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, κινᾶμε συνεχῶς γιὰ τὰ ἴδια ταξίδια, βέβαια μέ ὀλοένα βελτιούμενα πλοῖα, ἀλλά πάντα πρὸς τὸν ἴδιο πρότερο στόχο, κι ἐνῶ εὐστοχοῦμε, ἀστοχοῦμε καὶ ξαναρχίζουμε, ὁ στόχος δὲν παύει νὰ εἶναι πολὺ γνωστός, ἀχρηστος. Ἀπ' ὅταν ἡ ρομαντικὴ φιλοσοφία χάραξε τὸν κύκλο τῆς πλήρους ἀνακύκλωσης, ὁ πολιτισμός μας μαγεύθηκε σάν κότα: ἴλιγγο καὶ ψευδαισθήσεις τὸν γεμίζει ὁ στρόβιλος πού τὸν φέρνει πάντα πίσω, πάντα κάτω, ποτέ μπροστά. Ἡ στρατηγικὴ (ἢ ἐπιτηδεϊότητα) συνίσταται στό νὰ γλιστρᾷς πίσω ἀπὸ τὴν πλάνη ὅποιου ἀπειλεῖ νὰ μπεῖ πίσω ἀπὸ τὴν δική σου, γιὰ νὰ βρεῖς ἐκεῖ τὰ κουτορνίθια τῆς ταχυδακτυλοουργίας. Ἡ κίνηση, τὸ καταλαβαίνουμε, εἶναι ἀτελεύτητη. Τό λοιπόν, εἴμαστε ἐξαιρετικά τυχεροί, γιατί ἡ μουσικὴ ὁδύσεια ἔληξε, ἔκλεισε τὸ γράφημα κατὰ μήκος τοῦ ὁποῖου παραπέμπαμε ὀλοένα σέ κάτι ἄλλο. Τώρα τελειώνει ἕνας ἴλιγγος, ἐμφανίζεται μιά νέα μουσικὴ, ἴσως ἡ μουσικὴ, αἰώνια καὶ νέα. Ἀκοῦμε.

Ἐδῶ ὁ homo scientificus θραύει τοὺς ἀλληλοαντικατοπτριζόμενους καθρέπτες πού παγιδεύουν τὸν πολιτισμό, ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὶς σπεῖρες ὅπου αὐτός ἔχει ἐντοχισθεῖ. Προχωρᾷ εὐθεία μπροστά του. Ἐμεῖς ὅμως ἄς ξαναρχίσουμε, ἔστω ἀρχίζοντας, γιὰ νὰ ἐντοπίσουμε τὸ σημεῖο χωρὶς ἐπιστροφή.

Ἡ μουσικὴ δὲν ἔπαψε ποτέ νὰ εἶναι ἐλληνικὴ, ἀπὸ τὴν μυθικὴ ἡμέρα ὅταν ὁ Πυθαγόρας, ἀπ' ὅ,τι λέει ὁ Ἰάμβλιχος, ἄκουσε πεμπτημόρια καὶ τεταρτημόρια ἀπὸ τὸν ἐργαζόμενο σιδηρουργό, καὶ ὄρισε τὴν ἀναλογία τῶν διαστημάτων μέ χορδές καὶ βάρη ἀπὸ τὴν ἡμέρα πού συνέβη τό θαῦμα, κάποιος, πού κάπως πρέπει νὰ τὸν λέμε, νὰ ἀποκρυπτογραφήσει μιά γλώσσα ἀντικειμενικὴ, δι-αντικειμενικὴ, νὰ θεσπίσει ἕναν κώδικα γιὰ νὰ τὴν ἀναπαράγουμε μέσω ἀντικειμένων κατασκευασμένων ἐπιτηδες γιὰ νὰ τὴν προσφέρουν. Ὁ κώδικας ὑπῆρξε μαθηματικός, καὶ παρέμεινε. Τὰ πράγματα μιλοῦν μέ ἀριθμούς. Ὁ κόσμος ἀκολουθεῖ τὴν ἀριθμητικὴ ὁδὸ, προκειμένου ν' ἀκουσθεῖ ἢ φωνὴ του, ἀφουγκρασμένη πρῶτα στὰ παράλια τῆς Μεσογείου. Ἔτσι ἡ μουσικὴ ὑπῆρξε ἡ πρώτη αὐστηρὴ φυσικὴ, ἢ πρώτη ἐλεγχόμενη γλωσσολογία τῆς «φύσεως»: Τί τό παράξενο ἂν ἡ στοιχειώδης φυσικὴ μας μᾶς ἐπιτρέπει σήμερα νὰ συγκροτήσουμε ἢ νὰ κατανοήσουμε μίαν ἄλλη μουσικὴ, πού λέει, καλύτερα ἀκόμη, τὸν θόρυβο τῶν ἴδιων τῶν πραγμάτων; Ἐκεῖνη ἢ πρώτη γλωσσολογία δὲν ἔπαψε νὰ ἔχει ὡς φορέα τὰ ἐλληνικὰ μαθηματικά: λόγους καὶ ἀκολουθίες. Ἀπὸ τὴν πυθαγόρεια ἀκολουθία ὡς τὸν Τίμαιο, ἀπὸ τὸ Καλοσυγκερασμένο κλειδοκίμβαλο μέχρι τὴν Σχολὴ τῆς Βιέννης, ἢ πραγματικὴ, ἀλλ' ἐν τούτοις ἐξ ὑποθέσεως, οἰκουμενικότητα αὐτοῦ τοῦ φορέα δὲν ἐπέτρεπε νὰ τεθεῖ ποτέ τό ἐρώτημα: Γιὰ ποιά μαθηματικά πρόκειται; Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διατείνεται, ὅτι πρόκειται πολὺ ἀπλὰ γιὰ τὴ μαθηματικὴ ἐπιστῆμη. Κι ὅμως πρέπει νὰ τό διευκρινίσουμε, νὰ διερευνήσουμε μήπως τὰ πράγματα μιλοῦν ὅλες τὶς γλώσσες αὐτοῦ τοῦ βασιλείου.

Τρεῖς κλάδοι, γιὰ νὰ μὴ μακρηγορᾷ, μοιράζονταν τό πεδίο. Πρῶτον ἡ ἀριθμητικὴ τῶν λόγων καὶ λογαρίθμων, ἀρκετὰ ἰσχυρὴ ὥστε νὰ γεφυρώνει τεχνικὴ παραγόντων καὶ θεωρία σύνθεσης, φυσικὴ γνώση καὶ ψυχολογικὴ ἐμπειρία: τό λογαριθμικὸ θέμα ἀνιχνεύεται ἀπὸ τὴν μορφὴ τῶν ὀργάνων ὡς τὴν στοιχειώδη ἀκουστικὴ τῶν διαστημάτων, ἀπὸ τὸν νόμο Φέχνερ-Βέμπερ⁴ μέχρι τὴ θεωρία τῆς γκεστάλτ: ἐπιστημολογικὴ διατομὴ ὠραιότητας γενικότητας. Δεύτερον, ἡ φυσικὴ τῶν παλλόντων σωμάτων, πού θὰ παραμείνει ἀριθμητικὴ ἢ πλατωνικὴ τὸν δέκατο ἔβδομο αἰῶνα, στὸν Περγῶ, τὸν ντύ Βερνέ⁵ κλπ., ὥσπου ἀποδεμεύθηκε ἀπ' αὐτό τό πλαίσιο καὶ παραδόθηκε στὸν

4. Ὑπόθεση τοῦ G. Fechner (1801-1887), μέ βάση ἐργασίες του E. Weber (1795-1878), σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τό ποσό τῆς αἰσθήσεως εἶναι ὁ λογαριθμὸς τοῦ ἐρεθίσματος. Σ.τ.μ.

ἀπειροστικό λογισμό από τον Ντ' Άλαμπέρ, τον Ούλερ και τον Φουριέ, ενώ τα όργανα παγιώνονταν και η θεωρία περί μικρών αντίληψεων⁶ μπορούσε να φαντάζει ακόμη έγκυρη. Τρίτον, η συνδυαστική, τουλάχιστον ως προς την αξιοποίηση: Η Καθαρή άρμονία του π. Μερσέν προετοιμάζει μία διατομή έξ' ίσου ισχυρή με τις προηγούμενες, όταν ο Λάμπνιτς, έπιστημοποιώντας αυτή την τέχνη, θά εξηγήσει την απόλαυση ως ύποσυνείδητο ύπολογισμό –σύν τό όδυνηρό άλας τών έβδομημοριών– ο Σποενχάουερ, ό,τι κι αν λένε και παρά τις προσπάθειές του, δέν πάει παραπέρα. Συνολικά, ή μουσική στηριζόταν σέ μία έπιστήμη του μέτρου, αριθμητική ή διαφορική, και σέ μία έπιστήμη τής τάξης, συνδυασμών και άντιμεταθέσεων– οι τεχνικές συμμετρίας, μετάθεσης, επανάληψης ή περιστροφής τής σειραϊκής σχολής για την ακρίβεια δέν εισάγουν τίποτε ριζικά νέο σέ σχέση μέ τόν συνδυαστικό όρίζοντα: μία πιό εξεζητημένη αξιοποίηση. Τάξη και μέτρο: ο φορέας τής σύνθεσης διατηρεί αυτές τις δύο συνιστώσες από την Άναγέννηση ως την νεωτερικότητα. Η έλληνική ιδέα παραμένει, μάρτυρας ο Άριστοτέλης. Η λέξη άρμονία πληροί όλόκληρο τό σημασιολογικό εύρος τής: αριθμός, τέχνημα, ευτύχημα, γλώσσα και κόσμος.

Η έλληνική ιδέα παραμένει μέ τή μαθηματική γενικότητά της. Όμως τόν είκοστό αιώνα επιβάλλεται μία άλλη εξίσωση καθολικότητας: ή έθνολογική. Ός ακριβής προσομοίωση τών μεταβολών του πολιτισμού μας, ή μουσική του χθές προσκαλούσε τό σύνολο τών γλωσσών, επικαλούνταν τις πέντε ήπειρους, έψαχνε τόν δρόμο της μέσα στό πλήθος τών λεγόμενων πρωτόγονων ή άγριων φωνών, δημιουργώντας συμβολές, μέσα στό άκροατήριο τής Βαβέλ, μεταξύ Άφρικανών, Μπαλινέζων, Άράβων και Ίνδων, ύποχρεούμενη ν' αποδώσει όχι πιά την φωνή τών πραγμάτων αλλά την γλώσσα τών Άλλων ύποχρεούμενη νά εκφέρει, όπως τό πρωί τής Πεντηκοστής, ένα σήμα πού νά μπορούν νά τό λάβουν όλοι, άνεξαρτήτως διαλέκτου. Αίφνης, όπως παντού άλλου, συνέκλιναν προς τό σημείο χωρίς έπιστροφή ή καθολικότητα του μαθηματικού κώδικα και ή οικουμενικότητα τής ανθρώπινης λαλιās. Πώς θά μπορούσαμε επιτέλους ν' ανταλλάσσουμε μίαν άντικειμενική μορφή;

Είπαμε τά μαθηματικά «φορέα». Άναγκαίος όρος, ή μετάλλαξη τους επιφέρει μία μεταμόρφωση τής μουσικής, από τή θεωρία μέχρι τά όργανα: όμως δέν παρατηρούμε ότι συνεπάγεται την ίδια ώρα μία νέα φυσική, μίαν άνανεωμένη γλωσσολογία του κόσμου. Σ' αυτό τό σημείο παίζονται όλα –κι όχι μόνο στή συναυλία, ιδωμένη εδώ ως ύποδειγματικός τόπος. Η έμπλεκόμενη στό έξής θεωρία τής επικοινωνίας σχεδιάζει τή διαπλοκή τών κυκλοφορούντων μηνυμάτων, ύπολογίζει την πιθανότητα άνταλλαγής τους ή τις δυσκολίες βάσης τής διέλευσής τους, εξηγεί, τέλος, την απόλαυσή μας, όταν ακούμε τό άνήκουστο. Η ίχνογραφία τής νέας διατομής είναι όμολογία τής προηγού-

μενης, αλλά δέν συνιστά πιά τά ίδια στάδια. Χάρη στον Ξενάκη, στην Ελλάδα χρωστούμε και τή νέα διατομή.

Όρίστε τά *Πιθόπρακτα*. Τί απόγιναν εδώ ή αριθμητική και οι λογάριθμοί της, ή συνδυαστική τέχνη και οι συνθέσεις της, ο άπειροστικός λογισμός και ή συνήθης άκουστική, ή έπιστήμη τής τάξης και του μέτρου, ή έλεγχόμενη γλώσσα του μικρόκοσμου; Άκριβολογώντας, έγιναν μία άλγεβρα τών συνόλων, ο λογισμός πιθανοτήτων, μία θεωρία του συνεχούς και του άσυνεχούς, μία ήλεκτρονικού τύπου τεχνική (πρέπει νά εξηγήσουμε πώς), ή προσομοιωμένη γλώσσα του μικρόκοσμου. Ο καθένας απ' αυτούς του κλάδους εξηγεί θαυμάσια για τί πρόκειται, υπό τόν όρο, βέβαια, νά ξέρουμε τί λέμε, ν' αποπέμπουμε τή μεταφυσική τών σαλονιών και νά μή μπερδεύουμε τήν Λωζάννη μέ την Κοζάνη: Όραία παραδρομή ή παραπραξία είναι ή διαβεβαίωση ενός ξακουστού κριτικού ότι στοχαστικό σημαίνει «άσυγκράτητα τεντωμένο προς έναν στόχο» (τόν πρόδωσε τάχα τό έλληνογαλλικό λεξικό;) κι ακολουθούν μύριες άκροβασίες μέ ύπερπληθώρα τών «μετα-». Σέ στάσιμη κατάσταση, στοχαστική σημαίνει «τέχνη τής εικασίας» κάθε μέρα οι μαθηματικοί λένε στοχαστικό αντί για πιθανό.⁷ Μία στοχαστική διαδικασία ή μουσική είναι μία τυχαία διαδικασία, μία μουσική πού συνετέθη μέ τόν λογισμό πιθανοτήτων. Έξυπακούεται, αλλά δέν πειράζει πού τό είπαμε. Οι συνθέσεις του Ξενάκη άντλούν από αυτά τά συνάμα νέα και δινεκή μαθηματικά. Πώς;

Έξετάζω τό γράφημα-σχέδιο τών *Πιθοπρακτων*. Πρόκειται για παρτιτούρα; [Στα γαλλικά, ή λέξη *partition*, δηλώνει και] τόν διαμερισμό ενός συνόλου Σ, την κάλυψη του Σ από μη κενά ύποσύνολα χωριστά ανά δύο. Όριακά μπορούμε νά πούμε πώς ή κατανομή τών κειμένων πού εκτελούν τά διάφορα όργανα τής όρχήστρας διαμερίζει τόν όρχηστρικό ιστό στό σύνολό του. Η μαεστρία τής ένορχήστρωσης συνίσταται ειδικά στή λεπτή και σύνθετη ταξινόμηση τών διαχωριστικών γραμμών. Παραδοσιακά κάθε ύποσύνολο άντιμετωπίζεται, ως επί τό πλείστον, ως σύνολο καθ' έαυτόν: Τά πρώτα βιολιά παίζουν την ίδια παρτιτούρα, όπως και τά όμποε, τά άλλο... Άλλά και πάλι, ή μαεστρία τής ένορχήστρωσης συνίσταται ειδικά στή συσχέτιση τών κατανεμημένων ύποσυνόλων: άνάδειξη τών έγχόρδων από τά χάλκινα, βίαιη ή πλαστική σύγκρουση τών πνευστών μέ τά κρουστά, κι ό,τι άλλο. Η πολλαπλότητα τών ήχητικών γεφυρώσεων καλύπτει ή φανερώνει τό σχέδιο τών χωρισμών. Τά *Πιθόπρακτα* είναι δύο

5. Cl. Perrault (1613-1688), du Verney. Σ.τ.μ.

6. Ύποσυνείδητων, πού όμως, κατά τόν Λάμπνιτς, ύπολογίζονται (*Μοναδολογία*, §21' μτφ. Ύπεριών, Άθήνα 1997). Βλ. παρακάτω. Σ.τ.μ.

7. Blanc-Lapierre και Fortet, *Théorie des fonctions aléatoires*, Masson, Παρίσι 1953, σ. 9 κ.ά.

φορές πρωτότυπα, ως προς τόν χωρισμό και ως προς τή σχέση. Ο Ξενάκης διαμερίζει τήν όρχήστρα έτσι ώστε τὰ ύποσύνολα είναι και τὰ γένη της. Μ' άλλα λόγια, κάθε βιολί παίζει δική του παρτιτούρα. Άλλά τό σημαντικό είναι ό χωρισμός ανά δύο. Κάθε άτομο έχει δική του φωνή, κάθε φωνή διαφέρει από κάθε άλλη σ' αυτή τήν άνομοιόφωνη όμοφωνία. Η πολυφωνία συναντά έδω τό όριό της, τήν περάτωση τήν άρνησή της: αναδύεται κάτι σαν τόν πλουραλισμό τών μονάδων, όπου τό καθέκαστον δέν έχει πόρτα ή παράθυρο⁸ και χαράζει τήν πορεία του άσχετα μέ τό έγγύ ή τό μακρινό: μοριακές τροχιές, διαδρομές σωματιδίων τó ήχητικό σύννεφο (όπως λέμε σύννεφο σημείων), προϊόν αυτόν τών έξατομικευμένων (άδιαίρετων) φωνών, σχηματίζει κάτι σαν μιά μοναδολογία, σαν τόν κόσμο του Έπίκουρου πριν τήν παρέγκλιση⁹ στό γράφημα έχουμε ένα σύνθετο δίκτυο αυτόνομων κυκλοφοριών μέ πυκνές ζώνες και λευκά κενά. Πάντως, γιά νά επιτευχθούν αυτά τὰ άποτελέσματα, έπρεπε νά ληφθεί σοβαρά ύπ' όψη ή άλγεβρική έννοια του διαμερισμού και νά μπει στή θέση της παλαιότερης τεχνικής, πού ένείχε, στήν άοριστία της, κατηγορίες όργάνων και μή κενές τομές.

Αυτό είναι μόνο ένα παράδειγμα, ένα κείμενο και μιά έννοια έπιλεγμένη έπίτηδες γιά τή δισημία και άπλότητά της. Άλλού θά διαπιστώναμε μέ τήν ίδια προφάνεια ότι λειτουργούν άλλες ιδέες της «νέας» άλγεβρας στή θέση τών παλαιότερων άριθμητικών και συνδυαστικών τεχνικών (όμως δέν είμαι πάντοτε βέβαιος άν οι ύπολογισμοί του Ξενάκη γιά τή συγκερασμένη χρωματική κλίμακα υπό τήν εύρεία έννοια και τήν ένσωμάτωσή της στή θεωρία συνόλων είναι έγκυρη, ούτε άν ή άξιωματική του είναι κατάλληλη, κι αυτό ίσως δέν είναι μιά λεπτομέρεια). Άλλά άς προχωρήσουμε, μέχρι τὰ έφαρμοσμένα μαθηματικά.

Κάθε όργανο, είπαμε, ακολουθεί τήν αυτόνομη πορεία του: Τό σύνολο αυτόν τών άνεξαρτήτων δημιουργεί ένα μαζικό άποτέλεσμα τέλειης άταξίας. Άς κοιτάξουμε μιά όποιαδήποτε πορεία ενός όποιοδήποτε βιολιού: Πρόκειται γιά μιά διαδοχή από γκλισσάντι μεταβλητού ύψους και διάρκειας. Γιά νά κατανοήσω αυτή τή διαδρομή, άναγκαστικά θά προτείνω ένα έξηγητικό μοντέλο. Τό έξής: Έστω ένα σωματίδιο μετακινούμενο σ' έναν άξονα: ύποθέτω ότι ή ταχύτητά του έχει μόνο δύο δυνατές τιμές, συμμετρικές προς τό μηδέν, σέ όρισμένες τακτές στιγμές: ότι τήν κάθε τέτοια στιγμή έπιλέγεται στήν τύχη μέ ίση πιθανότητα τών δύο τιμών: Κάθε κλήρωση είναι μιά δοκιμή, τό σύνολό τους μιά σφαιρική δοκιμή: στα διαστήματα, ή ταχύτητα του σωματιδίου είναι μιά μεταβλητή πιθανότητας. Άν ισχύουν αυτά, ή τροχιά του σωματιδίου είναι όμοιου τύπου μέ τήν πορεία ενός όργάνου στό γράφημα τών *Πιθοπράκτων*. Μεταφράζω: Ο Ξενάκης βάσει κάθε βιολί (λ.χ.) νά εκτελεί ένα γκλισσάντο (ταχύτητα) γιά ένα δεδομένο διάστημα μεταξύ δύο δεδομένων στιγμών. Έστω ότι ό χρόνος είναι ή τετμημένη και τὰ

διαστήματα της κανονικής κλίμακας ή συντεταγμένη: Τό διάγραμμα γενικεύει τό παραδοσιακό πεντάγραμμο (όπως ακριβώς αυτό γενίκευε τό μουσικό διάγραμμα), άφού τό συνεχές της διαδρομής αντικαθιστά τό στιγμιαίο άσυνεχές της νότας. Δέν είναι διαμερισμός ούτε φάσμα άκουστικών καμπυλών, ώστόσο μετέχει τών δύο. Έτσι ό μουσικός χώρος δέν άποτελεί αίνιγμα, είναι ακριβής έννοια: Τόν διερχόμαστε, έπιδιώκουμε τόν κορεσμό του, δέν του βάζουμε στίξεις, άρα ούτε ύποδεικνύουμε τό κενό του. Η νότα ήταν ένα σήμα σέ λευκό φόντο, οι διαδρομές γεμίζουν τό λευκό διαλύοντας τό άποκομμένο σήμα: Τό φόντο χωρίς σχήμα αντικαθιστά τό σχήμα χωρίς φόντο, τό γράφημα περιγράφει τόν οικείο βασικό χώρο αντί νά τόν άρνεϊται παρουσάζόμενο ως αυτό πού είναι. Τό σχέδιο εκφράζει τό φύλλο, όχι τό φύλλο τό σχέδιο: Τό ήχοσύννεφο δέν έξαιρείται από τό έδαφος του. Υποθέτω τώρα ότι στήν κλίμακα τών τετμημένων (τό πρώην «μέτρο») και γιά κάθε διάστημα κληρώνεται τό ύψος του γκλισσάντο του συγκεκριμένου όργάνου μεταξύ τών τόνων της κλίμακας μέ ίσες πιθανότητες όποιασδήποτε τιμής της. Τότε τό γράφημα τών *Πιθοπράκτων* είναι αύστηρά πιστό στό έξηγητικό πρότυπο, κι αυτή ή μουσική είναι στοχαστική, καθώς έπιστρατεύει ένα δίκτυο συναρτήσεων πιθανότητας, όπερ έδει δείξα (πολύ άπλά).

Έπ' εύκαιρία παρατηρώ ότι τόν έν λόγω πρότυπο είναι τό περίφημο του Τέυλορ, πού έπινοήθηκε ως παράσταση της άτακτης κίνησης ενός σωματιδίου σ' ένα φαινόμενο τύρβης.¹⁰ Από τή θεωρία τών συναρτήσεων πιθανότητας πάμε στή φυσική. Υπογραμμίζοντας ώστόσο, παρά τόν ισχύο του παραδείγματος, τίς μαζικές μετατοπίσεις του θεωρητικού φορέα: Τήν έπιστήμη της τάξης διαδέχθηκε ή έπιστήμη της άταξίας, τήν θεωρία του μέτρου ή θεωρία του στατιστικού μέσου όρου: τό σχήμα και τό φόντο ανταλλάσσουν τίς λειτουργίες τους, ή «δομή» πού τὰ ένωνε άντιστράφηκε σημείο προς σημείο κι ύστερα της άφαιρέθηκε ένα στοιχείο (θά πρέπει ν' αναθεωρήσουμε τή θεωρία της γκεστάλτ): τό συνεχές δέν παίζεται πιά στή διακριτή, άσυνεχή νότα, από μιά κλίμακα άδιαίρετων ή μιά ακολουθία στίξεων, αλλά στήν ίδια τήν κλίμακα, όπου θραύεται από τήν άσυνέχεια τών κληρώσεων, τήν άπροσδιοριστία του μουσικού έδαφίου. Μέ τήν έννοια του Μπασελάρ, θά έπρεπε νά κάνουμε λόγο γιά μιά μουσικολογία του όχι.¹¹ Έπιπλέον, οι ύποθέσεις συμμετρίας και όμογένειας πού εισάγει ό συνθέτης (ίσοκατανομή του άριθμού τών γκλισσάντι και της άξίας τους σέ δύο ίσοδύναμες περιοχές του φάσματος, ίσο-

8. Μοναδολογία, ό.π., §7. Σ.τ.μ.

9. Δηλαδή πριν δημιουργηθούν σώματα. Σ.τ.μ.

10. G.I. Taylor, «Diffusion by Continuous Movements», *Proc. London Math. Society* 20, 1921, σ. 196.

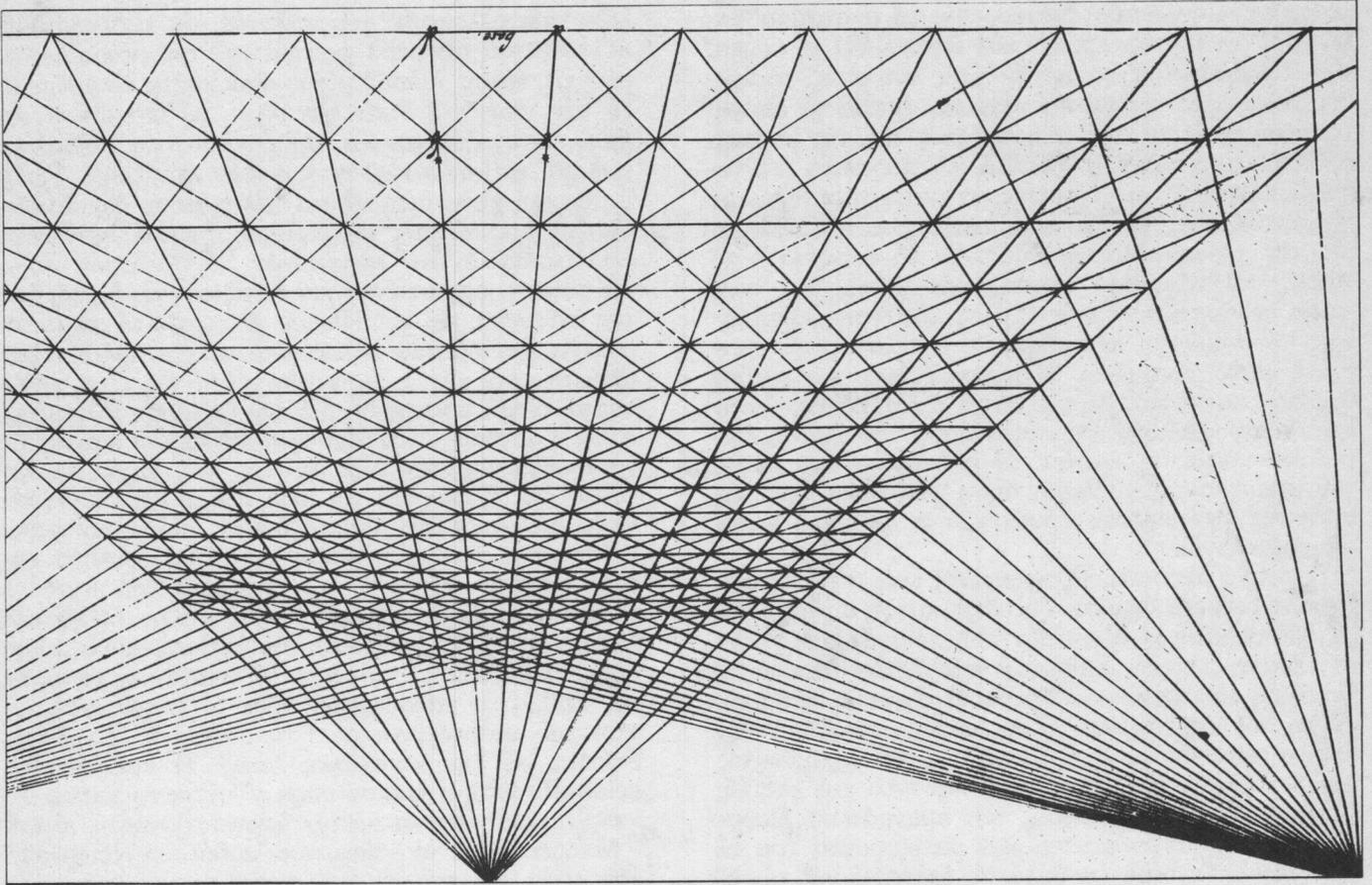
11. Βλ. G. Bachelard, *Philosophie du non*, PUF, Παρίσι 1940, Σ.τ.μ.

τροπία τῶν κατευθύνσεών τους) τοῦ ἀπαγορεύουν ν' ἀπομονώσει ποτέ ἓνα σῆμα ἀπὸ τὴν ἡχητικὴ διακύμανση, νά λυτρωθεῖ ἀπὸ τὸ μαῦρο φόντο ὅπου ἐγκλωβίζει τὸ σύννεφό του. Οἱ μαθηματικοὶ κανόνες καταδικάζουν τὸν Ξενάκη νά λείει τὸ ἀνήκουστο, νά κάνει ν' ἀκούγεται ὅ,τι δέν ἀκούγεται ποτέ, ἀφοῦ ἀκοῦμε πάντα μόνον ὅ,τι εἶναι χαραγμένο σ' αὐτὸ τὸ ἀρνητικό, ὅτι παρίσταται ὡς σχῆμα σ' αὐτὸ τὸ σύννεφο, δηλαδή στό ἀκατέργαστο φαινόμενο διακύμανσης (ὅπως λέμε, ἐπίσης, «ἠλεκτρονικό σύννεφο»). Ἀφοῦ, διὰ τοῦ προτύπου τοῦ Τέυλορ, ἡ μουσικὴ ἦλθε ἐπιτέλους στόν κόσμο, ἀκοῦστε.

Ἀλήθεια, τί θά πεῖ ἀκούω; Ἄν ὑποθεθεῖ ὅτι τὰ *Πιθόπρακτα* ἀπαντοῦν στό ἐρώτημα, ὅτι μᾶς ἐπιτρέπουν νά καταλάβουμε τί εἶναι ἀκρόαση, καί μάλιστα διὰ τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας τους· ἂν ὑποθεθεῖ πῶς ὑπάρχουν μόνο χάρις σέ μιά αὐστηρὴ ἀνάλυση τῆς πληροφορίας, σέ ἓναν στοχασμὸ γιὰ τὰ ἀκροαματικά δεδομένα —ἐκπομπή, μεταφορά, λήψη— καί τούς ὄρους τους, δέν θά βρισκόμασταν τάχα μπροστά σέ μιά μουσικὴ ἱκανὴ νά μιλά γιὰ τὸν ἑαυτό της, ἀποδεσμευμένη ἀπὸ τίς μεταφράσεις πού ἐκτελοῦνται διὰ τῶν σημάτων της, μιά τέχνη πού ἐπλασε τὴν ἐγγενὴ γλώσσα της, τὴν αὐτόχθονη ὁμιλία της; Μιά τέχνη γιὰ τὴν

ὁποία μπορούμε πιά μόνο νά μιλάμε διὰ μέσου τοῦ καταστατικοῦ κώδικα τῆς δικῆς της γλώσσας; Μόλις ἕνας λόγος μιλά γιὰ τὸν ἑαυτό του, περιέχει, στὴν πραγματικότητα, τὸν λόγο τῆς κριτικῆς: Τὸ ξέρουμε αὐτὸ γιὰ τὴν ἐπιστῆμη, πρέπει πιά νά τὸ μάθουμε γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ τέχνη· ὁ φορέας παύει νά εἶναι ἐξωγενής, εἶναι ὁ ἐνδότερος πυρήνας της: Γι' αὐτὸ καί δέν τὸν ἔχουμε ἀφήσει ἀπ' ἐξαρχῆς. Μήπως βρισκόμαστε ἀκριβῶς στό σημεῖο μᾶς ὀλοκλήρωσης; Ἄς ἀκούσουμε πρῶτα μιά ἄλλη μουσικὴ: Πάντα κάποιον νόημα ἔχει χυθεῖ σ' ἓνα σημεῖο, τὸ σημεῖο ἔχει χυθεῖ σ' ἓνα σῆμα, καί τὸ σῆμα ἀναδύεται ἀπὸ τὸν θόρυβο. Ἡ ἐπικοινωνία προϋποθέτει ἐδῶ τὴ συμπίεση τοῦ συνόλου τῶν μετέπειτα ἀρθρωμένων: Ὡθώντας τὸ νόημα πρὸς τὸ σημεῖο καί τὸ σημεῖο πρὸς τὸ σῆμα γλιτώνει ἀπὸ τὸ μονοσήμαντο τῶν τρεχόντων μηνυμάτων· εἶναι πολυφωνικὴ φωνή. Ἐξ οὗ ἡ σχεδὸν ἀπεριόριστη δυνατότητα νά μεταφράζεται παντοιοτρόπως, νά πλάθεται, νά προδίδεται, ὅπως καί νά κατανοεῖται ἀνάλογα μέ τίς μεταμορφώσεις τῶν ὑποκειμενικότητων, νά θεματίζεται ἀπὸ ἐγκυρους (καί ἀλόγιστους) λόγους μέ μύριους βαθμούς ἐλευθερίας: Ὁ κριτικὸς λόγος εἶναι ἀόριστος, αὐθαίρετα εὐκολὸς ἢ ἀνέφικτος. Μποροῦμε νά ὑποψιασθοῦμε πῶς ὁ Σοπενχάουερ ἐπεσήμανε ἀσαφῶς

αυτή την κατάσταση στη θεωρία του για τὰ καθολικά *ante rem*: "Αν ναι, τότε η μουσική αισθητική του είναι άτρωτη, έχει άγγιξει τὸ γεγονός τῆς σηματοδοτημένης φωνῆς πρὶν σημάνει.¹² Ὁ Ξενάκης ὁδηγεῖ στὰ ὅρια αὐτὴ τὴν κίνηση ἀναρροῆς ἢ συμπίεσης, σβήνει τὸ σημά και συνθέτει τὸν θόρυβο. Ἀφήνει ν' ἀκουσθοῦν τὰ καθόλου *rerum*, ἡ ψιλή φωνή τῶν πραγμάτων τοῦ σύμπαντος. Ἐκπέμπει ἀκριβῶς ὅ,τι αὐτεκπέμπεται, χωρὶς νά παρεμβαίνει, χωρὶς παρεμβολή τοῦ ἑναρθου, χωρὶς παρεμβολή κανενός. Τί ἐκπέμπεται ὅταν λείπει τὸ κοσκίνισμα, τὸ φίλτρο ἢ ὁ διαχωρισμός; Τὸ φαινόμενα σκάγια, λαμπύρισμα, ὁ θόρυβος θερμικῆς ταραχῆς -τὸ σύνολο τῶν περιρρεόντων θορύβων. Τί αὐτεκπέμπεται ὅταν κανένας δαίμονας δέν παρεβάλλεται, τί ἀκούγεται σ' ἕναν κόσμο χωρὶς ἀνθρώπους; Ἡ ὠμή τύμβη, ἡ διακύμανση τῶν σωματιδίων, ἡ κρούση τῶν ἀτομικότητων κατανεμημένων τυχαῖα στὸν χρόνο, ἡ διακύμανση τοῦ συννέφου στὸ φαινόμενο χωρικῆς φόρτισης. Ποιὸς μιλά μέσα σ' αὐτὸ τὸ σύννεφο; Ὁριακά σῦδεῖς, σίγουρα τὸ ἀντικείμενο, τὸ θέμα, ὁ κόσμος. «Λέει», ὅπως λέμε, ἀλλὰ ἐδῶ τὸ τρίτο πρόσωπο διατηρεῖ τὸ σαφές νόημα πού δέν ἔχασε ποτέ: Εἶναι ἡ συλλογή ἀντικειμένων πού ἀπαρτίζει τὸ σύμπαν, ἡ διαντικειμενικότητα καθ' αὐτή. Πρόκειται ὄντως γιὰ ὄλο-

κλήρωση. Ἀναδρομικά αὐτοκατηγοροῦμαστε πού ζητούσαμε ἄσκοπα μιὰ φωνή (τίνος;) σέ ἐπίπεδο χορδῶν, τὸ σημά κάποιου στὸ σκοτάδι τοῦ νοήματος, στὸ μηδέν τῆς δήλωσης, πού ἀνιχνεύσαμε τὴν κραυγή τοῦ Ποσειδάνα στους πολλαπλούς φλοίσβους τῆς θάλασσας, τὸ γέλιο τῶν Νυμφῶν στὸ κελάρισμα τῶν κρινῶν. Ὁ πολλαπλασιαζόμενος κόμβος ἠχητικῶν φιδιῶν, τὸ ἐπαναλαμβανόμενο παράπονο πού χύνει τὸν ἕναν τρόπο στὸν ἄλλον δέν σημαίνει τίποτα, δέν μαρτυροῦσαν καμιὰ φωνή. Ἀρνούμενα τὸ νόημα ὑπεδείκνυαν ἀντίθετα τὴν καταγωγική μορφή τῆς ἐπικοινωνίας ἐν γένει, μιὰ νησίδα, μιὰ παρεμβολή, μιὰ διακοπή τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀνθρώπινη φωνή συνελάμβαναν ἐκ

12. Γιὰ τὸν Schopenhauer οἱ καλές τέχνες, ἐπειδὴ προϋποθέτουν μιὰ μὴ ἰδιοτελή ἀντιμετώπιση τοῦ ἀντικειμένου, ἐγγίζουσιν τὴν «καθαρή ἀντικειμενικότητα», ἂν καὶ μόνο μὲ ἐποπτικό τρόπο. Εἰδικά ἡ μουσική «ἐκφράζει τὴν ἐνδότερη οὐσία κάθε ζωῆς καὶ ὑπαρξης μὲ μιὰ γλώσσα ἄμεσα κατανοητή, ἂν καὶ ἀμετάφραστη στή γλώσσα τοῦ ὀρθοῦ λόγου»· ἔτσι εἶναι ἡ μόνη πού ὑπερβαίνει τὸν φαινομενικό κόσμο καὶ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς ἄλλη ἐκφραση τῆς οὐσίας ἰσότημη μ' αὐτόν (βλ. Ὁ κόσμος ὡς βούληση καὶ ὡς παράσταση, 1818, κεφ. Γ', Α'). Σ.τ.μ.

θαύματος τόν θόρυβο του κόσμου, τό ακουστικό φόντο του σύμπαντος, προτού κόν άφυπνισθεί τό νόημα, τήν πάλλουσα ύλη ως πρό ή εκτός νοήματος, τό άμυγές κύμα όπου ή σημασία χαράσσει έπειτα τό σπάνιο άραβούργημα της, τήν πληροφορική ύλη τής μορφής. Κάθε μουσική ύποδεικνύει αλλά και παραδίδει μιá τυφλή επικοινωνία στό σάμα ως αντικείμενο συνάδον μέ τά αντικείμενα, πράγμα συγκρουόμενο μέ τά πράγματα, τήν προϋποτιθέμενη ζύμη πρίν τό διακριτό ή τό σαφές, τόν αυτοφερή φορέα κάθε μηνύματος, άναγκαίο όρο μετάδοσης μιās όμιλίας, άνάδυσης μιās σκέψης, τό ήχηρό και άδιαφοροποίητο πέλαγος πρίν γεννηθεί ή νέα Άφροδίτη. Η μουσική ήταν μιá έκλογή από τόν παγκόσμιο θόρυβο, είναι ό έαυτός της μόνον όταν αυτή ή έκλογή μās παρουσιάζει τόν ώμό κι επικίνδυνο κόσμο, κι ακούμε τό άνήκουστο στό βάθος του σήματός της. Όποια τέχνη δέν επιστρέφει ως αυτή τήν προ-μορφική κώφωση είναι ρητορική φλυαρία, φημολογία.

Τί είναι ή άκρόαση; Ό έντοπισμός ενός σήματος άνά τόν περιρρέοντα θόρυβο. Τό σήσιμο του σήματος (άρα του σημείου κι όλων των παρεπόμενων), ή σύνθεση πιθανοκρατικών διαδρομών ασύνδετων άτόμων, ή διάπλαση του σφαιρικού ήχητικού σύννεφου, ή διακύμανση του όρχηστρικού όλου ίσοδυναμούν, από τήν άποψη τής φυσικής, μέ προσομοίωση του περιρρέοντος θορύβου (όποτε ή μουσική είναι και πάλι μιá φυσική, ή προσομοίωση τής γλώσσας των πραγμάτων). Παραδίδει δηλαδή άπροκάλυπτα και άπερίφραστα ό,τι οι προκάτοχοι ύπεδείκνυαν θολά, τό άρνητικό και τόν όρο κάθε επικοινωνίας, βυθίζει τόν άκροατή στους όρους τής άκρόασης, μεταδίδει τό άνήκουστο του άκουσμένου, τή μουσική τής μουσικής, μιá γλώσσα πού μιλά για τόν έαυτό της και έννοικεί σε κάθε σιγή. Ό Ξενάκης, γι' άλλη μιá φορά, παραδίδει τή γλώσσα των πραγμάτων και μιās παραδίδει έμās, αντικείμενα του κόσμου, στόν άχό του σύμπαντος. Ποιός μιλά; Τό αντικείμενο· μάλλον τό σύνολο των αντικειμένων, ό ιστός των συμβολών τους. Τί λένε; Κυριολεκτικά τό άνήκουστο· μάλλον τό άνεπίγνωστο, δηλαδή αυτό για τό όποιο δέν έχουμε καμιά πληροφορία. Ποιός ακούει; Μιá άλλη πηγή θορύβου, σήμερα, κατά τύχη, ήχώ, λήπτης. Καί, τέλος, τί του άρέσει; Νά πνίγεται στή διαντικειμενική συναλλαγή, ν' άνακαλύπτει τόν έαυτό του πράγμα μεταξύ πραγμάτων, νά σπανίζει έν μέσω του άνεπιγνώστου: Νά κλυδωνίζεται στα κύματα τής επικίνδυνης θάλασσας και νά σχίζεται στήν πληθωρική άμμο τής παραλίας, περιμένοντας τήν Ναυσικά.

Ίσως θά 'πρεπε νά διακριθούν δυό λογιών μουσικές, γενικότερα. Η μία είναι σήμα, ποικίλος ιστός σημάτων· έπιπλέον αποβλέπει στό νά σημαίνει, νά κοινωνεί ένα μήνυμα, όποιοδήποτε, όσοδήποτε άόριστου νοήματος. Τήν άντιλαμβανόμαστε μοιραία σύμφωνα μέ τήν σχέση σήματος προς θόρυβο και του σημείου προς τίς διάφορες λήψεις του. Είναι ούτως ή άλλως άτελής, έρμαιο των παραλλαγών κάθε έτερότητας, των ποιικι-

λιών κάθε αλλοίωσης: του ταλέντου, τής τεχνικής έκλέπτυνσης του ήχητικού φαινομένου, του μέσου διάδοσης, τής βίαιης ή άμβλυμένης σύγκρουσης ξένων μεταξύ των γλωσσών. Γιατί ένα σήμα, κι έπειτα ένα σημείο, είναι άδύνατον νά μίν εκπέμπονται σε κάποια γλώσσα, νά μίν έντάσσονται σ' έναν πολιτισμό. Τούτη ή μουσική είναι άμετάκλητα πολιτισμική, σηματοδεμένη από τίς σχετικότητες του έδώ και του εκεί, γεννήσεων και περιβαλλόντων, μορφώσεων και γνώσεων, λαών και τάξεων, φορτισμένων και έντοπιωμένων θεωρήσεων του ανθρώπου και του κόσμου· όλόκληρο τό σάμα παραμένει ένα σχετικό πολιτισμικό φίλτρο και δέν έχει ακούσει ποτέ κανείς παρά μόνον ό,τι του είναι καταληπτό, ό,τι ό πολιτισμός του του έπιτρέπει ν' ακούσει. Αυτή ή μουσική είναι ώραία, σε αυθαίρετο βαθμό: Μέ τόν αριθμό και τήν τάξη δηλώνει κατ' άρχήν τό καθόλου· άλλ' ή όμορφιά της στήν πράξη λάμπει για σένα κι έμένα, εκείνος δέν τήν ακούει, άλλον τόν παραξενεύει, τόν ταραίζει ή πλάνη της. Έτσι όρίσθηκε σαφώς ή σχέση καθολικού και έπιμέρους πού γεγνā τά γνωστά παράδοξα του ωραίου, τής άρέσκειας και τής καλαισθησίας. Τό καθολικό του μαθηματικού κώδικα συντάσσεται έδώ μέ τό σήμα, τό σημείο και τή γλώσσα, αποκλίνει, παραστρατεί προς τό τοπικό καθέκαστον και του ύποτάσσεται. Τότε ό αριθμός λέει για τά έντόπια, μέ τήν κατάλληλη λαλιά. Η καλαισθητική κρίση δέν μπορεί λοιπόν παρά ν' αυτοαντιφάσκει: Τό καθόλου συντάσσεται μέ τήν άπουσία έννοιων, κλπ.

Μπορεί άραγε τό μαθηματικό καθόλου ν' άποσυρθεί από κάθε έντοπιότητα, νά πάψει νά κρύβεται πίσω από έναν πολιτισμό; Ναι, άυστηρά μιλώντας, στή δεύτερης λογής μουσική, αυτήν άκριβώς πού άρνείται νά χαράσσει σημεία, πού πασχίζει νά σήσει τό σήμα. Η μάλλον αυτήν πού, ένω δέν παύει νά είναι σήμα—πώς άλλως;—, του έπιβάλλει νά προσομοιώνει, νά προσποιείται τόν θόρυβο, όπου τό μεταδιδόμενο μήνυμα μεταφέρει τόν ίδιο τόν θόρυβο και συνδυάζεται μαζί του όταν όποιοσδήποτε τό λάβει, όπου τό νόημα του μηνύματος βυθίζεται και χάνεται στα κινούμενα σκάγια, όπου τό σήμα, τό σημείο ή ό ήχος έμπτύσσονται στόν όρο τους, στό άρνητικό τους και φόντο τους. Τότε ό μαθηματικός κώδικας δέν συντάσσεται πλέον μέ τήν άρχής σημαντική γλώσσα πού επιδιώκουμε νά μεταδώσουμε, άφου αυτή όριακά δέν ύπάρχει πιά: Συντάσσεται μέ τήν άποκατάσταση του θορύβου, καθολικού όρου κάθε συναλλαγής. Όχι του θορύβου πού διαφέρει από τόν ήχο μέ βάση τήν καθαρότητα, τό μέτρο των παλμών και τήν έξοάλυνση του άτελους, για τά εύαίσθητα αυτιά, αλλά του φυσικού ή θερμοδυναμικού θορύβου πού συνιστά όρο για τήν κυκλοφορία όποιοσδήποτε μηνύματος γενικά και παραμένει όταν λείπει κάθε μήνυμα, τής πιθανοκρατικής ύλης κάθε έπιπροσθετης μορφής, του αντικειμενικού λαχανιάσματος προγενέστερου κάθε σήματος, κάθε ήχου, κάθε σημείου, κάθε καθέκαστης γλώσσας. Τότε ή καθολικότητα του κώδικα κλίνει προς τήν παγκοσμιότητα του κό-

σμου αντί να διαστέλλεται ή να εγγράφεται σ' αυτήν, άναμειγνύεται μαζί της, τήν προβάλλει και τήν περιέχει. Ο άντικειμενικός όρος του μηνύματος γίνεται τό μήνυμα τό ίδιο. Οπότε έπίκειται ή λύτρωση από τά παράδοξα: Διαθέτουμε έπιτέλους άυστηρές έννοιες για νά μιλάμε μέ κάθε άντικειμενικότητα για τό καθόλου, τό άναγκαίο, κι άκόμη σαφέστερα για τό άσκοπο και άνιδιοτελές του πεδίου τής άπόλαυσής μας.¹³ Γιατί πώς άλλιώς νά προσδιορίσουμε τό πράγμα πού ψιθυρίζει ή νέα μουσική; Κερί κάθε δυνατού έγγράμματος, άλλ' άγραφο, ή *tabula rasa*,¹⁴ αιθέρας παντός μηνύματος,¹⁵ άλλά χωρίς σημείο μήτε νόημα, ύπερβατολογικός χώρος κάθε έπικοινωνίας. Στόν δίσκο τών *Πιθοπρακτων* έχει χαραχθεί ή στατιστική άταξία τών μορίων του ίδιου του δίσκου, ή πιθανοκρατική τυχαιότητα τών μακροκρυστάλλων του. Τό έπιφανειακό στρώμα άπηρεϊ τά έγκατα πού καλύπτει. Τό θεωρούμενο άγνό κερί μιλά για τήν άγνότητά του, ή μάλλον καταρρίπτει αυτή τήν έπίφαση¹⁶ μ' άλλα λόγια, ή σιωπή μιλά για λόγου της και τό άνήκουστο είσακούεται: Τό άνήκουστο ως μηδέποτε άκουσθέν και ως έμπόδιο για τήν άκρόαση κάτι άλλου. Ο Ξενάκης έλευθερώνει τή γλώσσα του άντικειμένου, όπως άλλοτε, στόν μύθο, ο Φραγκίσκος τής Ασίζης λύτρωσε τήν γλώσσα τών πουλιών από τήν μοναξιά της, όπως πρόσφατα, στήν ιστορία, ο Φρίς τήν γλώσσα τών μελισσών.¹⁷ Μ' ένα έκτυφλωτικό βραχυκύκλωμα, κατανοητό μόνο χάρη στή φυσική, δηλαδή τήν έπιστήμη πού άκούει τήν όμιλία τής φύσης (τής «ύπ-άκούει», [όπως λένε τά έλληνικά]) και τήν άκούει έπειδή τήν ζητάει (τήν παραγγέλνει, μέ τήν έννοια τής συναλλαγής), τήν έπιστήμη πού έδραιώνεται σέ μιά έπιστημολογία του διαλόγου και τής ανταλλαγής, μ' ένα έκτυφλωτικό βραχυκύκλωμα, μόνον όταν τό άνήκουστο άκουσθεί τό ίδιο καθίσταται έπιτέλους δυνατός ο κριτικός λόγος τής παλιής αισθητικής.

Αυτή ή μουσική είναι όντως οικουμενική: Μπορεί νά τήν άκούσει ο καθένας, όποια κι αν είναι ή γλώσσα του, ο πόνος και ή θέση του, ο κόσμος κι ή γέννησή του, μιάς κι είναι όρος, προϋπόθεση κάθε έκπομπής, κάθε λήψης. Αυτό τό καθόλου είναι διυποκειμενικό: είναι και άντικειμενικό, άφου ή ίδια μεταφράζει τόν θόρυβο αυτό του τούτου του κόσμου, τόν ύποτονθορισμό τών άντικειμένων (ως αν αυτός ο διαντικειμενικός ψίθυρος νά είναι προϋπόθεση και όρος τών διυποκειμενικών μηνυμάτων), τόν πυθμένα του σύμπαντος, τήν μαύρη άκτινοβολία του.¹⁸ Μουσική μορίων και μονάδων, σκαγιών, μαύρη μουσική, φαινόμενο καταρράκτη τών μύλων, τής θάλασσας, τών άκουστικών μέσων μας, φυσικών και άστροφυσικών, ξαναδρίσκει μονομιās, μέ άνώτερη κλίση, εκείνη τήν συμπαντική διάσταση, άπ' τό έλάχιστο ως τό πελώριο, πού όραματίσθηκε ή έλληνική ιδιοφυϊα. Καθολική και άναγκαία ως τυπική σχέση, άκριβής και πιστή στή βαθιά συγκρότηση του άντικειμένου, κυμαινόμενη μέ τίς παγκόσμιες συναλλαγές, όρος χωρίς σκοπιμότητα, ψίθυρος στο βάθος κάθε λόγου, ή μουσική αυτή είναι οικουμενική για μās.

Και τούτο, και πάλι από τήν πυθαγόρεια αυγή, ως εκ τής καθολικότητας του μαθηματικού κώδικα, τής φυσικής θεωρίας και τής άντικειμενικής γλώσσας. Τά μαθηματικά είναι τέλειο μήνυμα, ίσως έπειδή μεταφέρουν και περιέχουν αυτή τή διάλεκτο του έπιζήμιου για κάθε διέλευση θόρυβου. Ίσως τά μαθηματικά διέρχονται άθόρυβα έπειδή ο θόρυβος διέρχεται τά μαθηματικά, για νά νοηθεί. Τότε ή νέα μουσική προσεγγίζει τήν άριστη έπικοινωνία, άποτελεί γειτονικό πρότυπό της, καιτοι παράδοξο και συμμετρικό, άφου είναι δυθισμένο τό άνήκουστο, ώστε νά μεταφέρει, στά άμπάρια τών συννέφων του, τή γλώσσα τών μαθηματικών, τής φυσικής θεωρίας, τών πραγμάτων του κόσμου, σύν τή βασική βαθμίδα τών ανθρώπινων μηνυμάτων.

Όλα αυτά λέγονται μόνο δίκη παραβολής ή, αν θέλετε, μοντέλου. Η μουσική του Ξενάκη, μοναδικό σημείο στόν πολιτισμό μας πού διέρχεται κρίση, ή καλύτερα όλικό μέρος ισχυρά έκφραστικό, καταδεικνύει μέ άκριβεία τόν έντοπισμό της, τίς συνιστώσες της, τόν φραγμό της και τόν ολοκαινούργιο όρίζοντα μιάς δυνατής λύτρωσης.

Τό κοινό όνομα πού λείει ο φιλόσοφος κρύβει ένίοτε τό κύριο, τό μόνο έγκυρο: Χριστόφορος Κολόμβος. Δείτε εδώ ένα μοναχικό σκάφος πού προχώρησε άρκετά πάνω στο πέλαγος του άδιαφοροποίητου.

13. Για τόν Κάντ (*Κριτική τής κριτικής δυνάμεως*, Α' μέρος), ή αισθητική κρίση, έφ' όσον έκφράζει μιά άπόλαυση άσχετη τόσο μέ τή γνώση όσο και μέ τή χρησιμοποίηση του άντικειμένου (άνιδιοτελή), χαρακτηρίζεται παράδοξως από μιά «μη σκόπιμη σκοπιμότητα». Σ.τ.μ.

14. Για τόν Άριστοτέλη, *πρίν αν νοή*, ο νοϋς δέν είναι κανένα νοητό, *ώσπερ εν γραμματείω ω μηθέν ύπάρχει έντελεχεία γεγραμμένων* (*Περί ψυχής*, 429 β 30-431 α 2). Σ.τ.μ.

15. Η νευτώνεια φυσική ύπέθετε τήν ύπαρξη του «αιθέρα» ως μιάς παράδοξων ιδιοτήτων ύλης εκεί όπου φαίνεται νά ύπάρχει κενό (και ή αϊνσταϊνική φυσική δέχεται ότι όντως ύπάρχει κενό), για νά ύπάρχει ένα υλικό μέσον διάδοσης τής βαρύτητας. Σ.τ.μ.

16. Πιθανή άναφορά: Η κριτική του Μπασελάρ στο παράδειγμα του κεριού ως προτύπου για τήν σκέψη στόν Καρτέσιο, μέ βάση τήν νεότερη γνώση τής δομής του κεριού, πού ή κρυστάλλωσή του μπορεί νά είναι κανονική μόνο στήν έπιφάνεια, ενώ πρέπει νά έχει πρώτα καθαρθεί για νά μελετηθεί. Βλ. G. Bachelard, *Le nouvel esprit scientifique*, PUF, Παρίσι 1934, σ. 171 κ.έ.: μτφρ. *Τό νέο έπιστημονικό πνεύμα*, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2000, σ. 167 κ.έ. Σ.τ.μ.

17. Kand von Frisch (1886-1982): Πρότεινε μιά έρμηνεία του χορού τών μελισσών. Σ.τ.μ.

18. Η άκτινοβολία από τό βάθος του σύμπαντος (άπό κάθε κατεύθυνση) θεωρείται ίχνος τής μεγάλης έκρηξης. Σ.τ.μ.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΓΝΟΙΑΣ

του Ζάν-Κλώντ Μισεά

II

Σ την αρχή του *Κεφαλαίου* ο Μάρξ ορίζει τις σύγχρονες κοινωνίες ως κοινωνίες στις οποίες «πρυτανεύει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής». Ο όρισμός αυτός δεν είναι άσχημος υπό τόν όρο όμως να προστεθούν κάποιες, ελάχιστα μαρξιστικές είναι αλήθεια, διευκρινήσεις.

Η καθιέρωση μιας ακριβοῦς ημερομηνίας γέννησης «του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής» είναι ένα από τα σημεία συνήθους διχογνωμίας της σύγχρονης ιστοριογραφίας. Ο Μπρωντέλ συμπύκνωσε πολύ καλά το ζήτημα όταν έγραφε με χιούμορ ότι η γέννηση του καπιταλισμού πρέπει να τοποθετείται «κάπου ανάμεσα στα 1400 με 1800». Πράγματι, η ύπαρξη εμπορικών τάξεων με ανεπτυγμένες δραστηριότητες –στηριζόμενες συνήθως πάνω σε χρηματιστικές τεχνικές εξαιρετικά περίπλοκες– σε καμιά περίπτωση δεν συνιστά την είσοδο διαφορά των κοινωνιών της σύγχρονης Ευρώπης σε σχέση με άλλες. Η αρχαία Μεσοποταμία, το Ιράκ της δυναστείας των Αβασσιδών ή η Κίνα των Σόνγκ –για να μείνουμε μόνον σ' αυτά τα κλασικά παραδείγματα– γνώρισαν φάσεις οικονομικής ανάπτυξης που, από πολλές πλευρές, προοιωνίζονταν το καπιταλιστικό σύστημα.¹ Παρά ταῦτα μόνον στίς συνθήκες

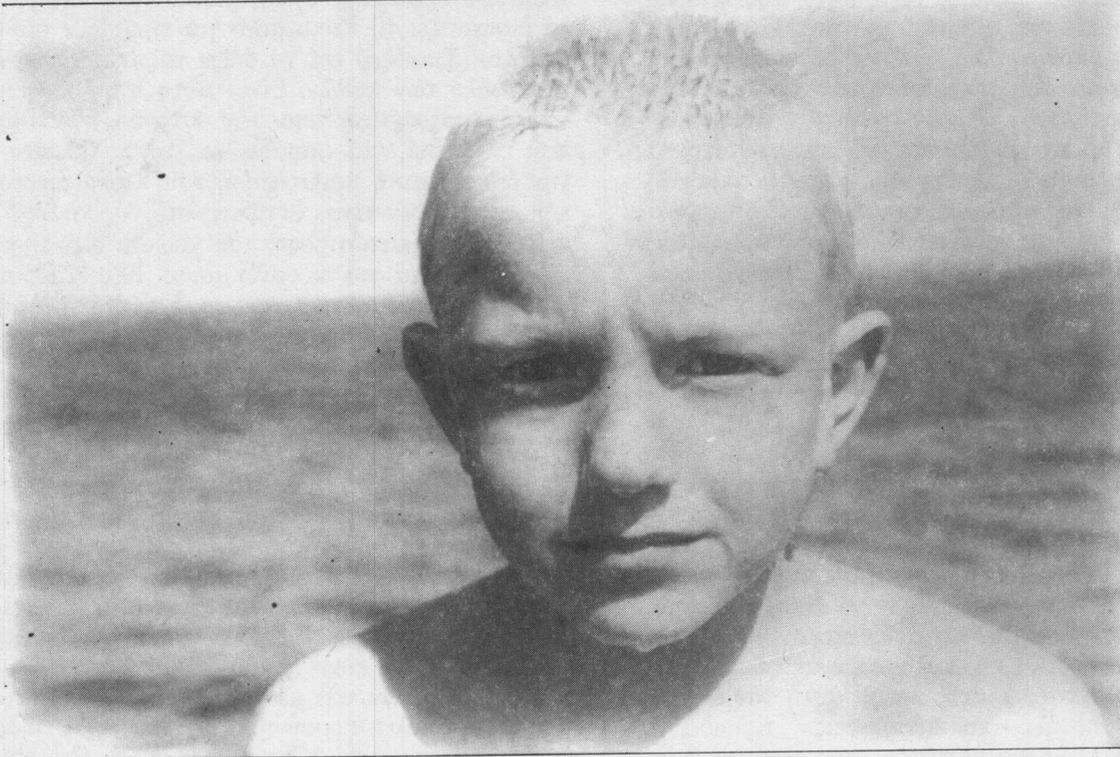
της σύγχρονης Δύσης μπόρεσε να αναδειχθεί και να δοκιμασθεί η ιδέα μιας «καπιταλιστικής κοινωνίας». Ποτέ η καπιταλιστική συστηματικότητα των εμπορικών δραστηριοτήτων δεν θά μπορούσε να γίνει ένα συγκεκριμένο φιλοσοφικό πρόγραμμα χωρίς την προοδευτική εσωτερίκευση αυτής της ιδέας –και του αντίστοιχου φαντασιακού– από έναν αυξανόμενο πληθυσμό οικονομικών φορέων και πολιτικῶς βουλευομένων παραγόντων. Τό ρεύμα αυτό ξεκίνησε από τή μεθοδική και υπομονετική προσπάθεια να «έξαχθούν» (Polanyi), να ομοιογενοποιηθούν και να συγχρονισθούν οι διάφοροι τύποι των υπαρχουσῶν αγορῶν, προσπάθεια που σκοπό είχε να δώσει μορφή στή μέχρι τότε καθαρά θεωρητική υπόθεση μιας ενοποιημένης και αυτορρυθμιζόμενης Ἀγορᾶς. Ὅπως τό τεκμηρίωσε ὁ Χίρσμαν,² ὁ ὅρισμός ἑνός τέτοιου φιλοσοφικοῦ προγράμματος συνδέεται ὄχι μόνον μέ τά προσίδια πολιτικά προβλήματα που ἀντιμετώπιζαν ἤδη οἱ εὐρωπαϊκῆς μοναρχίης τῆς ἐποχῆς, ἀλλά, ἐπιπλέον, ἡ πνευματικὴ του πραγμάτωση θά ἀποτελοῦσε ἕνα ἀνυπέρβλητο καθῆκον χωρίς τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς οὐσιαστικῆς θεωρητικῆς μορφοποίησης, πού μόνον ἡ σύγχρονη Δύση ἔδωσε στὸν ἑαυτό της: τό ἰδεῶδες τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσης πού γεννήθηκε τὸν 17ο αἰῶνα καὶ τῶν ὁποίων ἡ ὀρθολογικὴ μηχανικὴ τοῦ Νεύτωνα, στά μά-

* Προδημοσίευση ἀπὸ τό ὑπὸ ἔκδοσιν βιβλίο τοῦ Jean-Claude Michéa, *L'enseignement de l'ignorance et ses conditions modernes*, ἐκδ. Micro-climats, 1999: Ὁ Ζάν-Κλώντ Μισεά εἶναι φιλόσοφος.

1. Αὐτό δὲν σημαίνει, βεβαίως, ὅτι ἡ ἐμπορικὴ ἀνταλλαγὴ –γιὰ νὰ μὴ μιλήσουμε γιὰ τό μῦθο ἀνταλλαγῆς εἶδος πρὸς εἶδος [troc]– εἶναι μιὰ φυσικὴ σχέση. Μεγάλος ἀριθμὸς κοινωνιῶν τὴν ἀγνοοῦσαν ἢ τὴν κράτησαν συνηδεδιτά σὲ περιθωριακὸ καθεστῶς. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἡ πιὸ ἀκραία περίπτωση, εἶναι, προφανῶς, ἡ αὐτοκρατορία τῶν Ἰνκας. Εἰσερχόμεστε ἐδῶ σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου πρωτοπο-

ριακό ἦταν τό ἔργο τοῦ Μαρσέλ Μῶς (Marcel Mauss) καὶ τοῦ Κάρλ Πολάνυι (Karl Polanyi). Μέχρι τίς μέρες μας, γιὰ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία, τίς πιὸ σημαντικῆς ἀναλύσεις, θά τίς βρούμε στίς μελέτες πού διεξάγονται ἀπὸ τό 1982 –ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Ἀλαίν Καγιέ (Alain Caillé) καὶ τοῦ Σέρζ Λατούς (Serge Latouche) ἀπὸ τό «Ἀντι-χρησιμοθηρικό Κίνημα στίς Κοινωνικῆς Ἐπιστῆμες» («*Mouvement anti-utilitariste dans les sciences sociales*»).

2. Βλ. A. Hirschman, *Les Passions et les intérêts* [Τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα], γαλ. μετάφραση PUF, 1980 καὶ *Vers une économie politique élargie* [Πρὸς μιὰ διευρυμένη πολιτικὴ οικονομία], ἐκδ. Minuit, 1986.

τια τῶν διανοουμένων τοῦ ἐπόμενου αἰώνα, θά ἀντιπροσωπεύει τήν τελειοποιημένη μορφή.

Πραγματικά, ἡ ἀνακάλυψη τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, δηλαδή μιᾶς «ἐπιστήμης» τοῦ πλούτου τῶν ἐθνῶν, θεωρήθηκε ὅτι θά ἀπέδιδε, ἐπιτέλους, ἕνα ὀρθολογικό καί ἀδιαμφισβήτητο θεμέλιο πού θά ἀποτελοῦσε τή μείζονα συμβολική συνθήκη, χωρίς τήν ὁποία κανένα καπιταλιστικό σύστημα δέν θά μπορούσε ποτέ νά ἐπιχειρηθεῖ.³ Ἀντιθέτως ἦταν ἡ ἀπουσία ἐνός τέτοιου ἰδρυτικοῦ μύθου πού ἐξηγεῖ γιατί οἱ ἄλλες κοινωνίες,⁴ ὁποιοσδήποτε κι ἂν ἦταν ὁ βαθμός ἐμπορευματικῆς ἀνάπτυξης πού εἶχαν γνωρίσει, ἀγνόησαν αὐτή τήν ἰδιάζουσα δυτική μορφή σοφοῦ Κράτους (ἡ «ἐπιστημονική κυβέρνησις τοῦ μέλλοντος» ὅπως ἔλεγε οἱ θετικιστές) πού μόνον αὐτή, θά μπορούσε νά θεμελιώσῃ τήν πολιτική ἀπόφαση νά διαμορφωθοῦν προοδευτικά οἱ πειραματικές συνθήκες τῆς οἰκονομικῆς

ὑπόθεσης, μέ ἄλλα λόγια τοῦ καπιταλιστικοῦ «συστήματος».

Γι' αὐτό τό καπιταλιστικό σύστημα, στήν πραγματικότητα, δέν ἀρχίζει τή μακρά καί ἀνθεκτική του ἱστορία παρά μόνον τόν 18ο αἰώνα καί τοῦτο χάρις στίς προσίδεις ἀντιφάσεις πού διαπερνοῦσαν τόν μηχανισμό τοῦ κράτους τῶν εὐρωπαϊκῶν μοναρχιῶν.⁵

III

Τό θεωρητικό δυναμικό τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας βασίζεται σέ μιᾶ ἰδέα ἀπλή καί συνάμα ἐξυπνη: γιά νά ἐξασφαλισθεῖ αὐτομάτως ἡ Εἰρήνη, ἡ Εὐημερία καί ἡ Εὐτυχία –τρία πανάρχαια ὄνειρα τῆς ἀνθρωπότητος– θά ἀρκοῦσε νά καταργηθεῖ κάθε τί πού, στά ἦθη, στά ἔθιμα καί στούς νόμους τῶν ὑπαρχουσῶν κοινωνιῶν,⁶ ὀρθωνόταν ὡς ἐμπόδιο στό «φυσικό» παιγνίδι τῆς

στήν ἐμφάνισι τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης καί τῆς συναφοῦς ἐννοίας τοῦ «φυσικοῦ νόμου» μελετήθηκαν μέ θαυμασίο τρόπο ἀπό τόν Joseph Needham (βλ. *Science and civilisation in China*, 1954).

5. Στή Γαλλία, οἱ πρῶτες προσπάθειες πειραματισμοῦ πάνω στήν καπιταλιστική ὑπόθεση (ἡ ἀπορρύθμισι τοῦ ἐμπορίου τῶν σιτηρῶν) θά λάβουν χώρα μεταξύ 1764 καί 1770. Διαθέτουμε μιᾶ ἀξιοσημείωτη ἀνάλυσι αὐτῆς τῆς ἰδρυτικῆς ἐμπειρίας στόν πρόλογο πού προτάσσει ὁ Michel Barillon στήν *Apologie de l' Abbé Galiani* τοῦ Diderot (ἐκδ. Agone, 1998).

3. Ἡ ἐπιρροή τοῦ νευτωνικοῦ ιδεώδους στό διάβημα τοῦ Ἄνταμ Σμίθ ἔχει ἀποδειχθεῖ ἐδῶ καί πολύ καιρό. Εἶναι, ὡστόσο, διαφορετικό τό ζήτημα ἂν τό ἐπιστημολογικό μοντέλο στό ὁποιο ἀναφέρεται ὁ Σκωτσέζος φιλόσοφος (ὅπως ἄλλωστε ἡ πλειοψηφία τῶν στοχαστῶν τῆς ἐποχῆς) ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματική πρακτική τοῦ Νεύτωνα: ὁ Jean Marejko, στή βάση μιᾶς ἐπιχειρηματολογίας πού μοῦ φαίνεται πειστική, θεωρεῖ πῶς ὄχι. Βλ. *Cosmologie et Politique*, ἐκδ. L' Âge d' Homme, 1989.

4. Στήν περίπτωση τῆς Κίνας τά πολιτιστικά ἐμπόδια

Ἄγορᾶς. Νά ὑπάρξει δηλαδή λειτουργία τῆς ἀγορᾶς χωρίς προσκόμματα καί νεκρούς χρόνους. Γιά νά ἐξετασθεῖ αὐτή ἡ ὑπόθεση καί γιά νά διατυπωθοῦν οἱ «νόμοι» πού ἔχουν τή φαινομενική αὐστηρότητα τῶν νευτωνικῶν προτάσεων, ὁ οἰκονομολόγος ἀναπόδραστα ὀδηγεῖται, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, στό νά περιγράψει τούς ἀνθρώπους ὡς «κοινωνικά άτομα» (ἢ ὡς «μονάδες»), μέ ἀπεριόριστη κινητικότητα καί ὠθούμενα ἀπό ἕνα καί μόνον ὑπολογισμό: τοῦ *καλῶς ἐννοούμενου συμφέροντος*.⁷ Ἡ θεωρητική, λοιπόν, καί πρακτική ἐγκυρότητα αὐτῆς τῆς κατασκευῆς ἐξαρτάται ἀπό τήν πραγματική ροπή τῶν ἀτόμων νά λειτουργοῦν ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ θεωρία, μέ τρόπο δηλαδή νομαδικό καί ἀτομικό.⁸ Γι' αὐτό ἡ ἐφαρμογή στήν πράξη τῆς φιλελεύθερης οἰκονομίας (πρόκειται γιά πλεονασμό) δέν προϋποθέτει μόνον τόν παράδοξο ἐκ πρώτης ὄψεως θεσμό μιᾶς πολιτικῆς αὐθεντίας, ἀρκούντως ἰσχυρῆς, ἰκανῆς νά συντρίψει ἀνελέητα ὅλα τά ἐμπόδια πού ὀρθώνει τό δίκαιο, ἡ θρησκεία καί τά ἔθιμα ὥστε νά «ἐρθεῖ στό φῶς» ἡ ἀγορά καί νά ἐνοποιηθεῖ χωρίς σύνορα. Ἀπαιτεῖται ἐπιπλέον νά δοθεῖ μιά πρακτική ὑπαρξη στήν ἀντίστοιχη ἀνθρωπολογική μορφή: τή μορφή τοῦ ἀπολύτως «ὀρθολογικοῦ» ἀνθρώπου, δηλαδή ἐγωῖστῆ καί ὑπολογιστῆ, καί μ' αὐτή τήν ἔννοια ἀπαλλαγμένου ἀπό τίς «προκαταλήψεις», τίς «δεισιδαιμονίες» ἢ τίς «ἀρχαϊκότητες» πού δημιουργοῦν ἀναγκαστικά –σύμφωνα μέ τή φιλελεύθερη ὑπόθεση– ὅλα τά ἐμπειρικούς ὑπάρχοντα εἶδη συγγένειας, ἔνταξης καί ριζώματος.

Ὅπως μποροῦμε νά διαπιστώσουμε τό σχέδιο τῆς οἰκονομικῆς «ἐπιστήμης» (στήν πραγματικότητα, σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Πῶλ Λαφάργκ, *τή θρησκεία τοῦ κεφαλαίου*) δέν εἶναι ξεκομμένο ἀπό τίς σύγχρονες ἀναπαραστάσεις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ὡς προ-

νομακοῦ ἐργαλείου ἐγωῖστικοῦ ὑπολογισμοῦ, ἰκανοῦ νά διαφωτίζει τό ὑποκείμενο γιά τήν «ἴδια του τήν ὠφέλεια» (Σπινόζα) καί νά δάξει τάξη πρὸς ὄφελός του στόν σάλο τῶν παθῶν. Εἶναι αὐτή ἡ φιλοσοφική ἰδέα –πολύ διαφορετική ἀπό τόν «Λόγο» τῶν ἀρχαίων– πού ἐπιτρέπει, γιά παράδειγμα, νά καταλάβει κανεῖς τήν ἀνησυχητική παρατήρηση τοῦ Χιούμ σύμφωνα μέ τήν ὁποία «δέν εἶναι ἀντίθετο στόν ὀρθό λόγο τό νά προτιμῶ τήν καταστροφή τοῦ κόσμου ὀλόκληρου ἀπό μιά γρατζουνιά στό δάκτυλό μου».⁹ Ἐξηγεῖ ἐπίσης γιατί ὁ Ἐνγκελς κατάφερε νά διακρίνει στόν θρίαμβο τοῦ ὀρθοῦ λόγου «τήν ἐξιδανικευμένη βασιλεία τοῦ ἀσιτισμοῦ».¹⁰

V

Ἐπὶ τοῦ παρόντος, παρόλο πού σβήνει ἀπό τή ζωή μας, (σέ λίγο θά χαθεῖ κι ἀπ' τή μνήμη μας), καταλαβαίνουμε κάπως καλύτερα τί ἦταν πραγματικά ὁ σύγχρονος κόσμος μέχρι μιά ὀρισμένη ἡμερομηνία. Τήν οὐσιαστική του συνθετότητα, πέρα ἀπό τίς τελετουργικές ἀπλουστεύσεις τῆς ἰδεολογίας, τήν συνιστοῦσε, ἀκριβῶς, αὐτή ἡ συνεχῆ ἀντίφαση μεταξύ τῶν οἰκουμεικῶν κανόνων τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος καί ἰδιαίτερης πολιτοφροσύνης (*civilité*) τῶν διαφόρων κοινωνιῶν στίς ὁποῖες ἐφαρμοζόταν.

Εἶχαμε, λοιπόν, ἕναν κόσμο στόν ὁποῖο ὁ «καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς» κάθε ἄλλο παρά ἦταν ὁ ἀπόλυτος ἄρχων.¹¹ Γύρω ἀπ' αὐτόν ἐπιβίωνε ἕνα τεράστιο πλέγμα οἰκολογικῶν, ἀνθρωπολογικῶν καί ἠθικῶν συνθηκῶν ὅπου, ἀναμφίβολα, τό χειρότερο πῆγαινε μαζί μέ τό καλύτερο, πράγμα πού τώρα τό καταλαβαίνουμε ἀναδρομικά. Ὅτι δηλαδή, ἂν οἱ συνθήκες αὐτές ἐπέτρεψαν μιά ἤδη σέ ὑψηλό βαθμό καπιταλιστική πα-

6. Ὁ Μπρισσό ἐπικαλούμενος τίς ἀνταλλαγές μεταξύ Γαλλίας καί ΗΠΑ –ὁ ὁποῖος θά ἀποβεῖ ἀργότερα τό κατ' ἐξοχήν παράδειγμα διεφθαρμένου ἀπό τούς τραπέζιτες ἐπαναστάτη– προσκαλεῖ ἐπίσης «νά καταστραφοῦν τά ἐμπόδια τά ὁποῖα οἱ μορφές μας, οἱ νόμοι μας καί τά ἦθη μας προβάλλουν στό ἐμπόριό μας». Βλ. Brissot, *De la France et des États-Unis*, 1787, Ἐκδόσεις CTHS, Παρίσι 1996.

7. «Ἐάν τό φυσικό σύμπαν ὑποτάσσεται στούς νόμους τοῦ κινήματος, τό ἠθικό σύμπαν δέν εἶναι λιγότερο ὑποταγμένο στούς νόμους τοῦ συμφέροντος» (Helvetius, *De l'esprit* 1758).

8. «Ἐνας ἔμπορος, ὅπως πολύ σωστά εἰπώθηκε, δέν εἶναι ἀναγκαστικά πολίτης καμιάς ἰδιαίτερης χώρας. Σέ μεγάλο βαθμό τοῦ εἶναι ἀδιάφορο σέ ποιο μέρος ἀσκεῖ τό ἐμπόριό του· θά τοῦ ἀρκούσε ἡ πιό ἐλαφρά δυσανεξία γιά νά πάρει τήν ἀπόφση νά μεταφέρει τό κεφάλαιό του ἀπό τή μιά χώρα στήν ἄλλη καί μαζί μ' αὐτό ὅλη τή βιομηχανία πού τό κεφάλαιό του ἐνεργοποιεῖ». Adam Smith,

Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations (Gallimard, 1990, σ. 231). Ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἰδανικοῦ μισθωτοῦ ἡ συμπληρωματική ἀρετή, προφανῶς, δέν εἶναι παρά ἡ περιβόητη «γεωγραφική κινητικότητα», δηλαδή ἡ ἰκανότητά του, χωρίς λύπη, νά διακόπτει ὅλους τούς δεσμούς πού συνδέουν ἕναν ἄνθρωπο μέ ἕναν τόπο, μέ μιά κοινότητα καί ἄλλους ἀνθρώπους. Μέ λίγη πανεπιστημιακή ἐπιδεξιότητα δέν θά ἦταν πολύ δύσκολο νά παρουσιασθεῖ αὐτή ἡ ἀνικανότητα γιά ἀγάπη καί ἡ διάθεση γιά ἀχαριστία ὡς ἡ ἴδια ἡ οὐσία τῆς «ἐλευθερίας».

9. Hume, *Traité de la nature humaine*, θά μποροῦσε ν' ἀποτελέσει τό ἐμβλημα τῶν χρηματιστηριακῶν ἀγορῶν.

10. Ἐνγκελς, *Ἀντι-Ντύρινγκ*. Ἐξάλλου εἶναι γνωστή ἡ περιλάλητη ἀνάλυση τοῦ Ἄνταμ Σμίθ: «Δέν εἶναι ἡ εὐμένεια τοῦ κρεπόλη, τοῦ ζυθέμπορου ἢ τοῦ ἀρτοποιοῦ πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἐτοιμάσουμε τό δεῖπνο μας, ἀλλά οἱ φροντίδες πού αὐτοῖ οἱ ἴδιοι ἔχουν γιά τά συμφέροντά τους. Δέν ἀπευθυνόμαστε στήν ἀνθρωπιά τους ἀλλά στόν ἐγωισμό τους». *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations*, Galimard, 1990, σ. 48-49.

ραγωγή, ωστόσο αυτή κατέστη δυνατή στο μέτρο που, ανάλογα με τις διαφορετικές περιστάσεις, έδιναν τη δυνατότητα να περιορίζονται ή να πραϋνούνται οι πιο καταστρεπτικές συνέπειες της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Αυτό το σύνθετο ιστορικό δυναμικό καθιστά πάνω απ' όλα κατανοητή και αναγνώσιμη την καταστατική άμφισημία των περισσότερων από τους θεσμούς της εποχής αρχίζοντας απ' αυτό τουτο το δημοκρατικό (republicaine) Σχολείο.

Μιά αποφασιστικής σημασίας λεπτομέρεια του Σχολείου ήταν, ήδη έξ' αρχής, να υποβάλλει τη νεότητα στις έπιταγές της νέας Τάξης, δηλαδή στην αναδυόμενη κυριαρχία της έμπορευματικής οικουμεινικότητας και στις συνακόλουθες τεχνικές και έπιστημονικές συνθήκες. Κοντά στα χίλια παραδείγματα για τό φαινόμενο αυτό μαρτυρεί ό έπίμονος άγώνας που διεξήγαγε τό κοσμικό Σχολείο ενάντια στα «πατουά»* και ενάντια στις διάφορες λαϊκές ή τοπικές παραδόσεις οι όποιες, από την άποψη του καπιταλισμού, είναι πάντοτε και έξ' όρισμού αρχαϊκές και ίρρασιοναλιστικές. Τό Σχολείο ήταν έπίσης ό τόπος στον όποιο παραδοσιακά έπικρατούσαν μορφές πειθαρχίας, έπιτήρησης και αυταρχικού έλέγχου αναμφισβήτητα ασύμβατες με ό,τι έπιβάλλει ή άξιοπρέπεια των σύγχρονων άτόμων

—κι αυτή τή φορά για λόγους που είχαν να κάνουν, κυρίως, με τή μακρυνή ιστορική καταγωγή του θεσμού. Άλλά, *συνάμα*, τό δημοκρατικό Σχολείο φρόντιζε πραγματικά —και άναμφίβολα με μεγάλη ειλικρίνεια— να μεταδίδει έναν όρισμένο αριθμό γνώσεων, άρετών και συμπεριφορών που, ως τέτοιες, ήταν τελείως ανεξάρτητες από τήν καπιταλιστική τάξη. Πολύ δύσκολα, για παράδειγμα, θά μπορούσαμε να συναγάγουμε ότι ή άπόφαση για τή διδασκαλία των λατινικών, των έλληνικών, της λογοτεχνίας ή της φιλοσοφίας άπέρρεε από τις ιδιαίτερες έπιταγές της συσσώρευσης του κεφαλαίου. Στην πραγματικότητα, ό καθένας μπορεί να δει ότι ή κλασική μόρφωση κυριαρχούμενη και τροποδοτούμενη από τό πρότυπα του θάρρους των αρχαίων, ή από τό άριστουργήματα της παγκόσμιας κριτικής διάνοιας, είχε περισσότερες πιθανότητες να διαμορφώσει κάποιον Ζάν Καβαγιές ή Μάρκ Μπλόκ, παρά θεατές χωρίς πνευματικές περιέργειες ή καταναλωτές διατεθειμένους να συνεργασθούν με όλους τους τρόπους για τή γοητευτική βασιλεία του έμπορεύματος.¹²

Πρόκειται για τόν εύθραστο ιστορικό συμβιβασμό πάνω στον όποιο στηρίχθηκαν οι διάφορες σύγχρονες κοινωνίες, που, ωστόσο, στη διάρκεια της άξέχαστης δεκαετίας του '60, προοδευτικά συντρίφτηκε.¹³

11. Η κυριότερη πλάνη του Μάρξ και των διαδόχων του (με έξαιρέση, ίσως, τόν Γκράμσι) ήταν ότι είχε υπερεκτιμήσει τόν βαθμό πραγματικής διείσδυσης των καπιταλιστικών σχέσεων στις κοινωνίες που μελετούσαν. Όστόσο, αυτή ή υπερεκτίμηση είναι μιά από τις αιτίες της συνεχούς άνικανότητας της Άριστερας να κατανοήσει τήν ουσία του καπιταλισμού και έπομένως να τόν καταπολεμήσει με έξυπνο τρόπο. Μπορούμε να πάρουμε μιά ιδέα, φυσικά σχετικά θολή, αν συμβουλευτούμε τά έργα του Ahmet Insel. Ο Ίνσελ προβαίνοντας σε μιά σειρά τομές τεκμηρίωσε ότι ή μη έμπορευματική κυκλοφορία άγαθών και ύπηρεσιών άντιπροσωπεύει άκόμη «στή σύγχρονη γαλλική κοινωνία ένα μέγεθος κατά προσέγγιση ίσο με τά τρία τέταρτα του ΑΕΠ» (βλ. «La part du don», *Revue du MAUSS*, 1993). Χρήσιμη είναι για τό θέμα μας ή ανάγνωση του έργου των Alain Caillé, «Comment on écrit l'histoire du marché» στο *Splendeurs et misères des Sciences Sociales*, [Αλαίν Καγιέ, «Πώς γράφεται ή ιστορία της αγοράς»], εκδ. Droz, 1986, όπως έπίσης τά έργα των Serge Latouche, *L' autre Afrique, entre don et marché*, εκδ. Alber Michel, 1998 [Σέρζ Λατούς, «Η άλλη Άφρική, άνάμεσα στο δώρο και τήν αγορά»] και Arno Mayer, *La Persistence de l' Ancien Regime*, εκ. Flammarion 1983 [Άρνο Μαγιέρ, «Η διατήρηση του παλαιού καθεστώτος»].

12. Θά άρκοῦσε, αντίθετα, να περιστείλει κανείς αυτές τις ανθρώπινες καταστάσεις σε άπλό συμβολικό κεφάλαιο, σημάδι άστικής διάκρισης (έργασία που, στη δεκαετία του '60, ανατέθηκε στον άπλοϊκό Μπουρντιέ) που θά προσέφερε στο κεφάλαιο τό ιδεολογικό πρόοχημα για τήν κατάλυσή τους μόλις οι συναφεείς προς τήν άποδοτικότητα

και τόν πολιτικό ύπολογισμό άπαντήσεις θά τήν καθιστούσαν άπαραίτητη. Αυτή είναι ή πρώτη έπίπτωση (ή ή πρώτη λειτουργία) της υπερεκτίμησης που άναφέρθηκε πιο πάνω: σε μιά πρώτη φάση διακηρύσσεται ότι τό Σχολείο δέν είναι ήδη τίποτε άλλο παρά εργαλείο στην ύπηρεσία της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Μετά ταῦτα, ένοχούμενη απ' αυτή τή φαινομενική ριζοσπαστικότητα, στο όνομα του ίδιου του άντικαπιταλισμού, έρχεται ή άπαίτηση της έξαφάνισης όλων των στοιχείων που στην παραγματικότητα στέκονται έμπόδιο στην έξάπλωση της βασιλείας του έμπορεύματος. Κι αυτό δέν είναι παρά ή μόνη μέθοδος των κοκκινοφρουρών του κεφαλαίου.

13. Από που προέρχεται ή άπαράμιλλη μαγεία της χολυγουντιανής μουσικής κωμωδίας, των φίλμ γουέστερν, του Τζών Φόρντ ή του Χάγουντ Ουάκς, των κινηματογραφικών έργων του Λούμπιτς και του Κάπρα; Η άκόμα ή μαγεία της τζάζ του Ντούκ Έλλιγκτον και του Κούντ Μπάξ; Άπλούστατα από τό γεγονός ότι αυτά τά έργα με θαυμάσιο τρόπο ήξεραν να έρημνεύουν μιά προνομιακή στιγμή ίσορροπίας που γνώρισαν όλες οι σύγχρονες κοινωνίες, —σε συνθήκες κάθε φορά ιδιόμορφες— μεταξύ της αναγκαίας τρέλας για τήν έλευθερία και στην ύποχρέωση σεβασμού του δημόσιου «διαμονίου». Αυτή ή ιστορική στιγμή προφανώς δέν άντιστοιχεί σε μιά *ιδανική κοινωνία*, αλλά, πράγμα που δέν είναι άσχετο, σε μιά κοινωνία που είχε τή δυνατότητα να *έξιδανικεύεται* διότι ή έλευθερία δέν είχε άκόμη πραγματικά τήν εύκαιρία να κάνει γνωστή τήν άσχημη πλευρά της. Γι' αυτό ή λαϊκή τέχνη αυτής της εποχής έξακολουθεί να μάς άσκει —για να επαναλάβουμε τή διατύπωση του Μάρξ— *τήν αιώνια έλξη της στιγμής που δέν θά ξανάρθει πιά*.

VI

*Τρέχα πió γρήγορα σύντροφε,
ó παλιός κόσμος είναι πίσω σου*

Σύγχρονη παροιμία

Στήν περίπτωση τών συνθηκών τής Γαλλίας προφανώς ήταν τά γεγονότα του Μάη του '68 -άν θέβαια τά εξετάσουμε από τήν πλευρά πού έγιναν αντικείμενο έκμετάλλευσης, δηλαδή από τήν κυρίαρχη πλευρά τους¹⁴ πού αντιπροσωπεύουν τήν προνομακή και έμβληματική στιγμή τών σύγχρονων κοινωνιών. Υπήρξε ή Μεγάλη φιλελευθερο-ελευθεριακή Έπανάσταση (σύμφωνα μέ τήν έξοχη έκφραση του Σέξ Ζυλί, αλλά στό στόμα του έγκωμιαστική) πού είχε ως αποτέλεσμα νά νομιμοποιήσει, μέ ένα σμπάρο και συνολικά, τίς διάφορες μορφές τής προκαπιταλιστικής κοι-

νωνικότητας. Στήν πραγματικότητα οι μορφές αυτές ήταν έξαιρετικά διαφορετικές ως προς τήν προέλευση και τή φύση τους, άνισης σπουδαιότητας και για τους λόγους αυτούς σχημάτιζαν ένα ιστορικό και πολιτιστικό σύνολο πού είναι αδύνατο νά απλουστευτεί. Διακηρύσσοντας προς πάσα κατεύθυνση τόν *έξισωτικό άρχαισμό τους* έδωσαν τά αναγκαία πνευματικά όπλα για τήν ίση έξαφάνισή τους, τήν ίδια στιγμή. Έτσι, χάρη σε μιά από εκείνες τίς πανούργιες πού απλόχερα χαρακτηρίζουν τόν έμπορευματικό όρθό λόγο, ή κατάλυση όλων τών επικρατούντων πολιτιστικών προσκομμάτων, χωρίς τήν αντίρρηση τής οικονομίας, τά γεγονότα του Μάη εμφανίστηκαν παραδόξως ως τό πρώτο καθήκον τής αντικαπιταλιστικής επανάστασης. Πρέπει νά πει κανείς ότι ή θαυμαστή φλόγα τής χαράς πού άναψε -και όπου ό καθένας προσκλήθηκε νά ξεφορτωθεί τό ένοχλητικό του παρελθόν- έγγυόταν σε ορισμένους πλείστα όσα ψυχολογικά ενεργήματα πού

ἔμοιαζαν πολύ οὐσιαστικά. Ἀποδεχόμενοι εὐλαβῶς νὰ ὑποταχθοῦν στίς προσταγές τῶν πιά καθγιασμένων σύγχρονων ἱερεῶν Δέλτων –ὅπως «ἀπογορευεῖται τό ἀπαγορευεῖν»– ἡ νεολαία τῶν νέων μεσαίων τάξεων, δηλαδή ἐκείνη πού, ὡς πρός τό κύριο, *κατεῖχε τό προσκήνιο* (καί πού δέν τό ἐγκατέλειψε καθῶς μεγάλωσε στά χρόνια) ἀνακάλυπτε μιά ἐλευθερία, ἐπιτέλους, στά μέτρα της: τήν ἐλευθερία στό νά ξεκόβει κανεῖς ριζικά –τό λιγότερο, ν' ἀλλάζει συνειδητοποίηση γιά τά πράγματα–¹⁵ ἀπό ὅλες τίς ὑποχρεώσεις πού συνεπάγεται ἡ συγγένεια, ἡ ἔνταξη καί μ' ἓνα γενικό τρόπο μιά γλωσσική ἠθική ἢ πολιτιστική κληρονομιά. Ἔτσι, βεβαίως, ἦρθε καί τό μεθυστικό συναίσθημα πού ὁ καθένας θά ἤθελε νά ξαναζήσει, καί πού *κατ' ἀρχάς* συνοδεύει πάντοτε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ρήξεις.

Σ' αὐτές τίς ριζικά νέες συνθήκες καί στή βάση τῆς μεταφυσικῆς τῆς ἐπιθυμίας καί τῆς εὐτυχίας πού τοὺς ἀντιστοιχοῦσε ἡ *κατανάλωση*, πού ὡς ἐκείνη τή στιγμή δέν ἦταν παρά μιά ἰδιαίτερα στιγμή τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, ἔγινε ἐπιτέλους αὐτό πού εἶναι στίς μέρες μας παντοῦ: ἓνας *καθ' ὀλοκληρίαν* τρόπος ζωῆς –ἡ ἰδεοληπτική καί παθιασμένη ἀναζήτηση τῆς ἀνέναντα ἀναστελλόμενης ἀπόλαυσης τοῦ ἐλλείποντος ἀντικειμένου– διεκδικούμενου ὡς τέτοιου στήν πράξη, καί δοξολογούμενου φαντασματικά σάν μιά χειραφετητική κουλτούρα. *Τά πάντα καί ἀμέσως! Πάρτε τίς ἐπιθυμίες σας γιά πραγματικότητα! Ἀπολαῦστε χωρίς ἀναστολές, καί νά ζήτε χωρίς νεκρούς χρόνους!* Καί χίλιες ἄλλες οἰδιπόδειες χαζομάρες πού ταχύτατα ἔγιναν τό ὑλικό βάσης τῶν στελεχῶν τοῦ ἐμπορικοῦ μάρκετινγκ.

Ἄν δέν γνωρίζαμε τόσο καλά τήν ἐκκλησιαστική δύναμη τῆς ἀλλοτριώσεως θά ἀναρωτιόμασταν ἀκόμη –ἕστερα ἀπό τόσο παγωμένο νερό πού κύλησε κάτω ἀπό τίς γέφυρες– πῶς συνέβη ὥστε ὀρισμένοι νά καταφέρουν ὡς τό τέλος νά μή βλέπουν ὅλα ὅσα πραγματοποιήθηκαν πάνω σ' αὐτήν τήν *tabula rasa*.¹⁶ Αὐτή, ἀκριβῶς ἀποτέλεσε ἰδανικό θεμέλιο πάνω στό ὅποιο τά μέγιστα σαρκοβόρα τῆς βιομηχανίας, τῶν μίντια καί τοῦ χρήματος, μέ τή συνενοχή τῶν διεθνῶν θεσμῶν τους (Παγκόσμια Τράπεζα, Διεθνές Νομισματικό Γραφεῖο, ΟΑΣΑ, G7, μετέπειτα Ὁργανισμός Παγκόσμιου Ἐμπορίου κλπ.) καί ἐπίσης τή συνενοχή, λιγότερο ἢ περισσότερο ἐνθουσιαστική, ὅλων τῶν δυτικῶν πολιτικῶν τάξεων, μπόρεσαν νά ἀναλάβουν τήν οἰκοδόμησι, μέ ὅλη τους τή πνευματική ἡσυχία, μιᾶς συνθετικῆς κυβερνοκοινωνίας, τῆς ὁποίας τό μόνο πρόσταγμα εἶναι τό παλαιό ἐμβλημα τοῦ λογιστή Γκουρνάι (Gournay, 1712-1759): *Laisser, faire laisser passer*.

14. Ὅσο γιά τήν κυριαρχούμενη πλευρά τους –καί μή ἐκμεταλλεύσιμη– τοῦ Μάη τοῦ '68, εἶναι μιά διαφορετική ἱστορία πού κάθε ἄλλο παρά ἔχει γραφτεῖ.

15. Ἐννοεῖται ὅτι τίς περισσότερες φορές αὐτή ἡ συνεί-

δηση εἶναι ἀπολύτως ἀπατηλή. Ὅταν οἱ ἀπαγορεύσεις πού μιά ὀρισμένη κουλτούρα καταδηλώνει ἄμεσα αἴρονται ἀπλῶς καί ἡ δεδηλωμένη παράβασή τους γίνεται ἡ κύρια μορφή τῆς παραδοχῆς τους (ἀπό κανενός τό μυαλό δέν θά περνοῦσε στίς μέρες μας νά βλασφημήσει τοὺς θεοὺς Ὅντιν καί Θῶρ, ἔγραφε ὁ Τσέστερτον) αὐτό πού καταδικάζεται μὴ τυχόν καί γίνε δέν εἶναι διόλου ἡ εὐτυχισμένη Ἀρκαδία, πού ἀνήγγειλαν οἱ πιά ἀπλοϊκοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Ράιχ ἀλλά, ἐντελῶς ἀντίθετα, ἐκείνη ἡ τυραννία τοῦ ἀσυνείδητου πού μπορεῖ νά μετατρέψει τήν ὁποιαδήποτε ἀνθρώπινη ὑπαρξη στόν τελευταῖο τῶν σκλάβων.

16. *Taboula rasa*, πιά καθαρή ἀκόμη ὅταν λίγα χρόνια ἀργότερα κατέρρευσε ἡ κύρια λενινιστική αὐτοκρατορία. Αὐτοκρατορία πού, στήν πράξη, δέν ἦταν παρά *μίμηση* κράτους, ἄρα ἀναγκαστικά πιά αἰμοσταγῆς καί πιά ἀδέξια, μέ τίς πιά βλαβερές κοινωνικές συνέπειες τοῦ ἐμπορευματοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, ξεκινώντας ἀπό τήν καταστροφὴ κάθε πολιτοφροσύνης.

ἨΑΥΓΗ

**Διαβάσετε
τὴν Αὐγή**

Τὰ Ἐνθέματα

**τῆς Κυριακῆς
στὴν ΑΥΓΗ**

ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ

Γιατί η Μικρασιατική Καταστροφή πάει να μετονομασθεί «γενοκτονία των Ελλήνων της Μικρᾶς Ἀσίας ἀπό τούς Τούρκους»; Γιατί ἐπί ὀγδόντα χρόνια τό ὄνομα «Καταστροφή», πού ἔδωσαν ἀθρομήτως οἱ Ἕλληνες στά ἀποτελέσματα τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου 1919-1922 καί στίς τραγικές διώξεις εἰς βάρος τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρασίας, θεωρήθηκε ἐθνικός ἐνδοτισμός; Γιατί ἡ Βουλή τῶν Ἑλλήνων, κι ἐνῶ οὐδεὶς μέχρι τώρα εἶχε διαανοηθεῖ κάτι τέτοιο, ὁμόφωνα ἐψήφισε τό νόμο 2645/98 μέ τόν ὁποῖο «ὀρίζεται ἡ 14η Σεπτεμβρίου κάθε ἔτους ὡς ἡμέρα ἐθνικῆς μνήμης τῆς γενοκτονίας τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπό τό Τουρκικό κράτος»; Ἀφοῦ ὁ νόμος αὐτός «κοιμήθηκε» ἐπί δύο χρόνια πρό ἡμερῶν οἱ συναρμόδιοι ὑπουργοί προώθησαν σχέδιο Προεδρικοῦ Διατάγματος μέ τό ὁποῖο ὀρίζονται τά τῆς «ἡμέρας ἐθνικῆς μνήμης», κυρίως τά τῆς ὁργανωμένης ἐθνικιστικῆς-τουρκοφαγικῆς προπαγάνδας στά Σχολεῖα. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη τό πράγμα γίνεται πολύ σοβαρό.

Ἄξιζει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ μετονομασία στή Βουλή ἦταν ὁμόφωνη: ὑπέρ ψήφισαν καί οἱ βουλευτές τοῦ ΚΚΕ καί τοῦ ΣΥΝ παρόλο πού οἱ ἐκπρόσωποι τους (Μ. Κωστόπουλος καί Ν. Λουλέ ἀντίστοιχα) ἐξέφρασαν σοβαρές ἐπιφυλάξεις, πού ὅμως ἔρχονταν σέ πλήρη ἀντίφαση μέ τήν ἐκ μέρους τους ὑπερψήφιση τοῦ νόμου. Πρέπει ἐπίσης νά ἐπισημανθεῖ ὅτι αὐτός ὁ νόμος ψηφίστηκε χωρίς καμιά συζήτηση, χωρίς νά ἐκφραστεῖ ἡ κοινωμία, ἡ ἐπιστημονική κοινότητα, χωρίς νά γίνει ἡ παραμικρή διερεύνηση τοῦ θέματος οὔτε κἀν μέσα στά κόμματα. Ἔτσι, στή βάση μιᾶς ἀνεκδιήγητης ἐκθεσης τῆς πρότασης νόμου τριῶν βουλευτῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ (βλ. κείμενο ἐκθεσης πῶ κατω) ἡ βουλή μετετρέπηκε σέ ἐπίσημο ιστοριογράφο πού ἀποφαίνεται διά νόμου, γιά τό νόημα τῆς ἱστορίας ἄρα ὑποχρεωτικό γιά ὅλους. Διότι ὁ χαρακτηρισμός μιᾶς ἱστορικῆς φάσης, μιᾶς ἐθνικῆς τραγωδίας μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο εἶναι καθορισμός τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας, κάτι πού δέν ὑπάγεται στή δικαιοδοσία τῆς Βουλῆς, καί γενικότερα τῆς πολιτικῆς.

Μήπως, τάχα, ἔκαναν τίποτε διαφορετικό τά σταλινικά διατάγματα γιά

Ἦταν ἡ Μικρασιατική Καταστροφή μιά γενοκτονία;

τοῦ Ἀντώνη Μπρεδήμα

Ἡ γενοκτονία ἀποτελεῖ ἕνα ἐγκλημα κατά τῆς ἀνθρωπότητας ιδιαίτερα σοβαρό. Στό νομικό ἐπίπεδο ἀναγνωρίστηκε τό 1948 μέ τή «Σύμβαση γιά τήν πρόληψη καί τιμωρία τοῦ ἐγκλή-

ματος τῆς γενοκτονίας», πού προσδιορίζει ὅτι εἶναι γενοκτονία ὅποιαδήποτε ἀπό τίς ἐξῆς πράξεις πού ἐνεργεῖται μέ τήν πρόθεση μερικῆς ἢ ὀλικῆς καταστροφῆς ἐθνικῆς, ἐθνοτικῆς, φυλετικῆς ἢ θρησκευτικῆς ὁμάδας:

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ

τό νόημα τῆς ἱστορίας; Τά θέματα τῆς ἱστορικῆς γνώσης πρέπει νά μένουν ἀνοιχτά, εἶναι θέματα προβληματισμοῦ, ἔρευνας, μιᾶς συνεχοῦς προσπάθειας γιά τήν ὅσο δυνατόν καλύτερη τεκμηρίωση τῆς συλλογικῆς αὐτογνωσίας. Δέν εἶναι ἀρμοδιότητα τῆς πολιτικῆς ν' ἀποφασίσει ἄν π.χ. στό Βυζάντιο ὑπῆρχε ἡ ὄχι ὁ ἀσιατικός τρόπος παραγωγῆς, ἄν τό '21 εἶχε ἡ ὄχι κοινωνική σημασία κ.ο.κ.

Ἀπό τήν ἄλλη μεριά εἶναι ἐμφανῆς ἡ ὑπόρρητη πολιτική σκοπιμότητα τῆς περὶ γενοκτονίας ἐκστρατείας: νά σιγματισθεῖ τό τουρκικό κράτος μέ τό ἔγκλημα τῆς γενοκτονίας ὥστε ν' ἀποτραπεῖ ἡ πολιτική χαμηλῶν τόνων καί ἡ δημιουργία κλίματος προσέγγισης Ἑλλάδος-Τουρκίας. Ἡ διαφορετικά νά χρησιμοποιηθοῦν διώξεις καί οἱ σφαγές εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας προκειμένου νά ἐξυπηρετηθοῦν σημερινές ἐθνικιστικές ἐντάσεις. Ἐκεῖ καταλήγει, τελικά, αὐτή ἡ ἀνασημασιοδότηση τῆς ἱστορίας.

Τό σύνολο τῶν «ἐπιχειρημάτων» μέ τό ὅποιο πάει νά στοιχειοθετηθεῖ ἡ «γενοκτονία» ἐμπεριέχονται στήν πρόταση νόμου τῶν τριῶν βουλευτῶν. Ὅσα γράφηκαν τίς τελευταῖες μέρες στόν Τύπο ἢ εἰπώθηκαν στά κανάλια ἀπό γνωστούς ἐθναμύνοντες δέν προσθέτουν τίποτε οὐσιαστικό στήν ἱστορική ἔρευνα. Ἀπλῶς καταργοῦν τό πρόβλημα τῆς ἀνάμειξης τῆς Ἑλλάδος στόν ἑλληνοτουρκικό πόλεμο τοῦ 1919-20, καί ὑπ' αὐτή τήν ἐννοια συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ἐθνικῆς ἀμνησίας. Καί τότε γιατί ἐκτελέστηκαν οἱ ἔξι; Ἀπλῶς, τώρα ἡ κυβέρνηση ἀναλογιζόμενη –κατόπιν ἐορτῆς– καί τίς συμβατικές τῆς ὑποχρεώσεις (συνθήκη Λωζάνης, ἀπόφαση τοῦ ΟΗΕ, 1948) ἀλλά καί τίς πολιτικές συνέπειες τοῦ ἄφρονος ἐγχειρήματός της προσπαθεῖ νά βρεῖ τρόπο νά ἀπεμπλακεῖ. Νά τῆς τό εὐχηθοῦμε.

Ὁ ἀναγνώστης ἐκτός ἀπό τήν αἰτιολογική ἔκθεση τῆς πρότασης νόμου τῶν τριῶν βουλευτῶν τοῦ ΠΑΣΟΚ θά βρεῖ παρακάτω ἕνα ἄρθρο νομικῆς καί ἱστορικῆς τεκμηρίωσης τοῦ καθηγητῆ Ἀντώνη Μπρεδέμα ἀπό τό ὅποιο συνάγεται πόσο ἀστήρικτος εἶναι ὁ χαρακτηρισμός «γενοκτονία», στή συγκεκριμένη περίπτωση. Θά βρεῖ ἐπίσης δύο ἄρθρα, ἕνα δημοσιευμένο στό «Ἐνθέματα» τῆς *Αύγης* (18 Φεβρ. 2001) καί ἕνα στό *Νέα* τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη.

φόνος, σοβαρή βλάβη τῆς σωματικῆς ἢ διανοητικῆς ἰκανότητας, ἐκ προθέσεως ὑποβολή τῆς ὁμάδας ἐκ συνθήκης διαβίωσης πού μποροῦν νά ἐπιφέρουν πλήρη ἢ μερική καταστροφή της, καθῶς καί ὀρισμένες ἄλλες.

Ἡ Σύμβαση δέν ἰσχύει ἀναδρομικά, οὔτε φαίνεται νά ἀντανακλᾷ παλαιότερο ἐθιμικό δίκαιο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης (1922). Στό πολιτικό ἐπίπεδο δέν ἐμποδίζεται κανεῖς νά μιλά γιά γενοκτονία καί γιά τήν ἐποχή αὐτή,

ὅπως ἔγινε λ.χ. μέ τούς Ἀρμένιους, πρέπει ὅμως νά λαμβάνει υπόψη τά στοιχεῖα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς Σύμβασης τοῦ 1948.

Συνήθως ἡ διαπίστωση τῶν ἀντικειμενικῶν στοιχείων τῆς γενοκτονίας (φόνου κ.ἄ. σέ ἐκτεταμένη κλίμακα) δέν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα. Ἀντίθετα, ἡ ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξης πρόθεσης καταστροφῆς τῆς ομάδας ἀποτελεῖ λεπτό θέμα, ιδιαίτερα ὅταν οἱ φόνου κλπ. δέν ἔχουν προσλάβει πολύ μεγάλη ἔκταση καί ἐνεργοῦνται στό πλαίσιο μιᾶς ἐνοπλης σύρραξης. Γιατί εἶναι δύσκολο νά ἀποδειχθεῖ ἂν γίνονται μέ πρόθεση καταστροφῆς ἢ ἂν ἀποτελοῦν πράξεις ἀνταπόδοσης (ἐκδίκησης) κατά τῶν μελῶν τῆς ομάδας, λ.χ. γιά (ὑπαρκτή ἢ ἀνύπαρκτη) πρόθεση ἀπόσχισης. Στήν περίπτωση τῶν Ἀρμενίων (1915) καί πῶς πρόσφατα στή Ρουάντα (1993-94), τόσο ἡ ἔκταση τοῦ ἐγκλήματος ὅσο καί οἱ ἱστορικές καί δικαστηριακές ἀποδείξεις ἀντίστοιχα δείχνουν τήν ὑπαρξη γενοκτονίας. Τό ἴδιο ὅμως δέν μπορεῖ, λ.χ., νά λεχθεῖ γιά τήν περίπτωση τοῦ Κόσοβο.

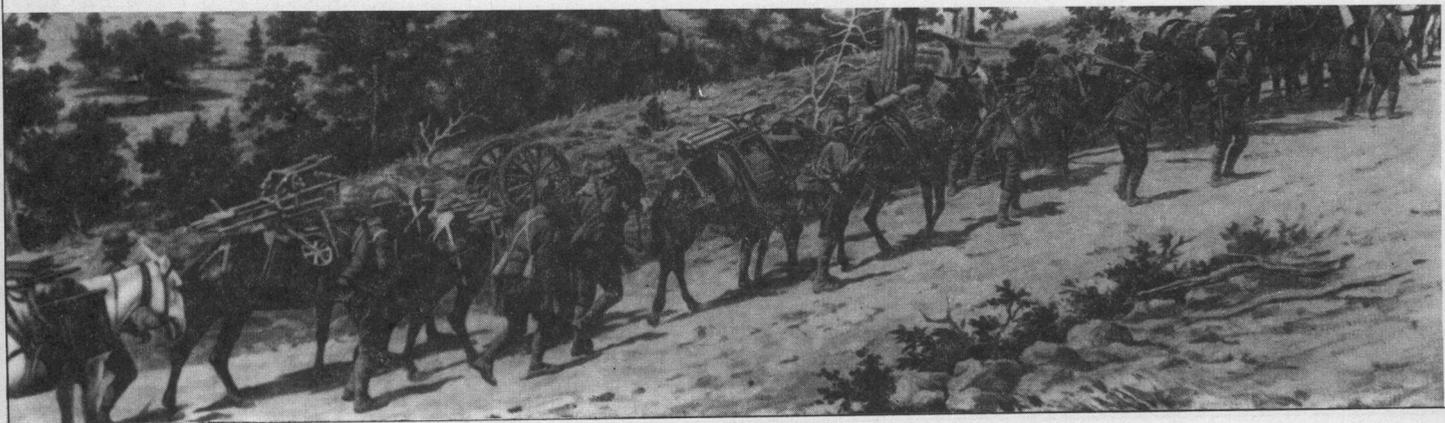
Ὡς πρός τή Μικρασιατική Καταστροφή, γιά νά χαρακτηριστεῖ ὡς γενοκτονία, θά πρέπει νά θεμελιωθοῦν καί τά δύο στοιχεῖα αὐτῆς: ἐκτεταμένα ἐγκλήματα (φόνου κλπ.) κατά τῶν Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας καί, κυρίως, ἡ πρόθεση τῆς τουρκικῆς κυβέρνησης νά καταστρέψει τούς μικρασιάτες Ἑλληνας ὡς ομάδα μερικῶς ἢ ὀλικῶς. Εἶναι, κατά τήν ἐκτίμησή μου, δύσκολο νά θεμελιωθεῖ ὅτι τά ὅποια ἐγκλήματα ἔγιναν μέ αὐτή τήν πρόθεση καί ὄχι ὡς συνέπεια τοῦ ὅλου κλίματος ἐχθρότητας καί ἐκδικητικότητας πού δημιουργήθηκε μέ τή Μικρασιατική ἐκστρατεία.

Ἀσφαλῶς μπορεῖ κανεῖς νά ὑποστηρίξει ὅτι κεντρικός στόχος τοῦ κινήματος τῶν Νεότουρκων καί τοῦ κεμαλισμοῦ ἦταν ἡ χρησιμοποίηση βίας (περιλαμβανομένων καί ἐκτεταμένων σφαγῶν), προκειμένου νά ἐπιλύσουν τίς διαφορές μέ τίς μή τουρκικές ἐθνοτικές ομάδες, προϊόν δέ αὐτῆς τῆς πολιτικῆς ἦταν ἀκριβῶς ἡ σφαγή τῶν Ἀρμενίων. Μποροῦμε μήπως νά βασίσουμε τήν ὑπαρξη πρόθεσης καταστροφῆς τοῦ ἑλληνικοῦ μικρασιατικοῦ στοιχείου σ' αὐτή τή διαπίστωση;

Ἐκτιμῶ ὅτι ἡ ἐπιλογή τῆς κεμαλικῆς κυβέρνησης δέν ἦταν ἡ μερική ἢ ὀλική καταστροφή τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ διά σφαγῶν, ἀλλά ἡ ἐπίλυση τοῦ μειονοτικοῦ προβλήματος μέ τήν ἐκδίωξή του ἀπό τά πάτρια ἐδάφη. Συνιστᾷ ἀραγε αὐτή ἡ ἐξαναγκαστική μεταφορά πληθυσμοῦ—αὐτή ἡ ξεχασμένη «ἐθνοκάθαρση»—στοιχεῖο τοῦ ὀρισμοῦ τῆς γενοκτονίας; Ἄν μπορούσε νά θεμελιωθεῖ ὅτι ἔγινε μέ τρόπο ὥστε νά ὑποβληθεῖ ὁ ἑλληνικός πληθυσμός σέ συνθήκες διαβίωσης πού στόχευαν στήν καταστροφή του, θά μπορούσε νά στηριχθεῖ ἐνδεχομένως ὁ ἰσχυρισμός αὐτός. Ὅμως, ἡ ἐκδίωξη τῶν Ἑλλήνων ἔγινε ὡς ἐπί τό πλεῖστον στό πλαίσιο τῆς (ἀναγκαστικῆς) «ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν» τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης (1923) (1,5 ἑκατ. Ἑλληνες ἐναντι 400.000 Τούρκων), μέ πρόβλεψη μάλιστα γιά οἰκονομική ἀποζημίωση (οὐδέποτε πραγματοποιηθεῖσα πλήρως). Ἡ δέ Συνθήκη τῆς Λωζάννης θεωρήθηκε ὡς ἓνα ἀξιοπρόσεκτο προηγούμενο «συντεταγμένης» ἀνταλλαγῆς πληθυσμῶν, παρ' ὅτι ἐπισημάνθηκαν ἤδη ἀπό τότε τά δεινά πού θά ἐπέφερε ἡ λύση αὐτή τῆς ἐθνοκάθαρσης στούς ἐνδιαφερόμενους πληθυσμούς.

Ἐν κατακλείδι, τά ὅσα ὑπέστησαν οἱ Ἑλληνες τῆς Μ. Ἀσίας τό 1922-23 μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς παραβιάσεις τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἢ ὡς ἐγκλήματα πολέμου ἢ καί ἐγκλήματα κατά τῆς ἀνθρωπότητας, ἀλλά δέν φαίνεται νά συνιστοῦν γενοκτονία.

Αὐτό φυσικά δέν σημαίνει ὅτι πρέπει, ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ συμπεράσματος, νά διαγραφοῦν ἀπό τή μνήμη τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὅπως ἐξάλλου δέν πρέπει κανεῖς νά ἀναμένει ὅτι θά διαγραφοῦν ἀπό τή μνήμη τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ οἱ—μικρότερης μέν κλίμακας, ὑπαρκτές ὅμως— παραβιάσεις πού ἔγιναν σέ βάρος τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ κατά τή Μικρασιατική ἐκστρατεία. Ἀλλά, ἂν θέλει κανεῖς νά κοιτᾷ πρός τό μέλλον, καί ὄχι μόνο πρός τό παρελθόν, θά πρέπει νά ἐνστερνισθεῖ αὐτό πού πρότεινε πρόσφατα συνάδελφος πανεπιστημιακός: Νά ἀναγνωρίσουν οἱ δύο λαοί τά ὅσα ἔγιναν σέ βάρος τοῦ καθενός καί νά ζητήσουν συγγνώμη γι' αὐτά.

Γιατί από τήν Καταστροφή στή «Γενοκτονία»;

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Τί εἶναι γενοκτονία; Ὁ λόγος κατ' ἀρχήν στά λεξικά:

- Τό *Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης* τοῦ Δημητράκου, πού ἄρχισε νά συντάσσεται τή δεκαετία τοῦ '30 καί ὀλοκληρώθηκε τή δεκαετία τοῦ '60, δέν περιέχει τό λῆμμα «γενοκτονία». Κι ὡστόσο εἶχε προηγηθεῖ καί ἡ γενοκτονία τῶν Ἀρμενίων καί ἡ Μικρασιατική Καταστροφή. Οὔτε στή *Συναγωγή Ἑλληνικῶν Λέξεων* τοῦ Κουμανούδη (1899) ὑπάρχει ἡ λέξη. Ὁ Κουμανούδης τουλάχιστον δέν τή συνάντησε σέ κάποιο νεοελληνικό κείμενο, ἀπό τό 1453 ὡς τίς μέρες του. Οὔτε τοῦ Σταματάκου τό *Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης* (1943) περιέχει λῆμμα «γενοκτονία». Ἐπίσης τό *Μέγα Λεξικό τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* δέν περιέχει σχετικό λῆμμα.

- Ἡ λέξη ἀπαντᾶται μόνον στά νεότερα λεξικά. Ἔτσι: Τό *Λεξικό τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς* τοῦ Ἰδρύματος Μανόλη Τριανταφυλλίδη (1998) λέει: «γενοκτονία, γένος + κτονία (κατά τό ἀνθρωποκτονία: «ἐγκλημα πού διαπράττεται μέ σκοπό τή συστηματική ἐξόντωση μιᾶς ομάδας ἀνθρώπων πού ἀνήκουν στό ἴδιο ἔθνος, στήν ἴδια φυλή ἢ στήν ἴδια θρησκεία. Ἡ γενοκτονία τῶν Ἑβραίων ἀπό τοὺς ναζί. Ἡ γενοκτονία τῶν Ἀρμενίων ἀπό τοὺς Τούρκους»». Τό λεξικό δέν ἀναφέρεται σέ κάποια «γενοκτονία» Ἑλλήνων ἀπό τοὺς Τούρκους.

- Τό *Νέο Ἑλληνικό Λεξικό τῆς Σύγχρονης Δημοτικῆς Γλώσσας* τοῦ Ἐμμ. Κριαρά ὀρίζει τή γενοκτονία ὡς τή «μεθοδική ἐξόντωση ἐνός λαοῦ ἢ φυλῆς: γενοκτονία τῶν Ἀρμενίων ἐγκληματική / σκόπιμη / συστηματική». Οὔτε στήν ἀντίληψη τοῦ Ε. Κριαρά ὑπέπεσε ἀξιωματιμῶν περιπέτωση γενοκτονίας Ἑλλήνων ἀπό τοὺς Τούρκους.

- *Λεξικό τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας* τοῦ Τεγόπουλου: ἡ γενοκτονία ὀρίζεται ὡς ἐξόντωση γένους ἢ φυλῆς, χωρίς νά παρατίθεται κάποιο ἱστορικό παράδειγμα.

- Τέλος τό *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας* τοῦ Γ. Μπαμπινιώτη (1998) ἀναφέρει «γενοκτονία: γένος + κτονία [κτείνω ἴφονεύω], ἡ συστηματική καί ὀλοκληρωτική ἐξόντωση τῶν Κούρδων ἀπό τοὺς Τούρκους, ἡ γενοκτ. τῶν Ἑβραίων ἀπό τοὺς Τούρκους, ἡ γενοκτ. τῶν Ἑβραίων ἀπό τοὺς Ναζί». Οὔτε ἐδῶ μνημονεύεται γενοκτονία Ἑλλήνων τῆς Μ. Ἀσίας ἀπό τοὺς Τούρκους.

Κατά τοὺς λεξικογράφους, λοιπόν, δέν ὑπάρχει γενοκτονία Ἑλλήνων ἀπό τοὺς Τούρκους στή Μ. Ἀσία, παρόλο πού ὄλοι γνωρίζουν ὅτι καί πρὶν τή Μικρασιατική Καταστροφή καί κατά τόν πόλεμο ὑπῆρξαν

μαζικοί διωγμοί καί σφαγές κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἐγνώριζαν δηλαδή ὅτι γενοκτονία δέν εἶναι κάθε περίπτωση σφαγῶν καί κατατρεγμῶν πού ὑφίσταται ὁ ἄμαχος πληθυσμός σέ ὅλους τοὺς πολέμους, ἀλλά ἡ συστηματική, ἢ ἐκ προθέσεως, ἐξόντωση ὡστε νά ἐξαφανισθεῖ ἀπό προσώπου τῆς γῆς μιὰ ὀρισμένη φυλή, ἓνα ἔθνος, μιὰ θρησκευτική ἢ ἄλλη ομάδα. Ἡ γενίκευση τοῦ ὅρου θά συνεπαγόταν τήν ἐξομοίωση πολὺ διαφορετικῶν ἱστορικῶν περιπτώσεων καί ἐντέλει τήν ὑποβάθμιση καί τή σχετικοποίηση τῶν πραγματικῶν περιπτώσεων γενοκτονίας, ὅπως τῶν Ἑβραίων ἀπό τοὺς Ναζί. Θά ἄνοιγε ἔτσι ὁ δρόμος γιά ἓναν γενικευμένο ἱστορικό ἀναθεωρητισμό, ὅπως ἐπιχειρεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια ἓνα ὀρισμένο ρεύμα τῆς γερμανικῆς (καί ὄχι μόνο) ἱστοριογραφίας (Νόλτε κλπ.), πού μέσα ἀπό τή σχετικοποίηση εἶτε τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐξολοθρευθέντων Ἑβραίων στά στρατόπεδα συγκέντρωσης (τά 6 εκατομμύρια γίνονται μόλις 2 εκατ.) εἶτε τήν ἀμφισβήτηση ὀρισμένων πρακτικῶν ἐξολόθρευσης (π.χ. οἱ θάλαμοι τῶν ἀερίων, ἄρα προμελέτη, σχεδιασμός καί συστηματική ἐφαρμογή τοῦ σχεδίου –βλ. «τελική λύση») εἶτε, τέλος, μέ τή διόγκωση τοῦ ἀριθμοῦ ἀμάχων πού σκοτώθηκαν ἀπό τοὺς συμμαχικούς βομβαρδισμούς τῶν γερμανικῶν πόλεων καί βιομηχανικῶν ἐγκαταστάσεων στή διάρκεια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Οἱ ἰδεολογικές καί πολιτικές σκοπιμότητες τοῦ ἱστορικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ εἶναι προφανεῖς: Μέ τή σχετικοποίηση τῆς γενοκτονίας, ἀκόμη καί μέσα ἀπό τή χρησιμοποιούμενη ὀρολογία πού πάει καταχρηστικά νά καλύψει κάθε περίπτωση φόνων κατὰ ἀμάχου πληθυσμοῦ, ἐρχεται ἡ ἀθώωση τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας καί τῶν ἐγκλημάτων τοῦ ναζισμοῦ. Εἶναι κι αὐτός ἓνας τρόπος ἀπαλλαγῆς ἀπό τήν ἐνοχή.

Στήν πρακτική αὐτή δέν διαπρέπουν μόνον οἱ Γερμανοὶ ἀναθεωρητές (πού ἄλλωστε βρῆκαν μιμητές καί στή Γαλλία καί τήν Ἀγγλία καί τίς ΗΠΑ) ἀλλά πρόσφατα καί οἱ πάσης φύσεως ἰδεολόγοι τοῦ ΝΑΤΟ καί ὑπερασπιστές τῶν «ἀνθρωπίνων» στρατιωτικῶν ἐπεμβάσεων. Γιά ποιό λόγο ὁ βομβαρδισμός τῆς Γιουγκοσλαβίας; Μά, ἀπλούστατα, διατράνωναν στή διάρκεια τοῦ πολέμου στό Κόσοβο (ἀλλά καί στή Βοσνία), γιά νά προστατευτοῦν οἱ Ἀλβανοὶ τοῦ Κόσοβο ἀπό τή γενοκτονία πού ἀσκοῦσαν οἱ Σέρβοι εἰς βάρος τους. Ἔτσι ὁ πόλεμος αὐτός, πού κατὰ τόν ἀνεκδιήγητο Σολάνα «δέν ἦταν πόλεμος», ἔπαιρνε μιὰ «ἀνθρωπιστική» διάσταση, ἐξωραϊζόταν ἠθικά καί νομιμοποιούνταν στά μάτια τῆς κοινῆς γνώμης ὡς καθῆκον ἐπιβεβλημένο ἀπό ἀνώτερες ἀνθρωπιστικές ἐπιταγές καί

άξίες. Ο ιδεολογικός μηχανισμός ήταν πολύ άπλος: έξομοίωση των Σέρβων με τους Ναζί του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έξομοίωση του Μιλόσεβιτς με τον Χίτλερ και επίκληση της απαράδεκτης αδράνειας των Δυτικών Δημοκρατιών μπροστά στην καταστροφική ύστερία του χιτλερισμού. Αν τότε, πριν από το 1940, είχαν αντιδράσει, ο χιτλερισμός δεν θά μετέτρεπε την Εύρώπη σε νεκροταφείο. Επομένως ή τότε αδράνεια των Δυτικών Δημοκρατιών γίνεται τό έπιχείρημα των γερακιών του ΝΑΤΟ: «δέν θά έπιτρέψουμε νά έπαναληφθούν στά Βαλκάνια τά ίδια πού έγιναν στή Γερμανία». Έτσι, άν ό ιστορικός αναθεωρητισμός επιδιώκει τήν άθώωση και έξιλέωση των Γερμανών χρησιμοποιώντας εύθές, μά πλαστογράφηση τής ιστορίας, ό ιστορικός άναγωγισμός (Σέρβοι = ναζί) παραποιώντας τίς πραγματικότητες ενός σκληρού και φονικού έμφυλλίου πολέμου τόσο στή Βοσνία όσο και στό Κόσοβο, στή διάρκεια του όποιου υπήρξαν, πράγματι, άγριότητες και μαζικές σφαγές (παράδειγμα ή έξόντωση 7.000 περίπου αίχμαλώτων μουσουλμάνων στή Σρεμπρένιτσα από τους Σέρβους) κατασκευάζεται εύκολα ή συναίνεση στή στρατιωτική επέμβαση: γιά νά άποτρέψουμε ένα νέο Χίτλερ όλα είναι θεμιτά και άναγκαία.

Έτσι, πιστεύω, μέ βάση τά «έπιχειρήματα» τής αναλογικής σκέψης κατασκευάστηκε από τή Βουλή των Έλλήνων και ή γενοκτονία των Έλλήνων από τους Τούρκους στή Μικρά Ασία: νά περάσει στή συνείδηση του κόσμου ότι οι Τούρκοι είναι ύπόλογοι γιά γενοκτονία, ύπόλογοι αυτού του άνήκουστου ρατσιστικού έγκλήματος, πού ή πεπολιτισμένη ανθρωπότητα, μετά τό Όλοκαύτωμα, έχει καταδικάσει γιά πάντα.

Τό ρωμείο, μετά τή Μικρασιατική Καταστροφή, έγνώριζε πολύ καλά και πολύ όδυνηρά τί είχε γίνει εις βάρος των Έλλήνων και προπάντων των Ποντίων στή Μ. Ασία. Όμως κανείς ποτέ, κεντρώς ή άριστερός, δεξιός, διεθνιστής, έθνικιστής, έθνικόφρων ή κομμουνιστής δέν απέκρυψε τό τί συνέβη στή Μ. Ασία: ούτε τό ξερίζωμα ούτε τίς σφαγές ούτε τους έμπρησμούς και όλων των ειδών τίς άγριότητες. Άρκετοί μάλιστα μίλησαν και γιά τίς άγριότητες πού διέπραξε ό έλληνικός στρατός εις βάρος Τούρκων άμάχων. Κανείς δέν είναι άγιος σε τέτοιες περιστάσεις. Αν ό αριθμός των θυμάτων είναι άσφαής (ύπάρχουν μελετητές πού τά θύματα των διωγμών εις βάρος Έλλήνων τά άνεβάζουν σε 100.000 και άλλοι σε 1 εκατομμύριο, σε 300.000 ή 400.000), άν τήν Καταστροφή τήν είχαν συνειδητοποιήσει σε πάντες ως καταστροφή —και οι μελετητές και τό επίσημο κράτος και οι πολιτικές δυνάμεις και ή λογοτεχνία και ή συνείδηση του κόσμου—στόσο ποτέ και πουθενά δέν όνομάστηκε γενοκτονία. Όχι μόνο γιά τήν δέν υπήρξε ή λέξη, ή όποία πράγματι φτιάχτηκε τό πρώτον μετά 1944 και στήν έλληνική γλώσσα και τίς ευρωπαϊκές γλώσσες. Γιά παράδειγμα ό Θέμος Κορνάρος ήδη τό 1946 διαμαρτύρεται γιά τόν όρο «Όλοκαύτωμα» πού προϋποθέτει έθελούσια ύ-

παγωγή στή θυσία και χρησιμοποιεί τόν όρο γενοκτονία. Άλλωστε από τό 1945 και μέχρι τό 1998 έχουν περάσει πέντε δεκαετίες, στή διάρκεια των όποιων οι έλληνοτουρκικές σχέσεις έφτασαν μερικώς φορές στά όρια τής έμπόλεμης σύρραξης. Ποτέ, όμως, δέν μεταβλήθηκε ή Καταστροφή σε γενοκτονία. Γιά τή σήμερα αυτή ή, εξ ύτέρου, μεταστροφή; Γιά τή τότε οι μαζικές έξολοθρεύσεις βαφτίζονται γενοκτονία; Γιά τή χρειάζεται, σήμερα, νά άλλοιωθεί ή ιστορική άυτόγνωση των Νεοελλήνων; Γιά τή από τό μυαλό χιλιάδων Έλλήνων βουλευτών, όλων των παρατάξεων, πού πέρασαν από τή Βουλή των Έλλήνων από τό 1922 έως σήμερα, δέν πέρασε ποτέ ή ιδέα τής γενοκτονίας, και μόνον οι σημερινοί τριακόσιοι, βάζοντας τά γυαλιά σε όλους τους προηγούμενους, είναι «άξιοι τής πατρίδος»; Τόσο έθνικώς μπόσοι ήταν οι προηγούμενοι; Η ιστοριογραφική ανεπάρκεια και ή έκδηλη συμμόρφωση μέ ιδεολογήματα του συρμού είναι προφανείς. Χρειάζεται όμως κάτι άκόμη: ή μικροπολιτική σκοπιμότητα πού θέλει νά στριμώξει τους σημερινούς Τούρκους σιγματίζοντάς τους μέ τό έγκλημα τής γενοκτονίας εις βάρος των Έλλήνων. Δέν είναι άθώα τά «ιστορικά». Και προπάντων είναι άγριώς χειραγωγούμενα. Γιά παράδειγμα, άν κανείς προσθέσει τά «στοιχεία» —παράληρημα τής εισηγητικής πρότασης του 1998 προς τή Βουλή θά έχει: 1.500.000 Έλληνες πού ήλθαν ως πρόσφυγες στήν Ελλάδα, εκατοντάδες χιλιάδες πού έξοντάθηκαν, εκατοντάδες χιλιάδες πού χάθηκαν στα τάγματα εργασίας και τίς πορείες πριν από τό 1918, εκατοντάδες χιλιάδες πού άλλαξοπίστησαν γιά νά σώσουν τή ζωή τους και διαβιούν σήμερα στήν Τουρκία ως κρυπτοχριστιανοί (άλυτρωτισμός καθάρος), τότε φτάνουμε σε πληθυσμό Έλλήνων τής Μ. Ασίας ποιός ξέρει πόσων εκατομμυρίων ψυχών. Γιά τήν αυτές οι «εκατοντάδες χιλιάδες» δέν είναι αριθμός, είναι έπιφωνήματα έθνικιστικού βρασμού.

Τά στοιχεία είναι πράγματι άσφαή. Γιά παράδειγμα, τό 1912 τό Πατριαρχείο άνεβάζει όλους τους Έλληνες Μ. Ασίας - Κωνσταντινουπόλεως σε 1.782.582. Ό Blanchard σε 1.500.000. Όπως και νά έχει τό πράγμα, γιά τόν πριν από τήν Καταστροφή έλληνικό πληθυσμό, από Α. Θράκη-Μ. Ασία ήλθαν στήν Ελλάδα συνολικά (άπογραφή 1928) 1.232.000 πρόσφυγες. Από αυτούς 579.000 εγκαταστάθηκαν στήν ύπαιθρο (κυρίως Μακεδονία-Θράκη) και 653.000 στα αστικά κέντρα (κυρίως Λεκανοπέδιο). Μαζί και 45.000 Άρμένιοι. Αντίθετα, από Ελλάδα προς Τουρκία, μέ τήν άνταλλαγή των πληθυσμών, έφυγαν 518.000 μουσουλμάνοι και 92.000 Βούλγαροι προς Βουλγαρία.

Και ένα τελευταίο ζήτημα, όχι απο τά όλιγότερον σπουδαία. Αν τελικά περάσει τό Προεδρικό Διάταγμα, κάθε 14 Σεπτεμβρίου, εκτός των άλλων, στα σχολεία θά γίνονται, όπως προβλέπεται, οι σχετικές τελετές «μνήμης», θά έκφωνούνται λόγοι κλπ. Τά σχολικά βιβλία Ιστορίας, από τόν Μεσοπόλεμο έως και τά ση-

μερινά, μιλοῦν γιά καταστροφή, ὄχι γιά γενοκτονία. Θά ἀλλάξουν κι αὐτά στό ἐξῆς καί θά κάνουν λόγο γιά γενοκτονία, κατά τό πνεῦμα τοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος καί τῶν «πένθιμων λόγων» πού θά ἐκφωνοῦνται: Θά ἐξαιγχοονιστεῖ τόσο πολύ εἰς βάθος ἡ δι-

δασκόμενη ιστορία;

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ τριακόσιοι μποροῦν νά ἀλλάξουν γνώμη ἄνθρωποι εἶναι κι αὐτοί. Καί θά εἶναι πρὸς τιμὴν τους.

14 Σεπτεμβρίου: Ἡμέρα Ἐθνικῆς Ἀμνησίας

Δέν γνωρίζω ἂν τό ἑλληνικό κράτος ἔχει χαρακτηρίσει κάποια ἄλλη ἡμερομηνία τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας ὡς ἡμέρα «ἐθνικῆς μνήμης». Ὑπάρχουν οἱ ἐπίσημες ἐθνικές ἐορτές καί πολλές ἄλλες ιστορικές ἐπέτειοι. Σέ ὅλες αὐτές τίς περιπτώσεις τιμῶνται εἴτε ἐνδοξα γεγονότα εἴτε μαρτυρικές στιγμές τοῦ ἔθνους. Κύριος σκοπός τους εἶναι νά μή λησμονηθεῖ τό παρελθόν, ἡ ἐορτή ἢ ἡ ἐπέτειος νά γίνεῖ ἀφορμή ὥστε οἱ ζωντανοί Ἕλληνες νά πλησιάσουν τή ζωὴ καί τή δράση τῶν νεκρῶν, τό παρελθόν, νά ἔλθει κάπως κοντά μας, νά ἐνισχυθεῖ ἡ ιστορική αὐτογνωσία τῶν σύγχρονων κι αὐτή ἢ αὐτογνωσία νά γίνεῖ μιά γέφυρα γιά τό μέλλον, στοιχεῖο τῆς συλλογικῆς συνείδησης. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ὅλες οἱ ἐπέτειοι εἶναι ἡμέρες ἐθνικῆς μνήμης· δέν ὑπάρχει κάποιος εἰδικός λόγος ὥστε ἡ 14 Σεπτεμβρίου νε ἐξαρθεῖ ὡς ἡμέρα ἐθνικῆς μνήμης. Ὅλη ἡ ἱστορία πρέπει νά εἶναι ἀντικείμενο ἐθνικῆς, δηλαδή συλλογικῆς μνήμης.

Στήν προκειμένη περίπτωση ὅμως ἡ ὑποχρέωση μνήμης γίνεται ἀφορμή μιᾶς νέας ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας,

καί μάλιστα διά διατάγματος. Ἔρχεται τό ἴδιο τό κράτος καί διά ἀνατάσεως τῆς χειρὸς ἀποφασίζει νά δώσει μιά νέα ἐρμηνεία τοῦ 1922, ἐρήμην τῶν δικῶν του θέσεων ἐδῶ καί 80 χρόνια, ἐρήμην τῆς ιστοριογραφίας ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, ἐρήμην τῶν στοιχείων καί, κυρίως, ἐρήμην τῆς ὑπαρκτῆς συλλογικῆς συνείδησης καί μνήμης. Στή συλλογική, λοιπόν, συνείδηση ἀπό τό 1922 μέχρι σήμερα ἡ Μικρασιατική Καταστροφή ἦταν καταστροφή. Μιά λέξη σκληρή πού τά λέει ὅλα. Ἦταν καταστροφή τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Καταστροφή τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν προαιώνιων κοιτίδων του, τοῦ πολιτισμοῦ του καί τῶν ἀνθρώπων του, καταστροφή πού ἦλθε ὡς συνέπεια τοῦ μεγαλοϊδεατισμοῦ. Ἐπῆλθε ὡς συνέπεια ἑνός αἱματηροῦ πολέμου στόν ὅποιο ἡ Ἑλλάδα ὄχι μόνο ἤρξατο πρώτη χειρῶν ἀδίκων ἀλλά ἐνεπλάκη σέ ἕνα ἀδιέξοδο γιά σκοπούς κατακτητικούς καί ὄχι ἀπελευθερωτικούς ὅπως στοὺς Βαλκανικούς πολέμους ἢ ἀμυντικούς ὅπως τό 1940. Ἐχοντας υἱοθετήσει τή χίμαιρα τῶν «πέντε θαλασσῶν καί τῶν τριῶν ἠπείρων», πού καί τίς δυνάμεις τῆς

υπερέβαινε και για τή δικαιολογημένη αντίσταση του τούρκικου λαού αδιαφορούσε και τήν τότε διεθνή συγκυρία υποτιμούσε, ένεπλάκη σέ έναν άδυσώπητο πόλεμο στόν όποιο υπήρξαν, έκτός από τίς πολεμικές καταστροφές, και έκατέρωθεν αγριότητες εις βάρος τών άμάχων πληθυσμών. Γιατί και οι άμαχοι Τούρκοι έγιναν άντικείμενο σκληρών άντιποίνων και αγριότητων έκ μέρους του έλληνικού στρατού. Άλλωστε μέ τήν άνταλλαγή πληθυσμών δέν έξαναγκάστηκαν νά φύγουν από τά σπίτια τους 1.200.000 Έλληνες από τήν Μ. Άσία αλλά και από τήν Ελλάδα 500.000 Μουσουλμάνοι και 90.000 Βούλγαροι.

Άν τώρα ό έλληνοτουρκικός πόλεμος 1919-1922 και ό ξεριζωμός τών Έλλήνων από τήν Μικρασία μετανομάζεται, διά διατάγματος, γενοκτονία τών Έλλήνων τούτο ύποκρύπτει γενικότερη άναθεώρηση μιás κρίσιμης φάσης τής νεοελληνικής ιστορίας: θέλει νά

άπολείπει από τήν ιστορική άυτοσυνείδηση τήν έννοια τής Καταστροφής και του έλληνοτουρκικού πολέμου καθώς και τίς ιστορικές εϋθύνες τών ιθυνόντων τής εποχής εκείνης, βενιζελικών και βασιλικών. Βέβαια κανείς δέν μπορεί ν' άρνηθεί ούτε τίς σφαγές ούτε τούς πάσης φύσεως κατατρεγμούς που υπέστησαν οι Έλληνες. Ό χαρακτηρισμός όμως «γενοκτονία» άποσιωπά τόν έλληνοτουρκικό πόλεμο, αφήνει στό προσκήνιο έναν μόνο πρωταγωνιστή, τούς Τούρκους και τά καταχθόνια σχέδιά τους. Έτσι, αυτή ή ήμέρα «έθνικής μνήμης» θά προσφέρει μέγιστες ύπηρεσίες στην έθνική άμνησία και τήν πλήρη ιδεολογικοποίηση τής ιστορίας μας.

Α.Ε.

(Δημοσιεύτηκε στά Νέα, 24 Φεβρουαρίου 2001)

Η αίτιολογική έκθεση τής πρότασης του νόμου των τριών βουλευτών του ΠΑΣΟΚ

ΠΡΟΤΑΣΗ ΝΟΜΟΥ: «Καθιέρωση της 14ης Σεπτεμβρίου ως ημέρας Εθνικής Μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων της Μικράς Ασίας από το Τουρκικό Κράτος»

Η κατάρρευση των ελληνικών δυνάμεων τό 1922 στη Μικρά Ασία, οι σφαγές, λεηλασίες και προσφυγιά που ακολούθησαν αποτελούν το αποκορύφωμα μιας συστηματικής προσπάθειας εξόντωσης του ελληνικού στοιχείου από τα χώματα της Μικράς Ασίας που έβαλε τέρμα στην τρισχιλιετή παρουσία του στην πέραν του Αιγαίου Ελλάδα, μια περιοχή όπου αναπτύχθηκε η ωριμότερη φάση του ελληνικού πολιτισμού. Μια διαδρομή πολιτισμού που ξεκίνησε με τον Όμηρο, τον Ηρόδοτο, τον Θαλή, πέρασε στο χριστιανικό ελληνισμό με τον Βασίλειο, το Γρηγόριο, τον Ιωάννη και έκλεισε με τον Σεφέρη και τον Βενέζη. Μια διαδρομή που άντεξε σε Πέρσες, Ρωμαίους, Σελτζούκους και Οθωμανούς μόνο με ολοκληρωτικό ξεκλήρισμα μπορούσε να διακοπεί και να επιτρέψει τη δημιουργία τουρκικού εθνικού κράτους σε ένα γεωγραφικό χώρο που μεγαλούργησε ή ιδέα του πολυεθνικού κράτους με ελληνική κουλτού-

ρα και συνείδηση είτε στην εποχή των επιγόνων, είτε στην εποχή των Ρωμαίων, είτε στην εποχή των Βυζαντινών, είτε στην εποχή των Οθωμανών.

Την τερατώδη αυτή γερμανική σύλληψη πρώτοι οι νεότουρκοι ανέλαβαν να κάνουν πράξη. Και κοντά στις δάρβαρας ασιατικές μεθόδους του βίαιου εξισλαμισμού, του γενιτσαρισμού και των κατά τακτά διαστήματα φυλετικών εκκαθαρίσεων ήρθε να προστεθεί η τευτονική ψυχρή μεθοδικότητα με τη λειτουργία των περίφημων ταγμάτων εργασίας. Η διαδρομή Αιγαίο - Πόντος - Αρμενία - Συρία αποτέλεσε την τακτική διαδρομή των παππούδων μας που οδήγησε στη δραματική μείωση του ανδρικού πληθυσμού. Μέσω των ταγμάτων εργασίας εξοντώθηκαν εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες σε μια εθνική γενοκτονία εφάμιλλη των Αρμενίων, την ίδια ακριβώς εποχή. Η νίκη του Κεμάλ που υλοποιεί τις καινοφανείς ιδέες του Παντουρκισμού και την αφοσίωση των εθνοτήτων μέσα στην ιδέα του τουρκισμού δίνει φτερά στους άτακτους συμμορίτες που επιδίδονται σε μια πρωτοφανούς αγριότητας σφαγή του ελληνικού στοιχείου στη Μικρά Ασία κάτω από το αδιάφορο βλέμμα της «πολιτισμένης Δύσης» και

των «συμμάχων μας». Και κλείνει ο ιστορικός κύκλος του ελληνισμού στην περιοχή της Μικράς Ασίας μετά τρεις χιλιάδες χρόνια.

Ενάμισι εκατομμύριο πρόσφυγες μολιάζουν την πάτριά μας με το δυναμισμό και την προοδευτικότητα που κουβαλάνε.

Πεντακόσιες χιλιάδες νεκροί μένουν πίσω, θύματα μιάς από τις πιο συστηματικές εκκαθαρίσεις που γνώρισε η παγκόσμια ιστορία.

Εκατοντάδες χιλιάδες είτε με τη βία είτε για να διασωθούν, τουρκεύουν στις δύσκολες μέρες δημιουργώντας το υπαρκτό σήμερα στην Τουρκία κομμάτι των με ελληνική συνείδηση «κρυπτοχριστιανών».

Αυτό το κομμάτι της ιστορίας μας, σημαντικό όσο λίγα, υπάρχει μια τάση να υποδαθμίζεται λές και δημιουργεί ενοχές. Η ραχοκοκκαλιά του ελληνικού πολιτισμού εξαφανίζεται μαζί με τις παραδόσεις και μια τρισχιλιετή καρποφόρα ελληνική παρουσία χωρίς καμιά προσπάθεια να διασωθεί. Η ελληνική ιστορία κινδυνεύει να διασωθεί ανέπρηξη, χωρίς την οικουμενική διάστασή της, που είναι η αποθέωση του ελληνικού πνεύματος, και μόνο η δραστηριότητα μερικών προσφυγικών σωματείων προσπαθεί απεγνωσμένα να κρατήσει άσβεστη τη μνήμη. Και μνήμη δεν σημαίνει αλυτρωτισμό, αλλά πάνω απ' όλα σημαίνει σεβασμό στα πάτρια, στην ιστορική αλήθεια και τις παραδόσεις μας που είναι όχι μόνο ελληνική κληρονομιά, αλλά κληρονομιά του παγκόσμιου πνεύματος.

Για να υπάρξει σεβασμός στην ιστορική μνήμη.

Για να καταδικαστούν οι ευρωπαϊκές έμπνευσης και τουρκικής εκτέλεσης θηριωδίες που καθιέρωσαν στον αιώνα μας τη λογική των εθνικών εκκαθαρίσεων, που παρά τα όσα θα πίστευε κανείς την είδαμε να ξαναζωντανεύει στις μέρες μας.

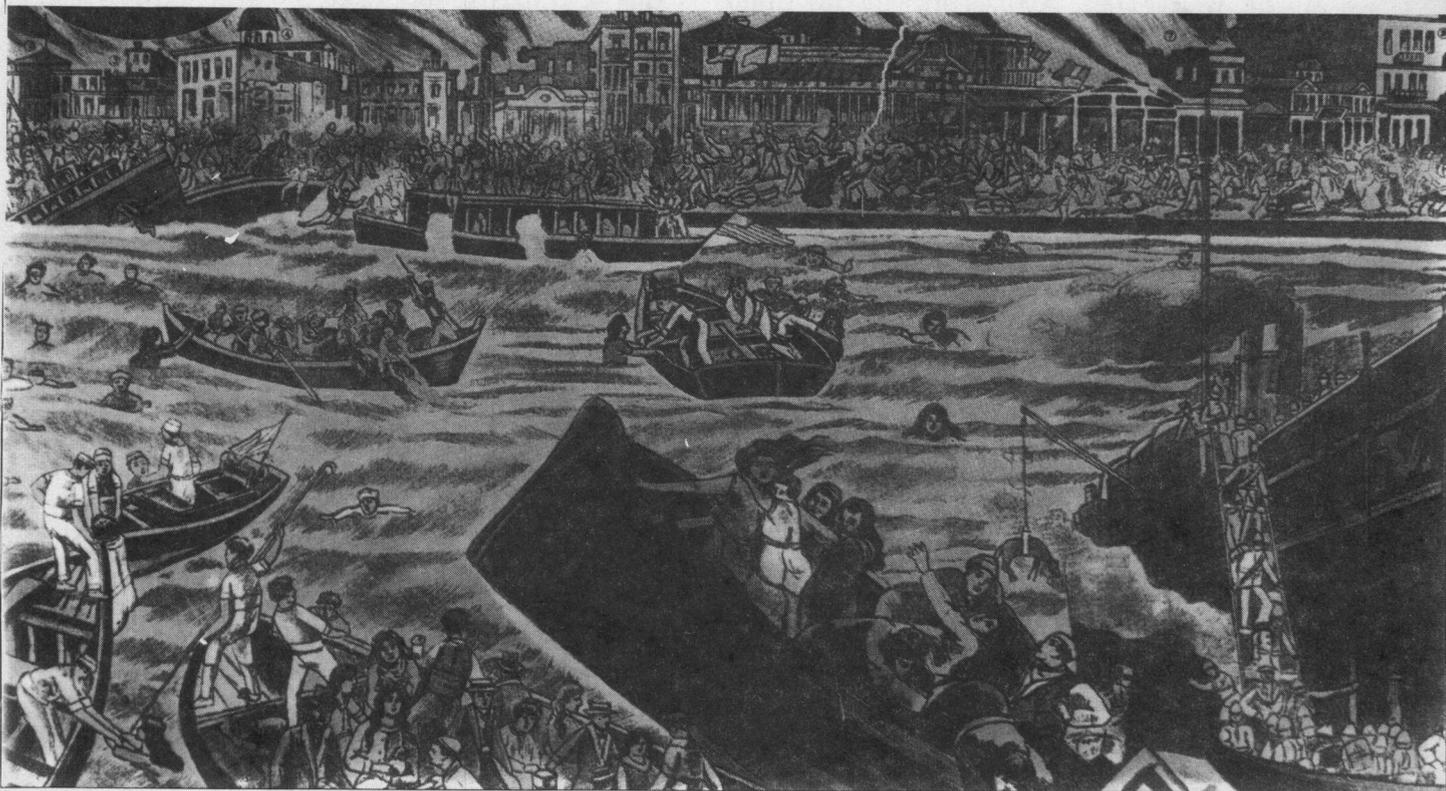
Για να απαξιωθούν για το μέλλον τέτοιες πολιτικές.

Για να σωθεί η μνήμη των αδελφών μας που αποτέλεσαν θύματα της τουρκικής θηριωδίας.

Είναι ανάγκη να καθιερωθεί μια μέρα μνήμης αυτής της γενοκτονίας για να μνημονεύουμε τα θύματα, για να προνοούμε για το μέλλον, για να νοιαστούμε γι' αυτή των τεράστια εθνική και πολιτιστική παρακαταθήκη που τείνει να χαθεί στο βωμό των πολιτικών σκοπιμοτήτων.

Γι' αυτό προτείνουμε να ψηφιστεί η πρόταση νόμου που καταθέτουμε με πρώτο άρθρο την καθιέρωση της 14ης Σεπτεμβρίου ως ημέρας εθνικής μνήμης της γενοκτονίας των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και με άρθρο δεύτερο την εξουσιοδότηση να ρυθμιστούν οι λεπτομέρειες των εκδηλώσεων με προεδρικό διάταγμα.

Αθήνα 12 Μαΐου 1997,
Οι προτείνοντες βουλευτές
1. Χαράλαμπος Γιάννης
2. Διαμαντίδης Γιάννης
3. Καψής Γιάννης

Η ΑΠΟΛΑΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΓΗΤΟΥ

του Ουέντελ Μπέρι

Σέ πολλές διαλέξεις μου για την παρακμή της γεωργίας και της αγροτικής ζωής στις ΗΠΑ με ρωτούν: «Τί μπορούν να κάνουν οι κάτοικοι των πόλεων?».

«Νά τρώνε υπεύθυνα», απαντώ συνήθως. Βέβαια, πάντοτε προσπαθώ να εξηγήσω περισσότερο τί έννοω, αλλά μετά αισθάνομαι ότι δεν έχω πει όλα όσα θα μπορούσα. Έδω θα επιχειρήσω να εξηγηθώ καλύτερα.

Η αρχική μου θέση είναι ότι τό να τρώμε είναι γεωργική δραστηριότητα. Τό φαγητό είναι τό τέλος του έτήσιου δράματος της τροφικής οικονομίας που αρχίζει με τή σπορά και τή γέννα. Οί περισσότεροι άνθρωποι, όταν τρώνε, δεν τό συνειδητοποιούν αυτό. Πιστεύουν, ίσως, ότι ή τροφή τους είναι γεωργικό προϊόν, αλλά δεν αντιλαμβάνονται ότι τρώγοντας συμμετέχουν και οί ίδιοι στή γεωργία. Αντιλαμβάνονται τόν εαυτό τους ως «καταναλωτή». Όταν σκέφτονται περισσότερο, αναγνωρίζουν ότι είναι «παθητικοί καταναλωτές». Αγοράζουν ό,τι θέλουν —ή ό,τι πείστηκαν να θέλουν— μέσα στά όρια αυτών που μπορούν να αποκτήσουν. Πληρώνουν, τίς περισσότερες φορές άδιαμαρτύρητα, ό,τι τούς χρεώνουν. Και συνήθως δεν ασχολούνται με όρισμένα βασικά έρωτήματα για τήν ποιότητα και τό κόστος των προϊόντων που αγόρασαν: Πόσο φρέσκα είναι; Πόσο καθαρά ή άγνά, πόσο άπαλλαγμένα από επικίνδυνες χημικές ουσίες; Από πόσο μακριά μεταφέρθηκαν και πόσο επιβαρύνθηκε ή τιμή τους από τή

μεταφορά; Τί μέρος της τιμής του προϊόντος που αγόρασαν όφείλεται στο κόστος παραγωγής, στο πακέταρισμα, στή διαφήμισή του; Αν τό προϊόν που αγόρασαν έχει προμαγειρευτεί ή ύποσσει άλλου είδους επεξεργασία, πόσο έχει επηρεαστεί ή τιμή, ή ποιότητα και ή θρεπτική του αξία;

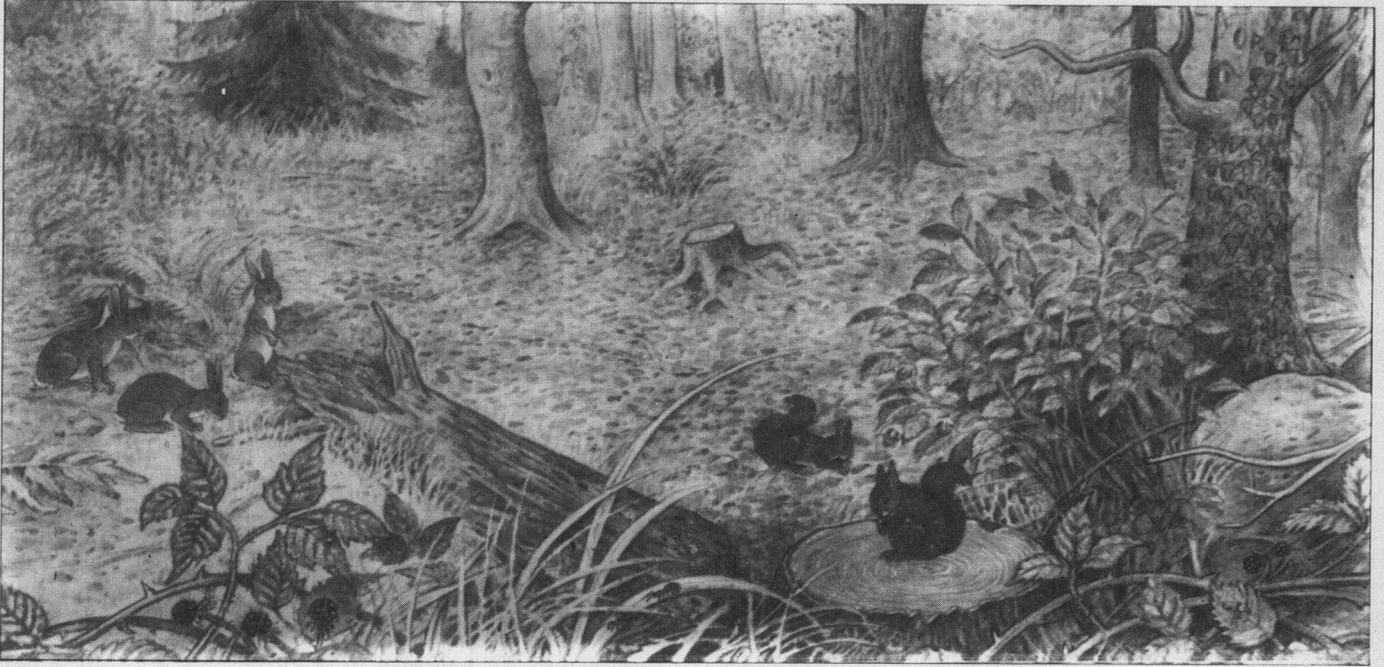
Οί περισσότεροι άστοί καταναλωτές θά σοῦ ποῦν ότι ή τροφή τους παράγεται σέ αγροκτήματα. Άλλά οί πίο πολλοί δεν γνωρίζουν σέ τί είδους αγροκτήματα και ποῦ είναι αυτά, ούτε τί γνώσεις και ικανότητες έμπλέκονται στή γεωργική δραστηριότητα. Είναι φανερό ότι έλάχιστα άμφιβάλλουν ότι τά αγροκτήματα θά έξακολουθήσουν να παράγουν, αλλά δεν γνωρίζουν πώς ούτε ποιές είναι οί δυσκολίες που υπάρχουν. Γι' αυτούς, ή τροφή προτού έμφανιστεί στο ράφι του σούπερ μάρκετ ή τό τραπέζι τους είναι λίγο πολύ άφηρημένη ιδέα, κάτι που δεν γνωρίζουν ούτε φαντάζονται.

Η έξειδίκευση της παραγωγής έπιφέρει τήν έξειδίκευση και στήν κατανάλωση. Λόγου χάρη, οί τακτικοί πελάτες της βιομηχανίας της διασκέδασης ψυχαγωγούν άλλλους όλοένα και λιγότερο· έξαρτώνται όλοένα και περισσότερο από τά έμπορικά προϊόντα διασκέδασης που τούς παρέχει ή βιομηχανία αυτή. Αυτό άληθεύει και για τούς τακτικούς πελάτες της βιομηχανίας τροφίμων, που τείνουν όλοένα και περισσότερο να γίνουν άπλοί καταναλωτές-έξαρτημένοι, παθητικοί, μή κριτικοί. Μάλιστα, μπορούμε να ποῦμε ότι αυτού του είδους ή κατανάλωση είναι ένας από τούς κύριους στόχους της βιομηχανικής παραγωγής. Η βιομηχανία αυτή έχει κατορθώσει ήδη να πείσει έκατομμύρια καταναλωτών να προτιμούν λίγο ή πολύ προμαγειρεμένες τροφές. Καλλιεργεί, μεταφέρει, μαγειρεύει τήν τροφή σου και (σάν τή μητέρα σου όταν ήσουν παιδί) σέ παρακαλεί να τή φάς. Αν ακόμη δεν προσφέρεται να σοῦ τή βάλει μασημένη ήδη στο στόμα σου είναι επειδή δεν έχει ανακαλύψει ακόμη επικερδή τρόπο για να τό κάνει. Νά είσθε σίγουροι ότι οί βιομήχανοι θά ήταν εύτυχεις να τόν ανακαλύψουν. Ο ιδεώδης καταναλωτής βιομηχανικής τροφής είναι δεμένος σέ ένα τραπέζι και είναι διασωληνωμένος: ό σωλήνας εκτείνεται από τό εργοστάσιο παραγωγής ως τό στομάχι του.

Δέν νομίζω ότι υπερβάλλω πολύ. Ο καταναλωτής

* Τό δοκίμιο είναι άνθολογημένο στο βιβλίο *Cooking, eating, thinking* (1992) (έπιμ. D.W. Curtin και L.M. Heldke).

Ο Ουέντελ Μπέρι αυτόπροσδιορίζεται ως δοκιμογράφος, ποιητής και γεωργός. Ζεί και καλλιεργεί τή φάρμα του στήν πολιτεία Κεντάκι των ΗΠΑ. Έδω και χρόνια με τόν τρόπο ζωής και τά βιβλία του έναντιώνεται στον μονοπολιτισμό της έκβιομηχανισμένης οικονομίας στον όποιον αντίτάσσει ένα σύστημα από μικρής κλίμακας, έντόπιες οικονομίες: καθεμία από αυτές είναι έναρμονισμένη με τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τόπου στον όποιο αναπτύσσεται —έναρμονισμένη, δηλαδή, με τή χλωρίδα, τήν πανίδα και τόν ιστορικά προσδιορισμένο βίο των ανθρώπων που τόν κατοικούν.

τῆς βιομηχανικῆς τροφῆς εἶναι αὐτός πού δέν γνωρίζει ὅτι τό νά τρῶει εἶναι γεωργική δραστηριότητα, πού δέν γνωρίζει, οὔτε φαντάζεται πιά, τή σχέση μεταξύ τοῦ φαγητοῦ καί τῆς γῆς καί πού ἀναγκαστικά εἶναι παθητικός καί μὴ κριτικός – ἐν ὀλίγοις θύμα. Ὅταν ἡ τροφή πάψει νά συνδέεται στόν νοῦ αὐτῶν πού τρῶνε μέ τή γεωργία καί τή γῆ, τότε αὐτοί προσβάλλονται ἀπό ἓνα εἶδος πολιτισμικῆς ἀμνησίας πού εἶναι ἐπικίνδυνη καί παραπλανητική. Ἡ τρέχουσα ἐκδοχή τοῦ ἰδεώδους σπιτιοῦ τοῦ μέλλοντος ἐπιτρέπει τήν «ἀκοπή» ἀγορά ἀπό ἓναν κατάλογο ἀγαθῶν πού ἐμφανίζονται στήν ὀθόνη τοῦ ὑπολογιστή καί τό ζέσταμα τῆς προμαγειρεμένης τροφῆς μέ τή βοήθεια τηλεχειριστηρίου. Βέβαια, αὐτό ὄχι μόνον συνεπάγεται ἀλλά καί βασίζεται στήν τέλεια ἀγνοία τῆς ἱστορίας τῆς τροφῆς πού καταναλίσκεται. Ἀπαιτεῖ ἀπό τοὺς πολίτες νά ἐγκαταλείπουν τήν εὐλογία καί παλαιόθεν ἀποδεκτὴ πρακτικὴ νά μὴν ἀγοράζουν «γουρουνὶ στό σακί». Ἐπιθυμεῖ νά μετατρέψει τήν ἀγορά τοῦ γουρουνοῦ σέ σακί σέ καθ' ὅλα τίμια καί γοητευτικὴ πράξη. Ὁ κάτοικος τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ σπιτιοῦ ἀναγκαστικά δέν θά γνωρίζει τίποτε γιὰ τό εἶδος ἢ τήν ποιότητα τῆς τροφῆς του, οὔτε ἀπό πού προέρχεται, οὔτε πῶς παράγεται καί ἐτοιμάζεται, οὔτε τί εἶδους πρόσθετα ἢ κατάλοιπα περιέχει – ἐκτός ἂν ἔχει ἀποφασίσει νά μελετᾶ λεπτομερῶς τὴ βιομηχανία τροφίμων, ὅποτε ἴσως θά ἦταν καλύτερα νά πάψει νά ὄνειρεύεται ἓνα τέτοιο σπίτι καί νά παίξει ἐνεργητικότερο καί πιό υπεύθυνο ρόλο στήν οἰκονομία τῆς διατροφῆς.

Ἐπὶ τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ σπιτιοῦ ἀναγκαστικά δέν θά γνωρίζει τίποτε γιὰ τό εἶδος ἢ τήν ποιότητα τῆς τροφῆς του, οὔτε ἀπό πού προέρχεται, οὔτε πῶς παράγεται καί ἐτοιμάζεται, οὔτε τί εἶδους πρόσθετα ἢ κατάλοιπα περιέχει – ἐκτός ἂν ἔχει ἀποφασίσει νά μελετᾶ λεπτομερῶς τὴ βιομηχανία τροφίμων, ὅποτε ἴσως θά ἦταν καλύτερα νά πάψει νά ὄνειρεύεται ἓνα τέτοιο σπίτι καί νά παίξει ἐνεργητικότερο καί πιό υπεύθυνο ρόλο στήν οἰκονομία τῆς διατροφῆς.

Ἐπὶ τοῦ ἰδεώδους αὐτοῦ σπιτιοῦ ἀναγκαστικά δέν θά γνωρίζει τίποτε γιὰ τό εἶδος ἢ τήν ποιότητα τῆς τροφῆς του, οὔτε ἀπό πού προέρχεται, οὔτε πῶς παράγεται καί ἐτοιμάζεται, οὔτε τί εἶδους πρόσθετα ἢ κατάλοιπα περιέχει – ἐκτός ἂν ἔχει ἀποφασίσει νά μελετᾶ λεπτομερῶς τὴ βιομηχανία τροφίμων, ὅποτε ἴσως θά ἦταν καλύτερα νά πάψει νά ὄνειρεύεται ἓνα τέτοιο σπίτι καί νά παίξει ἐνεργητικότερο καί πιό υπεύθυνο ρόλο στήν οἰκονομία τῆς διατροφῆς.

μαστε ἀκόμη ὅτι δέν εἶναι δυνατόν νά εἶμαστε ἐλεύθεροι ἐάν ὁ νοῦς καί ἡ φωνή μας ἐλέγχονται ἀπό ἄλλους. Ἀλλά διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι δέν μποροῦμε νά εἶμαστε ἐλεύθεροι οὔτε ἂν ἡ τροφή μας καί οἱ πηγές τῆς ἐλέγχονται ἀπό ἄλλους. Ἡ παθητικὴ κατανάλωση τῆς τροφῆς δέν συνάδει μέ τὴ δημοκρατία. Ἐνας λόγος γιὰ νά τρῶμε υπεύθυνα εἶναι ὅτι ἔτσι ζοῦμε καί ἐλεύθερα.

Ἀλλὰ ἐάν ὑπάρχει πολιτικὴ τῆς τροφῆς, τότε ὑπάρχουν ἐπίσης αἰσθητικὴ καί ἠθικὴ τῆς τροφῆς, καμιά ἀπό τίς ὁποῖες δέν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Σὰν τό βιομηχανικὸ σέξ, ἡ βιομηχανικὴ διατροφή ἔχει ὑποβαθμιστεῖ σέ κάτι φτωχὸ καί τιποτένιο. Ἡ κουζίνα μας καί οἱ ἄλλοι χῶροι ἐστίασης μοιάζουν ὀλοένα καί περισσότερο μέ σταθμούς ἀνεφοδιασμοῦ, ὅπως καί τὰ σπύτια μας μοιάζουν ὀλοένα καί περισσότερο μέ μοτέλ. «Ἡ ζωὴ δέν εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα», φαίνεται νά ἔχουμε καταλήξει. «Ἄς εἶναι ἡ ἱκανοποίησή μας περιορισμένη, διαδικαστικὴ καί γοργή». Βιαστικά τρῶμε τό φαγητό μας καί τρέχουμε στὴ δουλειά καί διαστικὰ κάνουμε τὴ δουλειά μας γιὰ νά τρέξουμε νά «διασκεδάσουμε» τὰ βράδια, τὰ σαββατοκύριακα καί τίς διακοπές. Καί τρέχουμε, ὅσο πιό γρήγορα, θορυβώδη καί βίαια γίνεται γιὰ νά διασκεδάσουμε – πῶς; Καταναλώνοντας τό δισεκατομμυριοστὸ σάντουιτς κάποιου ταχυφαγείου πού εἶναι ἀμετάπειστα ἀποφασισμένο νά ἀνεβάσει τὴν «ποιότητα» τῆς ζωῆς μας! Καί ὅλα αὐτὰ μέσα σέ μίαν ἀξιοπαρατήρητη λήθη τῶν αἰτίων καί τῶν ἀποτελεσμάτων, τῶν δυνατοτήτων καί τῶν σκοπῶν τῆς ζωῆς τοῦ σώματος σέ αὐτόν τόν κόσμο.

Τὴ λήθη αὐτὴ μποροῦμε νά τὴ δοῦμε καθαρότερα

στις διαφημίσεις της βιομηχανίας τροφίμων, στην όποια η τροφή είναι εξίσου φτιασιδωμένη με τους πρωταγωνιστές και τις πρωταγωνίστριές τους. Εάν η μοναδική πηγή πληροφόρησης για την τροφή μας ήταν οι διαφημίσεις αυτές –πού προφανώς για κάποιους από εμάς είναι– δέν θά γνωρίζαμε ποτέ ότι πολλά φαγώσιμα ήταν κάποτε ζωντανά όντα, ούτε ότι άλλα προέρχονται από την καλλιέργεια της γης, ούτε ότι παράγονται με κόπο. Τό πιάτο του παθητικού Αμερικανού καταναλωτή πού κάθεται νά φάει ένα προμαγειρεμένο γεύμα στό σπίτι του ή σέ ένα ταχυφαγείο περιέχει άδρανεϊς, άνώνυμες ουσίες πού έχουν ύποστει έπεξεργασία, έχουν περάσει από μίξερ, έχουν πολτοποιηθεί, έχουν δυθιστεί σέ κουρκούτι, έχουν περιχυθεί με σάλτσα, έχουν άλεστεί, έχουν στραγγιστεί, σουρωθεί, διακοσμηθεί και άπολυμανθεί έτσι ώστε νά μή θυμίζουν σέ τίποτε όποιοδήποτε μέρος του φυτού ή του ζώου από τό όποιο προέρχονται. Τά προϊόντα της φύσης και της γεωργίας μεταμορφώθηκαν σέ βιομηχανικά προϊόντα. Τόσο αυτός πού τρώει όσο και αυτό πού τρώγεται έχουν έξορσιστεί από τή βιολογική πραγματικότητα τους. Τό άποτέλεσμα είναι ένα είδος μοναξιάς δίχως προηγούμενο στην ανθρώπινη έμπειρία, στην όποια αυτός πού τρώει μπορεί νά άντιλαμβάνεται την πράξη του: πρώτον ως άπλή έμπορική συναλλαγή μεταξύ αυτού και του προμηθευτή του και δεύτερον ως άπλή όρεκτική συναλλαγή μεταξύ αυτού και της τροφής.

Αυτή η ιδιότυπη εξέιδίκευση του φαγητού ταιριάζει προφανώς στη βιομηχανία τροφίμων πού έχει λόγους νά θέλει νά κρύψει τή σχέση μεταξύ τροφής και γεωργίας. Δέν την συμφέρει νά γνωρίζει ο καταναλωτής ότι τό χάμπουργκερ πού τρώει προέρχεται από ένα νεαρό βόδι πού πέρασε τό μεγαλύτερο μέρος της ζωής του δυθισμένο μέσα στην ίδια του την κοπριά σέ ένα σταύλο πού μολύνει τά τοπικά ρυάκια, ή ότι τό μοσχάρι από τό όποιο προέρχεται ή μπριζόλα στό πιάτο του πέρασε τή ζωή του σέ ένα κελί όπου δέν είχε χώρο ούτε νά γυρίσει. Και μολονότι μπορεί νά νιώθει λιγότερη τρυφερότητα για τή λαχανοσαλάτα του, δέν πρέπει νά ένθαρρύνεται νά μελετήσει τίς συνέπειες στην υγεία και τή βιολογία των τεράστιων άγροκτημάτων κηπευτικών, άφου τά κηπευτικά πού καλλιεργούνται σέ τεράστιες μονοκαλλιέργειες έξαρτώνται από τοξικά χημικά –όπως τά περιορισμένα ζώα έξαρτώνται από αντιβιοτικά και άλλα φάρμακα.

Μέ άλλα λόγια, ο καταναλωτής πρέπει νά έμποδιστεί νά ανακαλύψει ότι τό πρωταρχικό ένδιαφέρον της βιομηχανίας τροφίμων –όπως και κάθε άλλης άλλωστε– δέν είναι η ποιότητα και η υγεία, αλλά η ποσότητα και τό κέρδος. Επί δεκαετίες όλόκληρη η βιομηχανία τροφίμων, από τά μεγάλα άγροκτήματα και τους μεγάλους σταύλους ως τίς άλυσίδες σουπερ μάρκετ και τά ταχυφαγεία, είναι «κολλημένη» στην ποσότητα. Αυξάνει συνεχώς τό μέγεθός της για νά μεγιστοποιήσει την παραγωγή ώστε (υποτίθεται) νά μειώ-

σει τό κόστος. Άλλά όσο μεγθύνεται, τόσο η ποικιλία μικραίνει: όσο η ποικιλία μικραίνει τόσο ύποβαθμίζεται η υγεία: όσο η υγεία χειροτερεύει τόσο κατ' ανάγκη αυξάνει η έξάρτηση από φάρμακα και χημικά. Όσο τό κεφάλαιο άντικαθιστά την έργατική δύναμη, τόσο άντικαθιστά με μηχανές, φάρμακα και χημικά τή φυσική υγεία και την γονιμότητα της γης. Η τροφή παράγεται με κάθε μέσο και τέχνασμα πού θά αυξήσει τά κέρδη. Και δουλειά των διακοσμητών της διαφήμισης είναι νά πείσει τον καταναλωτή ότι η τροφή πού παράγεται έτσι είναι καλή, νόστιμη, υγιεινή και έγγυαται τή συζυγική πίστη και τή μακροζωία.

Έπομένως είναι δυνατόν νά άπελευθερωθούμε από την καλλιέργεια της γης και την έκτροφή των ζώων πού συνόδευε την οικονομία της τροφής στό νοικοκυριά του παρελθόντος. Άλλά η άπελευθέρωση αυτή είναι παγίδα (έκτός κι αν θεωρούμε την άγνοια και την άπόγνωση προνόμια, όπως πολλοί άνθρωποι προφανώς νομίζουν). Η παγίδα είναι τό ιδεώδες της βιομηχανικής κοινωνίας: μία έντοιχισμένη πόλη πού άνοίγει τίς θάνες της για νά έπιτρέψει την είσοδο των έμπορευμάτων και τίς κλείνει για νά μήν αφήσει τή συνείδησή μας νά συλλάβει τί υπάρχει έξω από τά τείχη. Πώς μπορούμε νά γλυτώσουμε από αυτήν την παγίδα; Μόνο με τή θέλησή μας, έτσι όπως πέσαμε σέ αυτήν: πρέπει νά ξαναποκτήσουμε συνείδηση του τί έμπλέκεται στό φαγητό: νά αναλάβουμε ξανά την ευθύνη για τον ρόλο πού καθένας μας παίζει στην τροφική οικονομία. Θά μπορούσαμε νά ξεκινήσουμε με τή διαφωτιστική άρχή του σέρ Άλμπερτ Χάουαρντ στό *Η γη και η υγεία*, σύμφωνα με την όποια «πρέπει νά κατανοήσουμε τό πρόβλημα της υγείας της γης, των φυτών, των ζώων και του ανθρώπου ως ένα έναίο ζήτημα». Δηλαδή, νά κατανοήσουμε ότι αναπόδραστα τρώμε εκεί πού ζούμε: ότι τό νά τρώμε είναι αναπόφευκτα γεωργική δραστηριότητα και ότι τό πώς τρώμε προσδιορίζει σέ μεγάλο βαθμό πώς χρησιμοποιούμε τον κόσμο. Αυτός είναι ο άπλούστερος τρόπος νά περιγράψουμε μία σχέση πού είναι άπερίγραπτα πολύπλοκη. Νά τρώς υπεύθυνα σημαίνει νά κατανοείς και νά πραγματώνεις, όσο είναι δυνατό, την πολύπλοκη αυτή σχέση. Τίς μπορείς νά κάνεις; Νά ένας κατάλογος, πού μάλλον δέν είναι πλήρης:

1. Πάρε μέρος στην παραγωγή της τροφής σέ όποιον βαθμό μπορείς. Εάν έχεις ένα μέτρο γης, ένα παρτεράκι ή έστω μία γλάστρα σέ φωτεινό παράθυρο, καλλιέργησε εκεί κάτι φαγώσιμο. Φτιάξε λίπασμα από τά άπομεινάρια της κουζίνας σου. Μόνον καλλιεργώντας μπορείς νά έξοικειωθείς με τον ώραίο ένεργειακό κύκλο πού όρίζουν τό έδαφος και ο σπόρος, ο άνθος και ο καρπός, η τροφή, τό άποφάι, η άποσύνθεση και ούτω καθεξής. Έτσι αποκτάς την ευθύνη για κάθε τροφή πού καλλιεργείς και γνωρίζεις τά πάντα γι' αυτήν. Γνωρίζοντας όλόκληρο τον κύκλο της ζωής της, την έκτιμάς πληρέστερα.

2. Μαγείρευε τό φαγητό σου. Αυτό σημαίνει νά έπα-

νακτῆσεις στὸν νοῦ καὶ τὴν καθημερινή ζωὴ σου τὴν τέχνη τῆς μαγειρικῆς καὶ τοῦ νοικοκυριοῦ. Αὐτό θά σοῦ ἐπιτρέψει ὄχι μόνον νά τρῶς φθηνότερα ἀλλὰ καὶ θά ἀποκτήσεις μιάν αἴσθηση «ποιοτικοῦ ἐλέγχου»: θά γνωρίζεις ὡς ἓνα βαθμὸ τὰ συστατικά τῆς τροφῆς σου.

3. Μάθε ἀπὸ πού προέρχεται ἡ τροφή πού ἀγοράζεις καὶ ἀγόραζε τροφές πού παράγονται ὅσο πῶς κοινά γίνεται στὸν τόπο κατοικίας σου. Ἡ ἰδέα ὅτι κάθε τόπος πρέπει νά εἶναι, σὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, πηγή καὶ τῶν τροφῶν πού καταναλίσκονται ἐκεῖ εἶναι πολλαπλά σωστή. Οἱ τροφές πού παράγονται τοπικά εἶναι οἱ ἀσφαλέστερες, οἱ φρεσκοτέρες καὶ αὐτές πού ὁ καταναλωτὴς εἶναι εὐκολότερο νά ἐπηρεάζει καὶ νά γνωρίζει.

4. Ὅταν εἶναι ἐφικτὸ ἀγόραζε κατ' εὐθείαν ἀπὸ τοπικούς παραγωγούς. Ὅλοι οἱ λόγοι πού ἀνέφερα προηγουμένως ἰσχύουν καὶ ἐδῶ. Ἐπιπροσθέτως, μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ καταργεῖς τοὺς μεταπράτες, μεταφορεῖς, ἐπεξεργαστές τροφίμων, συσκευαστές καὶ διαφημιστές πού κερδίζουν σὲ βάρος τόσο τοῦ παραγωγοῦ ὅσο καὶ τοῦ καταναλωτῆ.

5. Μάθε –γιὰ τὴν αὐτοάμυνά σου– ὅσα περισσότερα μπορεῖς γιὰ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν τεχνολογία τῆς βιομηχανίας παραγωγῆς τροφίμων. Τί προστίθεται στὶς τροφές πού δέν εἶναι τροφή καὶ τί πληρώνεις γι' αὐτὰ τὰ πρόσθετα;

6. Μάθε τί συνιστᾶ καλὴ καλλιέργεια.

7. Μάθε ὅσα περισσότερα μπορεῖς, μὲ τὴν ἄμεση παρατήρηση καὶ ἐμπειρία, γιὰ τὸν κύκλο τῆς ζωῆς τῶν τροφικῶν εἰδῶν.

Ἡ τελευταία πρόταση μοῦ φαίνεται ιδιαίτερα σημαντική. Σήμερα, πολλοὶ ἄνθρωποι εἶναι ἀποξενωμένοι τόσο ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν κατοικίδιων ζώων καὶ τῶν οἰκιακῶν φυτῶν (μὲ ἐξάιρεση τίς καλλωπιστικές γλάστρες, τίς γάτες καὶ τοὺς σκύλους) ὅσο καὶ ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἀγρίων ζώων. Αὐτό εἶναι λυπηρὸ γιὰ τὰ οικιακά αὐτὰ ὄντα εἶναι ποικιλότροπα ἐλκυστικά: ἡ γνωριμία μαζί τους εἶναι ἀπολαυστική. Ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς, ἡ ἐκτροφή ἐνός ζώου, ἡ κηπουρικὴ καὶ ἡ φροντίδα τῶν δένδρων, ὅταν γίνονται σωστά, εἶναι περιπλοκές καὶ ὁμορφες δραστηριότητες: ἡ ἐξοικείωση μαζί τους μπορεῖ νά μᾶς προσφέρει πολλή χαρά.

Ἐπεταὶ ὅτι εἶναι πολὺ δυσάρεστο νά γνωρίζει κανεὶς γιὰ μιά βιομηχανικὴ τροφικὴ οἰκονομία πού ὑποβαθμίζει καὶ προσβάλλει αὐτές τίς τέχνες ὅσο καὶ τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ καὶ τὴ γῆ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται. Ὅσοι γνωρίζουν λίγο τὴ μοντέρνα ἱστορία τῆς τροφῆς δυσκολεύονται νά τρῶνε σὲ ἐστιατόρια. Ὅταν ταξιδεύω, προτιμῶ νά τρῶ ψάρια ἀντὶ γιὰ κρέας ἢ κότα. Μονολότι σὲ καμιά περίπτωση δέν εἶμαι χορτοφάγος, δέν μοῦ ἀρέσει καθόλου ἡ σκέψη ὅτι κάποιον ζῶο ἐξαθλιώθηκε γιὰ νά μέ θρέψει. Ἐάν πρόκειται νά φάω κόκκινο κρέας, προτιμῶ νά εἶναι ἀπὸ ζῶο πού δέν ἔζησε περιορισμένο, ἀλλὰ ἐλεύθερα στὴν ἐξοχή, σὲ κάποιον πλούσιον λιβάδι, κοντὰ σὲ σκιερὰ δένδρα καὶ καθαρό

νερό. Καὶ εἶμαι ἐξίσου ἐπιλεκτικὸς μὲ τὰ χόρτα καὶ τὰ κηπουρικά. Θέλω νά τρῶ φρούτα καὶ λαχανικά πού μεγάλωσαν ὑγιεινά, σὲ καλὸ χῶμα, καὶ ὄχι τὰ προϊόνα τῶν τεράστιων, γεμάτων χημικῶν βιομηχανικῶν ἀγροκτημάτων πού ἔχω δεῖ, λόγου χάρι, στὴν πεδιάδα τῆς κεντρικῆς Καλιφόρνιας. Λένε ὅτι τὸ βιομηχανικὸ ἀγρόκτημα λειτουργεῖ μὲ βάση τὸ πρότυπο τῆς ἀλυσίδας παραγωγῆς. Στὴν πράξη μοιάζει περισσότερο μὲ στρατόπεδο συγκέντρωσης.

Ἡ ἀπόλαυση τοῦ φαγητοῦ πρέπει νά εἶναι ἐκτεταμένη ἀπόλαυση καὶ ὄχι ἀπλὰ ἡ ἀπόλαυση του γευστικώτερου. Αὐτοὶ πού γνωρίζουν τὸν κῆπο ἀπὸ πού προέρχονται τὰ λαχανικά πού τρῶνε καὶ γνωρίζουν ὅτι ὁ κῆπος εἶναι ὑγιῆς θυμούνται καὶ τὴν ὁμορφιά τῶν φυτῶν ὅταν μεγάλωσαν, λουμένα ἴσως στὴ δροσιά καὶ τὸ φῶς τοῦ πρωينوῦ, τότε πού ὁ κῆπος εἶναι στὶς ὁμορφιές του. Ἡ ἀνάμνηση αὐτὴ συνοδεύει τὴν τροφή καὶ τὴν κατανάλωσή της. Ἡ γνώση τῆς υγείας τοῦ κῆπου παρηγορεῖ καὶ ἐλευθερώνει αὐτὸν πού τρῶει τὰ προϊόντα του. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν κρεατοφαγία. Ἡ εἰκόνα τοῦ καλοῦ λιβαδιοῦ καὶ τοῦ μοσχάριου πού μυρηκάζει ἐκεῖ δίνει γεύση στὴ μπριζόλα. Ξέρω ὅτι πολλοὶ ἄνθρωποι θεωροῦν αἰμοδόρο νά τρῶει κανεὶς ἓνα ζῶο πού τὸ γνώριζε ὅταν ζοῦσε. Πιστεύω, ἀντίθετα, ὅτι ἔτσι τρῶς μὲ κατανόηση καὶ εὐγνωμοσύνη. Ἐνα σημαντικό μέρος τῆς ἀπόλαυσης τοῦ φαγητοῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀκριβὴ γνώση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου στὸν ὁποῖον ὑπῆρξε ἡ τροφή σου. Ἡ ἀπόλαυση τῆς τροφῆς μπορεῖ νά εἶναι ἔτσι τὸ καλύτερο κριτήριο πού διαθέτουμε γιὰ τὴν υγεία μας. Καὶ ἡ ἀπόλαυση αὐτὴ πιστεύω ὅτι εἶναι πλήρως διαθέσιμη στὸν ἀσὸ καταναλωτὴ ἀρκεῖ αὐτὸς νά κάνει τὴν ἀπαράτητη προσπάθεια.

Ἀναφέρθηκα προηγουμένως στὴν πολιτικὴ, τὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ τῆς τροφῆς. Ἀλλὰ ὅταν μιλάς γιὰ τὴν ἀπόλαυση τοῦ φαγητοῦ, ὑπερβαίνεις τίς κατηγορίες αὐτές. Τὸ νά τρῶς μὲ ὅλη τὴ δυνατὴ ἀπόλαυση –δηλαδή τὴν ἀπόλαυση πού δέν βασίζεται στὴν ἄγνοια– εἶναι ἴσως ἡ βαθύτερη ἐνεργοποίηση τῆς σχέσης μας μὲ τὸν κόσμο. Μὲ τὴν ἀπόλαυση αὐτὴ δίνουμε καὶ ἐορτάζουμε τὴν ἐξάρτησή μας ἀπὸ τὸν κόσμο καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μας, διότι ζοῦμε ἀπὸ τὸ μυστήριον, ἀπὸ ὄντα πού δέν δημιουργοῦμε καὶ δυνάμεις πού δέν κατανοοῦμε. Ὅταν συλλογιέμαι τὸ νόημα τοῦ φαγητοῦ, θυμᾶμαι πάντοτε τοὺς ἀπλούς καὶ εἰλικρινεῖς στίχους τοῦ Οὐίλλιαμ Κάρλος Οὐίλλιαμς:

Δέν ὑπάρχει τίποτε νά φᾶς,
ψάξε ὅπου θές,
ἄλλο ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.

Τὰ εὐλογημένα φυτὰ
καὶ ἡ θάλασσα, τὸ ἐπιστρέφουν
στὴν φαντασία
ἀκέραιο.

μετάφραση: Κώστας Χαϊζηκυριακός

**ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΝΤΟΥΝΙΑ,
Κ.Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ**

Η άντοχή μιάς αδέσποτης τέχνης
Έκδόσεις Καστανιώτη
Αθήνα 2000, σ. 454

Παρ' ότι στην «περίπτωση Καρυωτάκη» έχουν δοκιμαστεί σχεδόν όλοι οι τρόποι προσέγγισης, δίνοντάς μας άρθρα, δοκίμια, μελέτες, βιογραφίες και ρομάντζα, με χαρακτηριστικά φιλολογικό, αισθητικό, ψυχολογικό, φιλοσοφικό, ιστορικό, πολιτικό και αισθηματικό, ένα μέρος του καρυωτακικού «παράδοξου» αφορά τό αποτέλεσμα: για κανέναν άλλο ποιητή ή πεζογράφο δεν υπάρχουν τόσο καιρία και τόσα άστοχα κείμενα, τόσο όριστικά και τόσα εφήμερα, τόσο συγκινημένα και τόσα έμπαθη. Έτσι, με σχετική ασφάλεια, τά κείμενα της καρυωτακικής βιβλιογραφίας μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: στά έντός θέματος και στά έκτός, χωρίς μάλιστα σε αυτόν τον διαχωρισμό να παίζει κανένα ρόλο τό βάρος των ονομάτων πού τά υπογράφουν. Γιατί στην καρυωτακική ποίηση ή μπαίνεις ή στέκεσαι μακριά. Σέ αρπάζει ή σε αφήνει αδιάφορο. Ταυτίζεσαι ή θρίσκεσαι απέναντι. Καί βέβαια κάθε φορά υπάρχει και άπομένει ένα σημαίνον «γιατί». Αυτός είναι ό λόγος πού μιά σημερινή προσέγγιση του Καρυωτάκη και της ποίησής του είναι υποχρεωμένη να απαντήσει κάποια βασικά ερωτήματα, μά και να τοποθετηθεί επί της διανυθείσης διαδρομής.

Τό πρώτο απ' αυτά τά ερωτήματα είναι κατά τή γνώμη μου τό ακόλουθο: ποιά είναι ή σημαντικότερη ποιητική συλλογή του έλληνικού 20ού αιώνα; Δύσκολα κάποιος θά πρότεινε άλλη άπο τά *Έλεγεία και Σάτιρες*, έστω και αν στή σχετική άπόφαση μιάς διευκολύνει ή άπουσία κάποιας συλλογής του Καβάφη, παρ' ό,τι θά μπορούσε να υποστηριχθεί πώς τά 154 ποιήματά του συνθέτουν μία και μοναδική ποιητική συλλογή. Δέν μιλάμε φυσικά για τήν «καλύτερη» συλλογή, για τήν όποία δύσκολα θά έγκμαιούσαμε συμφωνία και ίσως να μήν είχε και νόημα μιά σχετική συζήτηση, αλλά για τή σημαντικότερη, δηλαδή γι' αυτήν πού είχε τή μεγαλύτερη δραστικότητα και διάρκεια, τόσο στή μετέπειτα πορεία του ποιητικού λόγου όσο και στό ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Πού άποτέλεσε αντικείμενο παντοειδών αντιπαραθέσεων, πού υπήρξε άφετηρία για συμπτώσεις γόνιμες και διαχωρισμούς πολυσήμαντους. Μιά ποιητική συλλογή πού διατηρεί άμείωτη τήν ισχύ της, πού συνεχίζει να διαψεύδει όσους τήν τοποθέτησαν στό κλίμα, στά άδιέξοδα και στή «μετριότητα», εν όλίγοις στά όρια της πρώτης μεσοπολεμικής δεκαετίας, περιμένοντας, κάθε φορά επί ματαίω, να κοπάσει τό κύμα του

«καρυωτακισμού» ή, άργότερα, οι «έπιβιώσεις» του, ώστε ή μέν συλλογή να πάρει τή θέση της στή γραμματολογία, ό δε ποιητής είτε να περιπέσει στή σπλαχνική λήθη είτε να περάσει στην άποκλειστική άρμοδιότητα της βιογραφίας. Μιά ποιητική συλλογή και ένα ποιητικό διάβημα πού κρίνοντάς τα, άρκετά ή και πολλά χρόνια άργότερα, εκτέθηκαν βαριά όνόματα, όπως ό Δημαράς, ό Καραντώνης, ό Θεοτοκάς, ό Αύγερης, ακόμα και ό σύγχρονός μας Άλέξανδρος Άργυρίου, είτε άμφισβητώντας τήν ύπαρξη όποιασδήποτε λογοτεχνικής άξίας, είτε καταθέτοντας σοβαρές (και συχνά πολιτικά σημαίνουσες) έπιφυλάξεις. Μιά συλλογή πού διαβάζεται αδιάπτωτα, γίνεται τόπος απ' όπου περνούν όλο και περισσότεροι ποιητές, μιά ποιητική συλλογή πού συνιστά μιά πραγματικότητα, τήν όποία σήμερα κανείς δέν μπορεί να τήν προσπεράσει, γιατί πλέον δέν νοείται καμιά γενική σκέψη, σχήμα ή άναφορά στην ποίηση του αιώνα πού έφυγε, χωρίς τήν κεντρική παρουσία της καρυωτακικής ποίησης.

Αυτή είναι ή άφετηρία απ' τήν όποία έκκινεί τό βιβλίο της Ντουνια, ή βάση πάνω στην όποία συ-

γροτεΐται. Τό βιβλίο συνοψίζοντας αναδιατάσσει τό τοπίο τῆς καρυωτακικῆς φιλολογίας καί ἐν ταυτῷ διευρύνει τίς ἴδιες τίς προϋποθέσεις τῆς, δημιουργώντας νέα ἐρείσματα καί ἀφορμές, γιά σκέψεις, συσχετισμούς καί συμπεράσματα. Ἡ δουλειά τῆς συγγραφῆς μακρόχρονη, ἡ ἐμπλοκή τῆς πολυεπίπεδη καί προσωπική, ἡ προσπάθειά τῆς νά κρατηθεῖ σέ ἕνα αὐστηρά ἀποδεικτικό ἐπίπεδο ἐμφανῆς, μέχρι τοῦ σημείου νά βλάπτεται ἡ ροή τοῦ βιβλίου, γιατί ἔχει πλήρη ἐπίγνωση πῶς τό ἐγχείρημά τῆς ἀγγίζει πολύ κρίσιμες πλευρές, ζητήματα ἀκανθώδη καί εὐθέως πολιτικά. Ἡ Ντουινιά ἀποδεικνύει πῶς οἱ ἀντιθέσεις πού συγκροτήθηκαν μέσα στή δεκαετία τοῦ '20, ἔχουν ὡς δεσπόζουσα αὐτή τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ πόλου (Φῶτος Πολίτης, Γιάννης Ἀποστολάκης) μέ τήν κοινωνικά προσανατολισμένη λογοτεχνία (Πικρός, Βάρναλης, Καρυωτάκης), ἀντίθεση πού ἀναπαράγεται μέσα ἀπό αὐτές τῶν ἐπόμενων δεκαετιῶν, ὥστε ἀκολουθώντας τή διαδρομή τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου νά περνᾶμε ἀπ' ὅλους τούς βασικούς σταθμούς, φθάνοντας σέ σημερινά ἐρωτήματα καί διακυβεύματα.

Ἡ δουλειά τῆς Ντουινιά εἶναι ἐξαντλητική σέ δύο μέτωπα: στήν ἀποκωδικοποίηση καί ἀξιοποίηση τῶν μέχρι τώρα γνωστών πηγῶν καί τεκμηρίων καί στήν πρωτογενῆ ἔρευνα, ἡ ὁποία προσθέτει σημαντικότερα εὐρήματα, μέ παλλαπλές συνδηλώσεις. Ὡς περιοριστῶ σέ ἕνα παράδειγμα, ὄχι τό σημαντικότερο, ἀλλά σίγουρα ἀπό τά ἐντυπωσιακότερα: παρ' ὅτι μέ ἀφορμή τήν καρυωτακική «Ὡδή εἰς Ἀνδρέαν Κάλδου» ἔχουν γραφεῖ ἀρκετά πράγματα γιά τά σημεία συνάντησης τῶν δύο ποιητῶν (καί ἐγώ ἔχω μιλήσει γιά τό νῆμα πού συνδέει τίς γλωσσικές ἐπιλογές τοῦ «μεγάλου Ζακύνθου» καί τοῦ «χολιασμένου Τριπολιτσιώτη» μέ αὐτές τοῦ ὑψιπετοῦς Ἀνδρέα Ἐμπεριόκου), ἡ Ντουινιά ἀνασύρει τήν «Περὶ αὐτοκτονίας ἀπολογία» τοῦ Κάλδου καί ἐξάγει ἀπολύτως νόμιμες διακεκομμένες συσχετίσεις μέ τό συγκλονιστικό ποιητικό ἐγκώμιο τοῦ Ἐμπεριόκου πού φέρει τόν εὐγλωττο τίτλο: «Ὅταν οἱ εὐκάλυπτοι θροῖζουν στίς ἀλλέες. Μνημόσυνον σέ μαῦρο μείζον μέ βαθυπράσινους κισσοὺς γιά ἕναν ἄνθρωπο πού εἰς τήν Πρέβεζαν ἐχάθη». Μέ αὐτή τῆς τήν κίνηση, ἡ Ντουινιά θέτει τή σχετική συζήτηση σέ ἄλλη βάση.

Ὡς ἐρθομε τώρα σέ ἕνα ἐπόμενο ἐρώτημα, ἐξίσου προκλητικό καί σχηματικό, ἀλλά κατά τή γνώμη μου κρίσιμο: ποῖο εἶναι τό σημαντικότερο κείμενο πού ἔχει γραφεῖ γιά τόν Καρυωτάκη; Εἶναι βέβαια ἀδύνατο νά ἀγνοήσουμε αὐτό τοῦ σύγχρονου του Τέλλου Ἄγρα, ἔστω καί μόνο γιατί λύνει ὀριστικά τό ζήτημα τῆς «τοποθέτησης» τοῦ Καρυωτάκη σέ σχέση μέ τή δεκαετία τοῦ '20: «Κι ἔξαφνα, στά 1927, μέ τήν τρίτη καί τελευταία ποιητική του συλλογή, *Ἐλεγεία καί Σάτιρες*, μᾶς ἐξεπέρασεν ὅλους, ἀμέσως καί ἐξακολουθητικά!», ἔγραφε ὁ Ἄγρας τό 1933. Ἐκτοτε, μεσολάβησαν κείμενα ἀπό τά πιό ἔγκυρα πού ἔχουν γραφεῖ γιά Ἕλληνα ποιητή, ὅπως καί ποιήματα συ-

ναρπαστικά. Ἀπό τόν Κλέωνα Παράσχο, τόν Σαββίδη καί τήν Δάλκου, τόν Λαμπρίδη, τόν Λεοντάρη καί τόν Λυκιαρδόπουλο, τόν Δάλλα, τόν Πατρίκιο καί τόν Κωσταβάρα, τόν Ἐμπεριόκο, τόν Γκανά καί τόν Καψάλη, ἀπ' ὅσους ἐνέδωσαν, ἔστω καί στιγμιαία, στή γοητεία, ἡ ἔνωσαν τό βάρος τῆς καρυωτακικῆς ποίησης. Αὐτό τό σῶμα κειμένων, αὐτή ἡ διαδρομή, δέν μπορεῖ νά ἀγνοηθεῖ. Ἐχει ἐγγραφεῖ στή διαδρομή τῆς ποίησής μας, ἔχει περιγράψει, τονίσει ἢ ἀποτυπώσει στιγμές τῆς ἴδιας τῆς καρυωτακικῆς ποίησης. Μιά σημερινή ὁμως προσέγγιση, δέν μπορεῖ νά σταθεῖ χωρίς νά σταθμεύσει προνομικά στίς «Θέσεις γιά τόν Καρυωτάκη» τοῦ Βύρωνα Λεοντάρη (1973), οἱ ὁποῖες συγκροτοῦνται γύρω ἀπό πυρήνες σάν αὐτούς: «Κοινωνικός ποιητής ὁ Καρυωτάκης καί συγχρόνως ποιητής τῆς ἐσωτερικῆς προσωπικῆς περιπέτειας, ἔνωσε τίς ἄκρες τῶν δύο τάσεων, προκαλώντας τήν τρομερή ἠλεκτρική κένωση στό σῶμα τῆς λογοτεχνίας μας» ἢ, σέ ἄλλο σημείο, «Ἐπῆρξε ψυχρός ποιητής, χωρίς ἀναπτύξεις στήν ἔκφραση, χωρίς μυρηκασμούς στήν ἔμπνευση, συντάκτης τοῦ ἰσολογισμοῦ: οὐσία τῆς ποίησης-κοινωνικοῦ ὄροι ὑπαρξῆς τῆς», γιά νά περιοριστῶ σέ πυρήνες πού προέρχονται ἀπό μία ἐκ τῶν ὀκτώ «Θέσεων», χωρίς μάλιστα νά τήν ἐξαντλοῦν. Τό κείμενο αὐτό συνθέτει ἕνα ἰσχυρότατο φάσμα αἰσθητικῶν, ἰδεολογικῶν καί πολιτικῶν ἀναφορῶν, ἀπολύτως ταυτισμένων πιά μέ τήν καρυωτακική ποίηση, ἀξιολογεῖ τήν προηγηθεῖσα συζήτηση καί γράφει τήν εἰσαγωγή σέ αὐτή πού ἔπεται, εἶναι ἕνα ὄριο, μέ ἀποτέλεσμα, ὅσες ἀπόπειρες προσέγγισης τοῦ καρυωτακικοῦ ἔργου ἐπιχειροῦν νά τό παρακάμψουν, νά καταλήγουν σέ περιθωριακές ἐπισημάνσεις ἢ σέ ἀκαδημαϊκές ἐπισημειώσεις.

Τό βιβλίο τῆς Ντουινιά προϋποθέτει σημείο πρὸς σημείο τό ἀνυπερβλήτο κείμενο τοῦ Λεοντάρη, μέσω αὐτοῦ ἔχει σαφῆ προσανατολισμό καί στόχο. Γιά παράδειγμα, μπορεῖ καί διέρχεται χωρίς προβλήματα τό πεδίο τῆς βιογραφίας τοῦ ποιητῆ, πεδίο ἀπ' ὅπου ξεφύτρωσαν ρομάντζα, ψυχογραφήματα, παρεξηγήσεις καί ἀβάσιμες ὑποθέσεις. Τό πορτρέτο πού ἐπισύναψε στήν πρώτη ἔκδοση τῶν *Ἀπάντων* τοῦ Καρυωτάκη (1938) ὁ φίλος τοῦ ποιητῆ καί φιλόλογος εἰς Δημητσάναν Χαρίλαος Σακελλαριάδης, ἀπέτελεσε μιά ἀνεξάντλητη δεξαμενή, ὅπου ἀκόμα καί σήμερα προσφεύγουν ὅσοι διαπιστώνουν πῶς ὁ κριτικός λόγος τους ἀδυνατεῖ νά ἐξηγήσει τό καρυωτακικό «παράδοξο» καί τή διάρκειά του. Ἡ Ντουινιά ἀποδεικνύει πῶς οἱ πληροφορίες πού μᾶς ἔδωσε ὁ Σακελλαριάδης ὄχι μόνο περιέχουν ἀρκετή προσωπική ἐμπάθεια, ἀλλά καί ἔχουν προσαρμοστεῖ στήν εἰκόνα τοῦ προβληματικοῦ ἀνθρώπου καί μέτριου ποιητῆ, πού προέταξε ὁ Βασίλης Ρώτας (1928) μέσα ἀπό τίς σελίδες τοῦ ἑλληνοχριστιανικῶν προσανατολισμῶν περιοδικοῦ *Ἑλληνικά Γράμματα*. Περιοδικό πού σέ μεγάλο βαθμό ἀπηχεῖ τίς ἀπόψεις τῶν Ἀποστολάκη-Πολίτη,

όπου και ο Δημαρᾶς δημοσιεύει νεανικά μὲν, ὅπως δὴποτε ἀφελή, ἀλλὰ κυρίως χριστιανικότερα δοκίμια. Συνεργάτης τῶν *Ἑλληνικῶν Γραμμάτων* ὁ Σακελλαριάδης, ἐπαρχιακὸς λόγιος πού μὲ ὑμνολόγια πρὸς τοὺς συντελεστές καὶ τοὺς μέντορες τοῦ περιοδικοῦ προσπαθεῖ (ἀνεπιτυχῶς) νὰ ὑπάρξει στό λογοτεχνικὸ στερέωμα, δημιουργεῖ ἕνα πορτρέτο τοῦ Καρυωτάκη πού ἔχει ὡς βασικὸ στόχο νὰ δυσφημίσει τὴν κοινωνικὴ διάσταση τοῦ διαθήματος του, παρουσιάζοντάς το ὡς προϊόν κάποιου «ἄρρωστου ψυχισμοῦ», ἀντίθετα μὲ τὸν εὐφρόσυνο καὶ σωτήριο ἑλληνοχριστιανικὸ λόγο, πού ὑπὸ τὸ τρίπτυχο «χαρά-νιάτα-ὑγεία» θὰ καταστεῖ ἐπίσημη ἰδεολογία τῆς μεταξικῆς δικτατορίας.

Μὰ σέ αὐτὴ τῆ σειρά ἐρωτημάτων εἶναι νομίζω ἀπαραίτητο νὰ τεθεῖ καὶ τὸ ἀκόλουθο: ποιοὶ εἶναι οἱ ἰδανικοὶ ἀναγνώστες τῆς καρυωτακικῆς ποίησης; Μία μόνο ματιὰ στὴ βιβλιογραφία τοῦ Καρυωτάκη ἀλλὰ καὶ στό περιεχόμενο τῶν κειμένων πού τὴν συνιστοῦν, ἀρκεῖ γιὰ νὰ διαπιστώσει κανεὶς πὼς μεταξὺ τους πρωτεύουσα θέση κατέχουν οἱ ἀριστεροί. Δηλαδή ὅσοι, σχεδόν, ἀλλὰ ὄχι ὅλοι, βρέθηκαν «στό μαῦρο ἀδιέξοδο, στὴν ἄβυσσο τοῦ νοῦ», ὅσοι διατήρησαν ἀνοιχτούς τοὺς διαύλους μὲ τὸ πρωταρχικὸ δίωμα τῆς ἀνειρήνευτης ἀντίθεσης μὲ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ὅσοι παρέμειναν «τῆς γῆς οἱ κολασμένοι» καὶ δὲν βολεύτηκαν μὲ τὴν ὑπαγωγή τῆς ἀλήθειας τους στὶς ἐκάστοτε «αἰσιόδοξες» βεβαιότητες, πού (τυχαῖα;) πάντα συνοδεύονταν ἀπὸ τίς πλέον ἀκυρωτικὲς καὶ καταθλιπτικὲς πρακτικὲς. Τὸ βιβλίο τῆς Ντουνιᾶ, ἐκκινώντας ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '20 καὶ ἀπὸ τὸν φίλο τοῦ Καρυωτάκη καὶ ἀριστεροῦ ποιητῆ Ἰωσήφ Ραυτόπουλο, περνώντας ἀπὸ τὸν Ρίτσο καὶ τὸν Βάρναλη, φθάνοντας στὸν Ἀναγνωστάκη, στὴν «ποίηση τῆς ἥττας» καὶ στὶς σχετικὲς συζητήσεις στὴν *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, μέχρι καὶ πλαγίως στὸν Νίκο Καββάδια, δείχνει πὼς ἡ ποίηση τοῦ Καρυωτάκη, ἀκόμα καὶ τὸ τελικὸ «στίγμα» του ὡς στάση κοινωνικὴ, πολὺ ἄγγιξαν τοὺς ἀριστερούς. Ἄν ὅμως τὸ δίωμα Καρυωτάκη εἶναι προσιτὸ καὶ πολλές φορές κοινὸ μὲ αὐτὸ τοῦ ἀριστεροῦ, ἂν τὸ ποιητικὸ δίωμα Καρυωτάκη ἀπασχόλησε ἐντονότερα τοὺς ἀριστεροὺς ποιητές, καὶ τὰ δύο τους ἔπρεπε νὰ ἐγκαταληφθοῦν ὅταν αὐτοὶ ἀποφάσιζαν νὰ μιλήσουν ἢ νὰ πολιτευθοῦν ὡς «ποιοτὲς τῆς Ἀριστερᾶς»: εἶναι ἡ πιὸ ἀσφαλὴς ἐνδειξη πὼς ὁ Καρυωτάκης ποτέ δὲν πρόκειται νὰ περιληφθεῖ σὲ κανέναν κατάλογο κομματικῶν ὠφελίμων βιβλίων, καμιά ἐπίσημη χειρονομία δὲν πρόκειται νὰ τοῦ ἀπευθυνθεῖ ἐξ ἀριστερῶν. Ὅπως ἄλλωστε καὶ τοῦ Ραυτόπουλου, πού ἐξωθήθηκε στὴ λήθη, μαζί μὲ τὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς λογοτεχνίας τῆς δεκαετίας τοῦ '20, ὅταν τέθηκε μὲ σκληροὺς πολιτικούς ὄρους τὸ ἐρώτημα: ἡ ἀριστερὰ θὰ εἶναι «γηγενής», δηλαδή θὰ προκύψει ὡς ἀποτέλεσμα κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν διεργασιῶν, ἢ θὰ συγκροτηθεῖ «ἐξωθεν», δηλαδή μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιβολή

σχημάτων πάνω στὴν πραγματικότητα; Καὶ ἀντίστοιχα: ἡ κοινωνικὴ λογοτεχνία θὰ ἀναπτυχθεῖ πατώντας στὴν ἔστω ἰσχνὴ παράδοσή της, ἢ θὰ δημιουργηθεῖ διὰ παρθενογενέσεως; Ἡ συνέχεια εἶναι γνωστὴ: ὁ ἀπὸ ἀρκετὲς ἀπόψεις ἀντίστοιχος τοῦ Καρυωτάκη στό χῶρο τῆς πεζογραφίας Πέτρος Πικρὸς ἐξοβελίζεται ἀπὸ τὸν κομματικὸ χῶρο, τὸ δὲ περιοδικὸ του, οἱ *Πρωτοπόροι*, ἐπανεκδίδεται τὸ 1931 ὡς *Νέοι Πρωτοπόροι*, στὴ διατεταγμένη πλέον ὑπηρεσία τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρεαλισμοῦ, τῆς ἐπαναστατικῆς αἰσιοδοξίας καὶ τῆς κομματικῆς νομιμότητας. Ναι, ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει διοριστεῖ ὁ Νίκος Ζαχαριάδης στὴν ἡγεσία τοῦ κόμματος, τὸ 1937 γράφει τὴ μελέτη τοῦ ὀλίγηθινός *Παλαμᾶς* καὶ ὁ ποιητὴς Βάρναλης εἰσέρχεται σὲ μιὰ μακρὰ περίοδο σιωπῆς... Ἔτσι, προχωρώντας στὴ δεύτερη μεσοπολεμικὴ δεκαετία, ἡ ἐκβαση τῆς προναφερθείσας ἀντίθεσης φαίνεται νὰ κρίνεται, μὲ συντριπτικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὴν ἡδὴ κοινωνικὴ λογοτεχνία, πού ἦταν ὄντως λογοτεχνία καὶ ἐπαρκῶς κοινωνικὴ, καὶ ὁ Καρυωτάκης, πού ἀκριβῶς ἐκφράζει τὴν εἴσοδο στὴν ἀστική ἐποχὴ, δηλαδή στὶς ἀντιθέσεις καὶ τὰ διλήμματά της, μένει μετέωρος. Βέβαια ἡ ποίησή του συνεχίζει τὸ ταξίδι τῆς στὶς ψυχρὲς ἀποκλήρων καὶ κολασμένων, στοὺς στίχους ἀδοξῶν μεσοπολεμικῶν μιμητῶν του, σὲ στιγμὲς χαρακτηριστικῆς ἐπόμενων ποιητῶν, τὸ καρυωτακικὸ διάδημα παραμένει ζωντανὸ καὶ ἀρτιμελές, μὰ ποτέ δὲν ἐγίνε ἀποδεκτὸ σὲ ὅλο του τὸ εὖρος. Νομίζω λοιπὸν πὼς δικαιούμαστε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Καρυωτάκης εἰσπράττει διαχρονικὰ μιὰ ἀκόμα ματαίωση, προερχόμενη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἰδανικῶν ἀναγνωστῶν του, ἀκόμα καὶ ἂν γιὰ τὴν Ἀριστερὰ ἀπέτελεσε τὴ μόνη ὑπαρκτὴ δίοδο, ὥστε αὐτὴ νὰ μπορέσει νὰ ὑποδεχθεῖ ἐγκαιρα, δηλαδή γόνιμα, τὸν μοντερνισμό διὰ τῆς λογοτεχνίας καὶ ὄχι νὰ τὸν ἐγκαταλείψει στὴν ὀλοκληρωτικὴ δικαιοδοσία τῆς «ἄλλης πλευρᾶς», μὲ τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα, πού ἀκόμη καὶ σήμερα ὑφίσταμεθα.

Ὁδεύοντας πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιδιάβασης, δὲν μπορούμε νὰ ἀποφύγουμε καὶ ἕνα ἀκόμα ἐρώτημα: ποιοὶ τὸ εὖρος τῶν ἐπιδράσεων, ποιά ἡ λειτουργικότητα τῆς καρυωτακικῆς ποίησης στοὺς μεταγενέστερους ὁμότεχνούς του; Ἐνα νέο, καὶ ἀπὸ ἄποψη εὐρημάτων καὶ συνεπειῶν, ἐντυπωσιακὸ καὶ κρίσιμο μέτωπο ἐρευνας ἀνοίξε κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία, ἀφορᾶ τὴν δυάδα τῶν ὑπερρεαλιστῶν καὶ ἡδὴ ἔχουν προκύψει ἰσχυρὲς ἐνδείξεις καὶ ἀδιάψευστα τεκμήρια, πὼς ὁ Καρυωτάκης εἶναι ἀδιαλείπτως καὶ βασανιστικὰ παρῶν μέσα στὴν ποίησή τους. Αὐτὴ ἡ πολύτροπη κατάργηση ἰσχυρὰ δομημένων στεγανῶν λαμβάνει χώρα στὴ μεταπολίτευση, ὅποτε καὶ δημοσιεύεται ἡ συλλογὴ τοῦ Ἐγγονόπουλου: *Στὴν κοιλάδα μὲ τοὺς ροδῶνες* καὶ ἡ *Ὀκτάνα* τοῦ Ἐμπεirikou. Στὴ μεταπολίτευση, ἡ ὁποία σχεδόν ἀνακαλύπτει τοὺς ὑπερρεαλιστὲς μας, ὅταν, ὡς ἐποχὴ, ἀρχίζει νὰ μετατοπίζεται ἀπὸ τὸν ἰδεολογικὸ καὶ αἰσθητικὸ ὀρίζοντα

τῶν βασικῶν ἐκδοχῶν τῆς γενιᾶς τοῦ '30. Ἐν τέλει, ἓνας ὀρισμένος πυρήνας τῆς ἀναγνωρίζεται προνομακά στο ἔργο τοῦ Καρυωτάκη, τοῦ Ἐμπερίκου, τοῦ Ἐγγονόπουλου, μέσα ἀπό μιά διαδικασία πού περιέχει ρήξεις καί διορατικές ἐπισημάνσεις, μά καί προσπάθειες νά ἀποφευχθοῦν οἱ ἀναγωγές. Προσπάθειες πού εἶχαν σάν στόχο, οἱ προφανεῖς πλέον συμπτώσεις τῶν «ἀπεγνωσμένων τῆς αἰσιοδοξίας» σουρρεαλιστῶν μας μέ τόν αὐτόχειρα τῆς Πρέβεζας, νά υποβαθμιστοῦν σέ φιλολογικούς περιπάτους. Ἄν ὅμως ἡ ἀπώθηση τοῦ Καρυωτάκη, γιά τίς κυρίαρχες καί καθοριστικές ἐκδοχές τῆς γενιᾶς τοῦ '30, εἶναι προγραμματική, γιά τοὺς ὑπερρεαλιστές μας εἶναι ἀγωνιώδης, ἐπειδή τά σημεῖα συνάντησής τους προϋποθέτουν τή ρομαντική κληρονομιά, τὴν ὁποία ὑπερρεαλιστές καί Καρυωτάκης τὴν ξαναδιαβάζουν μέ τρόπο ἀρκετὰ συγγενικό. Βιώνουν τὸ ἴδιο ποιητικό ἀδιέξοδο, ἔστω καί ἂν ὁ ἓνας πέφτει στοῦ βάραρθο τ' ἀγριωπό, ἐνῶ οἱ ἄλλοι δοκιμάζουν νά τὸ ξεριζώσουν γιά «τελευταία φορά». Καί ἡ μεταπολίτευση, μέ τὰ δικά της ἀδιέξοδα, βιώνοντας τὴν ἔκπτωση τῶν σωτηριολογικῶν ἐκδοχῶν, τὴν ἀπομυθοποίηση τῶν μεγάλων ἐκτάσεων καί τῶν διαχρονικῶν ὑπεκφυγῶν, ζεῖ τὴν τραγικότητα τοῦ καθημερινοῦ: ἐδῶ ἐπιζητᾶ ἐλεγεία μαζί μέ σάτιρες, ἐγκολπῶνεται τὸ ἀδιέξοδο τοῦ Μπολιβάρ μαζί μέ τὴν οὐτοπία τῆς Ὀκτάνας, συνθέτει μιά δική της, ἔστω ἰσχνή καί ἀνολοκληρήωτη, σημειολογία τῆς ματαίωσης.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἡ Ντουινιά, παρά τίς ὁποῖες παραλείψεις της, ταξινομεῖ τὰ εὐάριθμα εὐρήματα, φθάνει ἀρκετὰ κοντὰ στὰ συμπεράσματα, ἀλλὰ σταματᾶ ἀπότομα, σχεδόν βίαια. Νομίζω πὼς ἔτσι μᾶς προετοιμάζει γιά ἓνα ἐπόμενο βιβλίο, μᾶλλον δοκίμιο καί ὄχι πιά μελέτη, ὅπου θά ἀναλάβει τίς συνέπειες τῆς ἔρευνάς της. Ἄλλωστε, τὸ δικαιοῦται ἀπολύτως.

Κλείνοντας, θά πρέπει νά σταθῶ γιά λίγο στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου, τίτλο πού τὸν ἀντιμετωπίζω μέ κάποια ἐπιφύλαξη, μολονότι διαθέτει σοβαρὰ ἐρείσματα, τόσο στὴν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη ὅσο καί στὴ διαδρομὴ της. Καί αὐτὸ γιατί ὁ ὄρος «ἀδέσποτη» δημιουργεῖ προβλήματα, ὅταν προτείνεται γιά ἓναν ποιητὴ καί ἓνα ἔργο ἀπολύτως ἐνταγμένα σέ ἀντιθέσεις, μέ ἐμπλοκές πολυεπίπεδες, μέ δράσεις σαφέστατα προσανατολισμένες. Γιά παράδειγμα, ἡ ποιητικὴ του δέν εἶναι ἐκτὸς τῆς διαδρομῆς τοῦ ποιητικοῦ μας λόγου, ἀλλὰ καθοριστικὰ ἐντὸς: εἶναι μεταχριστιανική καί μάλιστα μίαν ἀπ' τίς ἐλάχιστες πού ἀξιῶθηκαν νά βρεθοῦν σ' αὐτὴ τὴ θέση. Τὸ ἴδιο καί ἡ γλῶσσα του, γιατί, ἐνῶ δέν ἐπιλέγει κανένα ἀπὸ τὰ δύο στρατόπεδα μέσα στὴ διαμάχη τῆς ἐποχῆς, ἐν τούτοις προκρίνει τὴν ὀμιλουμένη, δηλαδή τὴ γλῶσσα πού μεταπολεμικὰ κυρίαρχησε, ἀφήνοντας ἐκτὸς τίς λόγιες κατασκευές καί τὰ λαϊκίζοντα ἄλλοθι. Ἡ καρυωτακικὴ ποίηση ὑπῆρξε καί παραμένει χωρὶς δεσπότη καί ἰδιοκτήτη, μαζί μέ τὸν ποιητὴ ἔχει προκαταβολικὰ εἰρωνευθεῖ καί χλευάσει τίς ἐν γένει ἀξιῶ-

σεις κοινωνικῆς ἀποκατάστασης, ἔχει προτάξει τὴν προσωπικὴ ἀλήθεια καί ἀξιοπρέπεια. Ἔτσι, ὅμως, βρίσκεται μονίμως ὑπὸ καθεστῶς πλήρους ἐνταξης στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ὡς ἰσχυρότατη ἄρνησή της, ὡς μέτρο τῶν πραγμάτων καί βάλσαμο τοῦ πόνου τῶν ἀνθρώπων, καταφύγιο μαζί καί παρακαταθήκη.

Τὸ βιβλίο τῆς Χριστίνας Ντουινιά εἶναι ἓνα χειροποίητο βιβλίο, πού φέρει ἐντονο τὸ στίγμα τῆς σωματικῆς σχέσης τῆς συγγραφέως μέ τὸ ἔργο της. Ἀναφέρομαι προφανῶς στὶς ἐπίπονες ἐπισκέψεις σέ βιβλιοθήκες καί ἀρχεῖα (πάντα αὐτοπροσώπως...), στὴν ἐξοντωτικὴ διαδικασία καταγραφῆς καί ταξινόμησης ἐνδείξεων καί στοιχείων, στὴν τελικὴ σύνθεσή τους, μέ μύρια ὅσα ἐρωτήματα, κινδύνους καί ἀνάγκες νά τὴν ταλαιπωροῦν. Ὅμως, οἱ ἀτέλειωτες ἐργατώρες ἀμείφθηκαν μέ σημαντικὰ ἀποτελέσματα, ἐνῶ ἡ φιλολογικὴ ἐπάργεια καί ἡ πολιτικὴ παιδεία της τῆς ἐπέτρεψαν νά τὰ ἀξιοποιήσει μέ τὸν καλύτερο τρόπο. Τὸ βιβλίο παίρνει ἐπάξια τὴ θέση του δίπλα σέ αὐτὸ τῆς Γεωργίας Δάλκου (*Κ.Γ. Καρυωτάκης. Δημόσιος ὑπάλληλος ἐξ Ἀθηνῶν, μετατεθείς εἰς Πρέβεζαν ἐσχάτως*, 1986), ἀποτελεῖ πλέον ἓναν ἀπὸ τοὺς σταθμούς τῆς καρυωτακικῆς φιλολογίας.

Κώστας Βούλγαρης

Διαβάστηκε στοῦ σπιτί τοῦ Καρυωτάκη στὴν Τρίπολη, σέ ἐκδήλωση πού ὀργάνωσαν ἡ Θεατρικὴ ὀμάδα, ὁ Φιλοτεχνικός ὄμιλος καί τὸ Πνευματικὸ κέντρο τοῦ Δήμου, στὶς 9/2/2001. Μίλησαν ἐπίσης ὁ Χριστόφορος Λιοντάκης, ἡ Χριστίνα Ντουινιά καί ὁ Γιάννης Δάλλας.

ΥΔΡΟΓΡΑΦΙΑ ΜΝΗΜΗΣ ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

Ἄνοιχτά τῆς νύχτας
Ἐκδόσεις Γαβριηλίδης
Ἀθήνα 2000, σ. 53

Ὁ Ν. Ἀντωνάτος (Μεσολόγγι 1937) τῆς πολιτικῆς γενιᾶς τοῦ '60 (τοῦ ἀνένδοτου καί τοῦ 1-1-4), ἀνένταχτος τεχντροπικά, ἀταξινόμητος γραμματολογικά, καταχωρεῖται στοὺς πλεονάζοντες ὀψιμογενεῖς τῆς Β' μεταπολεμικῆς (στοιβάζεται μᾶλλον). Πρωτοεμφανίζεται μέ τὴν σαφίζοντος τίτλου συλλογὴ «Δέδυκεν» (Ἡριδανός 1983), γιά νά ἀκολουθήσει, μετά φαινομενικὴ ἀγρανάπαυση, ἡ 7χρονης κυοφορίας «Ἀγρός Κεραμῶς» (Θεμέλιο 1990) καί νά φτάσει προσώρας

χτας», μέ μειόστια τή φλοισβίζουσα παρήχηση τοῦ τίτλου.

Συλλογή μέ άπτες χωροχρονικές συντεταγμένες. Τό στίγμα της έντοπίζεται στό κέντρο νοητοῦ τριγώνου πού όρίζουν οί κορυφές: θάλασσα-νύχτα-άγάπη. Ρευ-στό ιδεολογικό τρίπτυχο ή άλλιώς: πρόκειται γιά έναν παρατεταμένο, αλλά λιτό ύπομνηματιισμό τοῦ σεφερικού στίχου «τά έργα τής θάλασσας/τά έργα τής άγάπης». Γιά ποιητική ανάπτυξη τών τιμαλφών τής μνήμης στό προσωπικό του ιδίωμα, πού έχει άρχικά έκδλαστήσει από τόν κορμό τής σεφερικής Κοιτης.

Ο Ν. Άντωνάτος από θαλάττης άρχεται. "Οτι αυτή ή άρχέγονη κοιτίδα πάσης ζωής. Καί πάντα άνεξάντλητη, κι άμετάφραστη σέ συμβολισμούς. Έδω κυριαρχεί κυριολεκτικά και μεταφορικά. Στήν περιληπτική της έκδοχή, ως λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου, όμφαλός και διότοπος τών παιδικών του χρόνων. Τραγουδιαμένη από τή σολωμική άγρύπνια αλλά και τήν παλαμική ευδία. Μέ τό βάρος τής ιστορικής φόρτισης αλλά και τής σύγχρονης θλίψης. Ίθαγένεια και παρηγορία ταυτόχρονα («Ψυχή μου άήττητο Μεσολογγάκι», μονολογεί κάπου αυτόεμφυχνονόμενος). Λίμνη πού τό άδήμωμά της έχει άντικατοπτριστεί και στίς σελίδες τόσων λιμνοθρεμμένων της (Μαλακάση, Χατζόπουλου, Γκόλφη, Παναγιωτόπουλου, Λυμπεράκη, Ζώτου, Γκόρπα, Μπουκάλα, Καρβέλη). Αυτή είναι ό σκηνοθετικός διάκοσμος τών περισσοτέρων ποιημάτων, ό locus amoenus τοῦ ποιητή. Τό άποτύπωμά της έντονο στό ποιητικό DNA τοῦ Ν. Άντωνάτου. Μιά θάλασσα σολωμικής άδημονίας («τά σπλάχνα σου κι ή θάλασσα ποτέ δέν ήσυχάζουν») πού στά παλιροοϊκά της κύματα παλεύει έναγωνίως νά άνελκύσει θησαυρούς ό ποιητής... Μέ τόν μόνιμο κοχλασμό και χαλασμό της έν κρανίων (γίνεται ποίηση χωρίς έμμονές και κίνδυνο;). Έκθετος έν παντί καιρώ στή συνειδησιακή της καταρροή. Άλίκυπος, άργο-Ναύτης τής μνήμης, άφαλατώνει τά μέσα θαλασσώματα μέ τό φίλτρο τής τέχνης. Μέ τό μελάني της συνθέτει νωπογραφίες, πελαγίσια κεντήματα, πασχίζει νά συρ-ράψει τή ραψωδία τοῦ ύγρου στοιχείου, παγιδεύοντας τήν ασίγαστη ρευστότητα, μέ τή διάτρητη άπόχη τοῦ λόγου: «Τά κύματα ύψώνονται στό βάθος διαρκή/ματιζοντας θαλασσινές νεροσειρές». Ματιζω, δένω τήν άκρη δύο σχοιניών γιά νά προκύψει μεγαλύτερο.

Ύδροχαρής μνήμη και ύδρόφοβη, μέ σχέσεις άμφίθυμες. Άθυρμα στά τρελά νερά τοῦ μέσα κύματος, τοῦ ένδον άντιμάμαλου. Στό άγκίστρι και στό δίχτυ νόστου και άλγους: "Αχ, θάλασσα/όπως ή Ίουλία μέ καλείς/όπως ή Μέδουσα μέ διώχνεις». Μνήμη κάτοπρου πού ναρκισσεύεται ή πόλη στό άπείκασμα τής λίμνης, στό φυσικό της κινηματογράφο. Λίμνη-μνήμη ύδροδιότοπος και κολυμβήθρα τής πρώτης όρασης:

«Νύχτα ή θάλασσα άφώτιστη
μά τών σπιτιών τά φώτα

κρεμοῦν πολυελαίους στά νερά της
'Απ' έξω οί θαλασσινοί τά κατοικοῦν
και μέσα μπαίνουν κοπάδια
τά ψάρια νά έκκλησιαστοῦν».

Ο ποιητής άνακαλεϊ από τήν άχλύ τής μνήμης έξαχνωμένες μορφές, θυματιζοντας διά τής γραφής «παμφίλητες Παναγίες», σιλβώνει τό άσήμωμά τους από τή νοτιά τοῦ καιροῦ, άποτυπώνει τή θλίψη τών «λιμενικών τους ματιών» (ή μήπως λιμναίων;), καλαφατίζει εικόνες από τό ένυδρειό τής πρώιμης μνήμης —έκει ζοῦν όλα— ύπομονετικός συλλέκτης «άμμογέλων», ένω άλλοτε έναέτιος κόπτει μονέδα τς έκτυπες έναργείς εικόνες του

«Μεσημέρι κατακόρυφο

άπό ψηλά ό ήλιος

τή θάλασσα μέ πλοία σιδερώνει».

Άσκει θεραπευτική διά τής όμοιοπαθητικής, μέ τό ιαματικό της ιώδιο άνακουφίζοντας πρός στιγμίν τς ρωγμές τοῦ χρόνου. Άλλοτε καθράρει ασάλευτη θάλασσα, καλδικά «άτρέμα».

Κυρίως χρόνος ή νύχτα. Η άπόσταξη τόσων νυχτών σέ μία. Τή μητέρα τής κυφορίας... Στό δυσανάγνωστο παλίμψηστό της έγγράφονται ύπαινεκτικά διεμβολισμοί, άπώλειες, ήττες. Η νύχτα ως θάλασσα τοῦ χρόνου χωρίς άκτες. Ως μήτρα όνειρων αλλά και δοκιμασίας καθώς άπασφαλίζει θωρακίσεις και εισβάλει λογχοφόρος από άφύλακτες κερκόπορτες τής μνήμης ό ρηγματικός πόνος.

Έντοπίζεται κι έδω σέ σημεία, όπως στήν προηγούμενη συλλογή του (συλλογή και μέ τήν έννοια τοῦ συλλογισμοῦ, τής περισυλλογής), τό ύπόγειο άρτεσιανό από τή γόνιμη θητεία του στό δημοτικό τραγούδι. Ποίηση μέ κυρίαρχη δομική μονάδα τήν άλλοτε έλλειπτική κι άλλοτε ιδεοπλαστική εικόνα, συχνά και μέ ευρηματική άντιμεταχώριση:

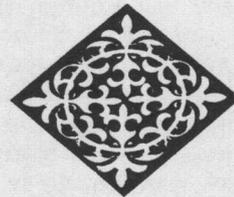
«Καρτερική στεκόσουν

και άφωνη σής

λύπης τήν ώραία πύλη».

Κι παντοῦ ή πυγολαμπίδα τής έλπίδας τόν παραστέκει στήν μακρά του παννυχίδα: «Στοῦ ύπνου τό καθολικό/άκοίμητη ή άγάπη». Αισθητή τέλος ή μετατόπισή του από τή μεγάλη φόρμα τών άλλων του συλλογών στή μικρή. Όλα τείνουν στήν έπιγραμματικότητα, στή λιτή χάρη τοῦ χái-κου. Λόγος άπολεπτιμένος από μαλάματα κι άλλα θαμπωτικά. Άφήνει τά ίδια τά πράγματα νά φωσφορίζουν μέ τή διωμένη τους έσωτερική άλήθεια και πληρότητα.

Γιάννης Κουβαράς

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη, 312-1500

του David Nicholas

μτφρ. Μαριάννα Τζιαντζή, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικης Τραπέζης, Αθήνα 1999, σ. 763.

Ο Ντাইβιντ Νίκολας είναι καθηγητής ιστορίας στο Clemson University της Νότιας Καρολίνας. Τά επιστημονικά του ενδιαφέροντα εστιάζονται στη μεσαιωνική Ευρώπη. Έχει γράψει ως τώρα μιά σειρά έργων που αναφέρονται στις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές παραμέτρους που διαμόρφωσαν την ευρωπαϊκή πραγματικότητα από την ύστερη Αρχαιότητα έως και μετά την Αναγέννηση. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζει την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής πόλης, την καθημερινή ζωή, το εμπόριο κλπ.¹

Τό έργο *Η εξέλιξη του μεσαιωνικού κόσμου. Κοινωνία, διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη 312-1500*, τό πρώτο του συγγραφέα που μεταφράζεται στα ελληνικά, γράφτηκε ως μιά γενική επισκόπηση της μεσαιωνικής Ευρώπης και της εξέλιξής της στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Ήδη από τόν τίτλο του βιβλίου είναι εμφανής ή άποψη του συγγραφέα όσον αφορά την προσέγγισή του —και τή δηλώνει και ό ίδιος εξ αρχής στον Πρόλογο: ή ιστορία γι' αυτόν είναι μιά συνεχής και εξέλικτική πορεία κι όχι μιά διάδοχη τετημένων και άσυνεχών σταδίων. Σύμφωνα μέ αυτή τήν όπτική, ό Μεσαίωνας δέν είναι μιά σαφώς διακριτή περίοδος, άποκομμένη από τήν προηγούμενη και από τήν επόμενη της. Αντίθετα, ό συγγραφέας ισχυρίζεται ότι οι άνθρωποι του Μεσαίωνα, τό «άνώνυμο ανθρώπινο πλήθος» έθεσε τίς βάσεις γιά νά αντιμετωπιστούν οι πρακτικές ανάγκες σέ κάθε τομέα, μέ άποτελέσματα που δημιούργησαν τή βάση του σημερινού υλικού πολιτισμού. Αυτός είναι άλλωστε, όπως δηλώνεται, και ό στόχος της συγκεκριμένης μελέτης: ή ανάδειξη των διαδικασιών και των σταδίων μέσω των οποίων συντελέστηκε ή εξέλιξη του πολιτισμού μέσω του Μεσαίωνα ως τίς μέρες μας.

Στό πλαίσιο αυτό λοιπόν, τής ανάδειξης διαδικασιών και καταστάσεων, ό Νίκολας συγκροτεί μιά ολοκληρωμένη παρουσίαση των ευρωπαϊκών λαών και συλλογικότητων: τής «Ευρώπης των φυλών», όπως λέει, αναφερόμενος στον 6ο και τόν 7ο αιώνα,

άλλά και των μετέπειτα κρατικών μορφωμάτων. Από αυτό τό μωσαϊκό των λαών δέν λείπουν και οι γείτονες που άσκησαν επιρροές, τό Βυζάντιο και τό Ίσλάμ.

Τό βιβλίο χωρίζεται σέ τέσσερα μέρη. Στό πρώτο, που επιγράφεται «Οί πρόδρομοι ενός πολιτισμού», παρουσιάζονται και αναλύονται τά προδρομικά στοιχεία που συνέβαλαν στη συγκρότηση και τή διαμόρφωση της Δυτικής Ευρώπης του Μεσαίωνα. Κατ' αρχήν ή ρωμαϊκή κληρονομιά. Κατά τόν Νίκολας, ό μεσαιωνικός πολιτισμός διαμορφώθηκε και επί τή βάση των οικονομικών και των διοικητικών θεσμών, καθώς και της κοινωνικής διάρθρωσης που κληροδοτήθηκαν από τή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, συγκεκριμένα από τό δυτικό τμήμα της, άφου τό άνατολικό, μετά τή μεταφορά της πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη, διαμορφώνει σιγά σιγά τά δικά του ιδιάζοντα χαρακτηριστικά. Τό δυτικό τμήμα υποκύπτει στους Γερμανούς, ώστόσο ή ρωμαϊκή κληρονομιά εξακολουθεί νά επηρεάζει καθοριστικά όλους τούς κατοίκους της πρώην δυτικής αυτοκρατορίας. Η φυλετική συνέχεια διατηρείται, άφου οι Γερμανοί εγκαθίστανται στα όρια της πρώην ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και δέν προχωρούν στο χώρο που αυτή καταλάμβανε. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τή γλώσσα. Δεύτερο στοιχείο, ή χριστιανική θρησκεία, όπως θεωρούνταν ότι διαδόθηκε από τόν Παύλο, και ή κυρίαρχη θέση αφενός της Ρώμης ως άποστολικής έδρας, αφετέρου του πάπα, που διεκδικεί τό πρωτείο μεταξύ των υπόλοιπων άξιωματούχων της εκκλησίας. Στό ίδιο πλαίσιο τής χριστιανικής κληρονομιάς ό Νίκολας τοποθετεί και τή μοναστική παράδοση, που διαμορφώνεται μέ βάση δύο κανόνες: αυτόν των Βενεδικτινών και εκείνο των Κελτών ή Ίρλανδών μοναχών, που πέρασε στην ήπειρωτική Ευρώπη από τόν Άγιο Κολούμπα τό 6^ο μισό του 6ου αιώνα. Πρέπει επίσης νά σημειωθεί και ή υιοθέτηση της κλασικής παιδείας από τό χριστιανισμό, μέσω όρισμένων λογίων εκκλησιαστικών άξιωματούχων, όπως ό ιερός Αύγουστίνος και ό Ίσίδωρος της Σεβίλλης. Τό έπό-

μενο στοιχείο, τό τρίτο, πού αναφέρεται σέ αυτό τό μέρος ἀφορᾷ τά εὐρωπαϊκά φῦλα πρὶν ἀπό τόν 8ο αἰώνα, καί εἰδικά τούς Γερμανούς² καί τούς Κέλτες. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἀναφέρεται στήν κοινωνική τήν οικονομική συγκρότηση τῶν περιοχῶν πού κατοικοῦνταν ἀπό τά φῦλα αὐτά τήν προκαρολίγγεια περίοδο, στίς σχέσεις κοινωνίας καί θρησκείας πού διαμορφώθηκαν, στόν πολιτισμό (γράμματα καί τέχνες) πού ἀναπτύχθηκε τόσο ἀπό τούς λαϊκούς ὅσο καί ἀπό τόν κλήρο. Τό τελευταῖο στοιχείο πού παρουσιάζεται σέ αὐτό τό πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου ἀφορᾷ τούς πολιτισμούς πού ἄσκησαν ἐπίδραση, πού ἐπηρεάσαν μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο τή Δυτική Εὐρώπη: τόν βυζαντινό καί τόν ἰσλαμικό. Χωρίς ἡ παρουσίαση νά εἶναι ἐξαντλητική, ἀναδεικνύονται τά σημεῖα πού κατά τόν συγγραφέα συγκροτοῦν αὐτές τίς ἰδιαιτέρες ἐνότητες. Τό ἐνδιαφέρον καί ἐδῶ στρέφεται στίς κοινωνικές δομές, τήν οικονομική συγκρότηση καί τόν πολιτισμό.

Τό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου, «Ἡ γέννηση ἑνός πολιτισμοῦ: ἡ Εὐρώπη τοῦ πρῶτου Μεσαίωνα (περὶ τό 700-920)», ἀσχολεῖται μέ τή διαμόρφωση τῆς καρολίγγεια ἐποχῆς. Στό πρῶτο κεφάλαιο, «Ἡ καρολίγγεια Δύση: ἡ Εὐρώπη τοῦ 8ου καί τοῦ 9ου αἰώνα», ἐξετάζεται ἡ ἐμφάνιση καί ἡ ἐπικράτηση τοῦ Καρλομάγνου καί τῆς δυναστείας του, ἡ συγκρότηση τῆς αὐτοκρατορίας του καί ἡ ἀναγνώρισή της ἀπό τόν πάπα, δηλαδή τό νέο καθεστῶς τῆς θεοκρατικῆς μοναρχίας, καθῶς καί ἡ ἀναβίωση τῆς κλασικῆς παράδοσης μέσω τῆς καρολίγγεια ἀναγέννησης. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας παρουσιάζει καί τούς λαούς πού δροῦν τήν περιφέρεια τῆς καρολίγγεια αὐτοκρατορίας, τούς Ἰσλανδοῦς, τούς Σκανδιναβοῦς ἀλλά καί τούς Ἄγγλους, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐμφάνισης τῆς μοναρχίας στή χώρα. Στό ἴδιο πλαίσιο ἐξετάζεται ἡ διαμόρφωση τοῦ θεσμοῦ τοῦ φέουδου καί τῶν σχέσεων πού αὐτό συνεπάγεται (φεουδαρχία, χωροδεσποτεία, φεουδαρχικός δεσμός κλπ.).

Τό ἐπόμενο κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ μέρους εἶναι ἀφιερῶμένο στή σειρά τῶν ἀλλαγῶν πού συμβαίνουν ὅσον ἀφορᾷ τή γῆ, τήν ἰδιοκτησία της καί τήν ἀγροτική οἰκονομία μέσα στό νέο πλαίσιο τῆς φεουδαρχίας. Σέ αὐτό τό σημεῖο ἐξετάζεται καί τό ἐμπορικό δίκτυο πού ἔχει ἀρχίσει νά σχηματίζεται πρὸς τά τέλη τοῦ 9ου αἰ., μέ τήν ἐμπορική κίνηση νά βρίσκεται ἀρχικά στά χέρια τῶν Σκανδιναβῶν, τῶν μουσουλμάνων ἀλλά καί τῶν Βυζαντινῶν.

Ἄν καί μέ τό μακρινό ἐμπόριο εἰδῶν πολυτελείας δέν ἀσχολοῦνται πολλοί Δυτικοευρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς, δέν συμβαίνει τό ἴδιο καί μέ τό τοπικό ἐμπόριο μικρῆς κλίμακας. Αὐτό τό τελευταῖο κατά τόν Νικόλας θά δημιουργήσει στίς περισσότερες περιοχές —μέ ἐξαίρεση ἴσως τή Ρώμη— τήν πληθυσμιακή βάση πού ἦταν ἀναγκαῖα γιά τήν ἀστική ἀνάπτυξη. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό καί πέρα ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὅτι διαμορφώνονται οἱ ὄροι καί οἱ συνθήκες γιά νά εἰσελθεῖ

ἡ Εὐρώπη σέ μιά νέα περίοδο, πού τήν ὀνομάζει περίοδο ὠριμότητας.

Σέ αὐτή τήν περίοδο τῆς ὠριμότητας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἀφιερῶμένο τό τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου, πού ἐξετάζει τό διάστημα 920-1270. Τό πρῶτο κεφάλαιο αὐτοῦ τοῦ μέρους ἀναφέρεται στίς πολιτικές σχέσεις καί στίς διαμάχες γιά τήν ἐξουσία πού ξεσποῦν αὐτή τήν περίοδο μεταξύ κυρίως τῆς κοσμικῆς καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας (ἡ ἔριδα περὶ τῆς περιβολῆς εἶναι τό ἀποκορύφωμα αὐτῆς τῆς διαμάχης μεταξύ τῆς ἐκκλησίας καί τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορα, ἀφοῦ ἡ πρώτη διεκδικεῖ τήν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία της ἀπό τήν κοσμική ἐξουσία).

Μέ τίς πολιτικές ἀλλαγές πού συμβαίνουν σέ ἐπίπεδο ἀνάτατης ἐξουσίας καί θεσμῶν, ἐμφανίζεται καί ἡ εὐρωπαϊκή ἀριστοκρατία, πού θεμελιώνεται στό ἀξίωμα τῆς κληρονομικῆς εὐγένειας. Γεγονός πού συνεπάγεται νέες κοινωνικές σχέσεις ἀλλά καί ἀλλαγές στίς ἰσχύουσες οικονομικές δομές καί στίς οικονομικές σχέσεις φεουδάρχη καί ὑποτελῶν.

Ταυτόχρονα, ἡ ἴδια ἐποχή χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀφύπνιση τῆς χριστιανικῆς συνείδησης τῶν κατοίκων τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καί ἀπό τήν ἀναβίωση τῆς παράδοσης τῶν προσκυνημάτων. Μέ βάση αὐτά τά δύο στοιχεῖα καθῶς καί μέ τήν ἀποδυνάμωση τῆς οικονομικῆς βάσης τῶν εὐγενῶν λόγω τῆς διαιρετικῆς κληρονομίᾶς ὁ Νικόλας ἐρμηνεύει τήν ἐμφάνιση τοῦ κινήματος τῶν σταυροφοριῶν, πού εἶχαν μιά σειρά ἐντονων ἐπιπτώσεων στήν Εὐρώπη: ἐνίσχυση τοῦ παπικοῦ κύρους, εἰσαγωγή τεχνολογίας, ἀναβίωση ἐμπορίου Ἀνατολῆς-Δύσης, ἐνίσχυση τῆς ἐσωτερικῆς οἰκονομίας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, πολιτιστικές ἀλληλεπιδράσεις μεταξύ χριστιανῶν καί μουσουλμάνων.

Ἡ ἴδια ἐποχή γιά τήν Εὐρώπη εἶναι ἐποχή δημογραφικῆς αὔξησης, μόνιμης ἐγκατάστασης πληθυσμῶν καί οικονομικῆς ἀνάπτυξης. Αὐτή τήν οικονομική ἀνάπτυξη πού συνδέεται ἄμεσα μέ τή γῆ καί τήν καλλιέργειά της ἐξετάζει ὁ Νικόλας λεπτομερῶς στό ἴδιο μέρος τοῦ βιβλίου. Παράλληλα ἐξετάζει τήν ἀνάπτυξη τῶν πόλεων καί τή δημιουργία χαρακτηριστικῶν ἀστικῆς ζωῆς, πού παγιώνονται γύρω στό 1200. Ἐποχή πού οἱ περισσότερες πόλεις εἰδικά στό Βορρά διοικοῦνται ἀπό τίς συντεχνίες, πού ἐπίσης παγιώνουν τή δομή καί τά χαρακτηριστικά τους, ἀποκτῶντας κυρίαρχο κοινωνικό καί οικονομικό ρόλο.

Γιά τόν Νικόλας, ἡ ἐποχή αὐτή χαρακτηρίζεται καί ἀπό ἀλλαγές στήν ἀντιμετώπιση τῆς γνώσης. Ἐνῶ στήν προηγούμενη περίοδο ἡ μάθηση θεωροῦνταν ἀξία πού ὀδηγοῦσε στήν ἐξύμνηση τοῦ Θεοῦ, ἄρα ἦταν ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τήν ἐκκλησία καί τά μοναστήρια, τώρα ἀποκτᾷ περισσότερο πρακτικές ἐφαρμογές. Σέ αὐτό τό πλαίσιο διαφοροποιοῦνται τόσο τά ἐκπαιδευτικά ἰδρύματα —στήν Ἰταλία ἐμφανίζονται τά πρῶτα πανεπιστήμια τῶν δήμων— ὅσο καί οἱ σπουδαστές, πού στοχεύουν πιά

σέ κοσμική καριέρα κι όχι σέ ἐκκλησιαστική. Ὁ κοσμικός προσανατολισμός κατά τόν Νικόλας κάνει ἐμφανή τήν παρουσία του καί μέσα ἀπό τήν κοσμική λογοτεχνία πού καλλιεργεῖται συστηματικά.

Μετά ἀπό τήν προηγούμενη λεπτομερή παρουσίαση τῆς περιόδου πού θεωρεῖ ώριμότητα, ὁ Νικόλας, στό τελευταῖο μέρος τοῦ βιβλίου του, ἀσχολεῖται μέ τήν ὕστερη περίοδο τοῦ Μεσαίωνα (1270-1500). Ἐδῶ, στούς τομεῖς πού ἐξετάζει (οἰκονομικοί προσανατολισμοί καί κοινωνική κρίση, πολιτική καί πνευματική πραγματικότητα) ὁ συγγραφέας ἀναδεικνύει τά στοιχεία πού ἐν σπέρματι ἀνιχνεύονται σέ αὐτή τήν περίοδο καί θά ἀποτελέσουν τή βάση γιά τήν Εὐρώπη τῆς Ἀναγέννησης –ἐμπόριο, ἐπέκταση φτώχειας, ἀνάπτυξη ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν, λαϊκές ἐθνικές κλπ.

Παρακολουθώντας τό βιβλίο τοῦ Νικόλας, εἶναι ἐμφανές τό νῆμα πού διατρέχει τήν ἀφήγηση, ὅπως εἶδαμε ὅτι καί ὁ ἴδιος φροντίζει νά δηλώσει: ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καί ἡ ἀνίχνευσή τους σέ ἄλλο πλαίσιο. Ὁ συγγραφέας καταφέρνει ἐν τέλει, χρησιμοποιώντας μικρές ἐνότητες, νά δημιουργήσει μιᾶ ἀνάγλυφη εἰκόνα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐξέλιξης γιά διάστημα μεγαλύτερο τῶν 1000 χρόνων. Ἀκόμη κι ἂν ὀρισμένες προσεγγίσεις του φαίνονται παρακινδυνευμένες ἢ ἀπόλυτες, τό ὅλο ἔργο ἀποτελεῖ μιᾶ σημαντική ἐπιτομή τῆς ἱστορίας τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, χωρίς στερεότυπα καί δογματική ἀντιμετώπιση.

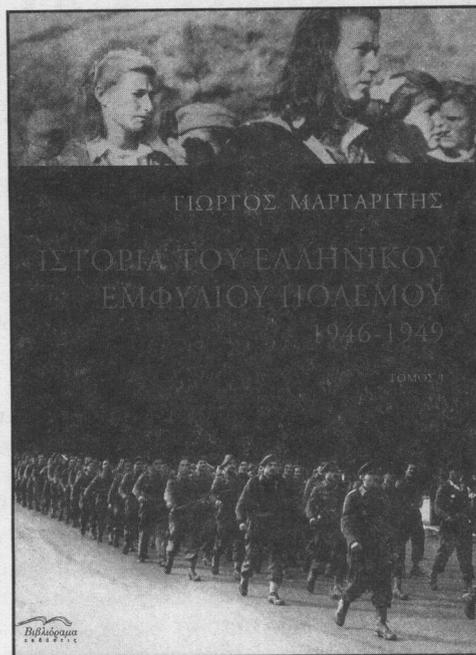
Γιάννα Κατσιαμπούρα

1. Ἀπό τίς σημαντικότερες ἱστορικές μελέτες τοῦ Νικόλας εἶναι οἱ ἐξῆς: *Town and Countryside: Social, Economic and Political Tensions in 14th-Century Flanders*, Bruges 1971, *The Domestic Life of a Medieval City: Women, Children, and the Family in 14th-Century Ghent*, Nebraska, 1985, *The Metamorphosis of a Medieval City: Ghent in the Age of Artevelde, 1302-1390*, Nebraska 1987, *The van Artevelde of Ghent: The Varieties of Vendetta and the Hero in History*, Cornell, 1988, *Trade, Urbanization and the Family: Studies in the History of Medieval Flanders, Variorum Reprints*, Aldershot 1996, *The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Early Fourteenth Century*, Longman, London 1997, *The Later Medieval City, 1300-1500*, Longman, London 1997, *The Transformation of Europe, 1300-1600*, Edward Arnold, London 1999.

2. Ὁ συγγραφέας ἐξηγεῖ βεβαίως ὅτι χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο «Γερμανοί» καταχρηστικά, γιατί οἱ ἴδιοι ποτέ δέν αὐτοορίστηκαν ἔτσι, παρά ὁ καθένας θεωροῦσε τόν ἑαυτό του μέλος μόνο τῆς ἰδιαίτερης φυλῆς του. Γι' αὐτόν τό λόγο καί δέν ἀνέπτυξαν ἰδιαίτερη ἐθνική συνείδηση.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η πρώτη συνθετική αποτίμηση του εμφυλίου

Εθνικός στρατός: συνολικές απώλειες 44.000 αξιωματικοί και οπλίτες (14.000 νεκροί).
Δημοκρατικός Στρατός: 25.000 νεκροί.
Πραγματικές εκατόμβες στους παραστρατιωτικούς μηχανισμούς και στους αμάχους.

Είναι προφανές ὅτι βρισκόμαστε μπροστά σε μιᾶ σκληρότατη πολεμική ἀναμέτρηση. Ἐναν πόλεμο ολοκληρωτικού, μάλιστα, χαρακτήρα, δηλαδή ἀπό ἐκείνους πού δέν ἀφορούν μόνο τους στρατούς καί τους ἐνόπλους ἀλλά τήν κοινωνία ολόκληρη. Περισσότερα ἀπό ἕνα ἐκατομμύριο άτομα, ἀμαχοί, ἐκτοπίστηκαν καί προσφυγοποιήθηκαν στή διάρκεια τοῦ πολέμου αὐτοῦ. Τι παραπάνω δηλαδή νά συμβεῖ σε ἕναν πόλεμο;

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ Ο ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ

εκδόσεις βιβλιόραμα

ΣΤΟΥΡΝΑΡΗ 51 – 104 32 ΑΘΗΝΑ – ΤΗΛ. 52 21 112 – FAX 52 21 466
<http://www.bibliorama.gr> – e-mail: bibliorama@Acropolis.gr

Ο ΕΓΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΩΡΑΙΟΥ

τοῦ Γιώργου Φαράκλα

Χέγκελ, *Εισαγωγή στην αισθητική*, μτφρ. Γ. Βελουδής, επίμετρο Κ. Ψυχοπαίδης, Πόλις 2000

Πῶς είναι δυνατόν νά είναι κάτι αντικειμενικά ωραίο, ρωτᾷ ὁ Κάντ. Τί είναι ἐκεῖνο πού θά μπορούσε νά είναι αντικειμενικά ωραίο, ρωτᾷ ἀκριδέστερα ὁ Χέγκελ. Ἡ ἐποχή μας ἔχει θάψει, ὅπως φαίνεται, τήν ἄποψη ὅτι ὑπάρχει κάτι καθ' αὐτό ωραίο, ὅπως καί κάτι καθ' αὐτό καλό. Φαίνεται νά ἐπανέρχεται στήν πλατωνική ταύτιση ωραίου καί καλοῦ ἀπό τήν ἀνάποδη: ἀφοῦ ωραίο καί καλό εἶναι μόνον ὅ,τι θεωρῶ ἐγώ αὐτή τήν στιγμή ωραίο καί καλό, δέν εἶναι μόνον τό ωραίο πού ἔχει καταστήσει ζήτημα ἀπλῆς προσωπικῆς προτίμησης, ἀλλά καί τό καλό.

Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ψυχοπαίδης στό Ἐπίμετρό του (σ. 268), ὁ Ἐγκελος συνέδεε αὐτά τά δύο σέ ἄρθρο του γιά τό *Φυσικό δίκαιο*. Χαρακτήριζε τήν κοινωνία μέ βάση τό εἶδος κωμωδίας πού ἐπικρατεῖ σ' αὐτήν. Ἐνῶ στό Ἀριστοφάνη τό γέλιο τό προκαλεῖ ἡ μάταιη προσπάθεια τοῦ ἀτόμου νά ἀρθεῖ ἐκτός κοινότητος, σήμερα διακωμωδοῦνται, ἀντίστροφα, οἱ μάταιες προσπάθειες τῶν ἀτόμων νά συστήσουν μιά κοινότητα. Γιά τόν ἀστό θεατή ἡ καλοσύνη κι ἡ ἀλληλεγγύη εἶναι παραμύθια.

Αὐτό τόν αὐτοχλευαζόμενο ἀτομικισμό, αὐτόν τόν ἀστικό ρεαλισμό, ἐπιδέξιο στό νά βρῖσκει τό πεζό συμφέρον πίσω ἀπό κάθε τί ἀνιδιοτελές, ἱπποτικό, ἥρωικό, πού μᾶς παρουσιάζει ὁ καλλιτέχνης, ὁ Ἐγκελος φαίνεται νά τόν ἀντιμετωπίζει διττῶς. Ὁ πεζός ἀτομικισμός εἶναι μὲν προϊόν θεμιτῆς ἐξέλιξης, ὅμως ἡ ωραιοποίησή του εἶναι μὴ θεμιτή, γιατί ἐκθειάζει τήν ἀδυναμία τοῦ ιδιώτη νά συγκροτήσῃ κοινότητα.

Ἀπό μιά ἄποψη ἡ ποίηση τρέφεται ἀπό τήν στάση ζωῆς τῶν ἐπικίνδυνων κοινωνιῶν πρὶν ἐγκαθιδρυθοῦν ἀστικοί θεσμοί. Ὅπως λέει ὁ Ἐγκελος —καί θά πεῖ ὁ Σάντεβαλτ εἰδικά γιά τόν Ὅμηρο (Schadewaldt,

Ἀπό τόν κόσμο καί τό ἔργο τοῦ Ὁμήρου, ΜΙΕΤ 1983, τ. Α', σ. 113 κ.έ.)— ἡ κλασική ποίηση ἐξωραΐζει τήν νεκρή φεουδαρχία, ὅταν ὁ τοπάρχης ἦταν ἐρμηνευτής καί προστάτης τοῦ δικαίου. Ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη, ἡ τέχνη καλῶς ἔχασε τήν ἀντικειμενικό-

τήτά της: Οί αστικοί θεσμοί προωθούν την ελευθερία, κι ἄς μὴ γεννοῦν ἥρωες. Ἐνα παράλληλο ἀγαθό αἴτιο θανάτου τῆς τέχνης εἶναι ὅτι, διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ἄτομο καταλήγει νὰ θεωρεῖται αὐταξία, πράγμα πού δέν μᾶς ἀφήνει πιά ν' ἀντιμετωπίζουμε τὸ καλλιτέχνημα ὡς «ἐπιφάνεια» κάτι ἀνώτερου (ἄς προσθέσουμε: παρά τὴν εἰκονολατρία).

Τὸ κακό ὅμως εἶναι, ὅτι αὐτός ὁ ὑποκειμενισμός, πού δέν ἐπιτρέπει μιά ἀπόλαυση τοῦ ἔργου τέχνης μ' ὅλο τὸ εἶναι τοῦ ἀποδέκτη του, αὐτοκαταξιώνεται ὡς ὀλοκλήρωση τῆς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης. Ἔτσι ὀρίζει ὁ Ἑγκελ τὸ σύγχρονό του ρομαντικό κίνημα, τὸ ὁποῖο καί ἀρνεῖται. Ὁ θεωρητικός του Φρ. Σλέγκελ (Schlegel) ὀνόμασε αὐτὴ τὴ στάση *εἰρωνία*. Τὸ ὑποκείμενο δέν μπορεῖ νὰ πάρει τὸ ἔργο του στὰ σοβαρά, ἔχει ἀέλιπτε ἀποσυρθεῖ ἀπ' αὐτό, διεκδικεῖ τὸν ἐγκλεισμό στό ἐγώ του ὡς καλλιτεχνικά θεμιτό, χωρὶς νὰ παραδέχεται πὼς εἶται κλείνεται στό κενό. —Γιὰ νὰ γεμίσω τὸν νοητικό μου κόσμο μὲ περιεχόμενα πρέπει νὰ μὴν ἀφαιρῶ ἐξ ὀρισμοῦ ἀπὸ τὰ ἀντικειμενικά φαινόμενα τὴν ἀντικειμενικότητά τους. Λ.χ. νὰ μὴ δέχομαι ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ ἀτόμου νὰ συστήσει κοινότητα εἶναι κάτι μοιραῖα μάταιο, γελοῖο.

Ἄφ' ἐνός, τὸ ὅτι μποροῦμε ν' ἀποψιλῶνουμε τὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητά τους εἶναι μιά ικανότητα πού μόνο στὴ νεώτερη ἐποχὴ μαθαίνουμε ὅτι χαρακτηρίζει κάθε ἐγώ. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ ἀνακαλύπτουμε τὴν ιστορικότητα τῶν κοινωνιῶν, πού προϋποθέτει ὅτι τὰ ἄτομα ἔχουν τὴν ικανότητα νὰ μὴν δέχονται πάντα τὸ ἀντικειμενικό πλαίσιο πού βρῖσκουν μπροστά τους, ν' ἀποσύρονται ἀπ' αὐτό. Ὅμως, τὸ ὅτι μποροῦμε ν' ἀποδεδεμευθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν δεδομένων ἀξιών δέν σημαίνει ὅτι πρέπει ν' ἀποδεδεμευθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικότητα κάθε ἀξίας. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἡ παγίδα τοῦ ρομαντισμοῦ, πού ἀπατεῖ τὴ λατρεία τοῦ ὑπεράνω συλλογικότητας ἐγώ, τῆς «μεγαλοφυΐας».

Πρόκειται γιὰ μιά στάση πού χαρακτηρίζει ἀκόμη περισσότερο τὴ μετανεωτερικὴ τέχνη, ἡ ὁποία ὑποκειμενικοποιεῖ ὡς καί τὴν ἱστορία τῆς τέχνης, ἀφοῦ διαλέγει ἐλεύθερα ἀπὸ τὸν κατάλογο προϊόντων της: Ὁραῖο εἶναι ὅ,τι θεωρῶ τώρα ὡραῖο.

Ἄλλά τί θὰ ἦταν λοιπὸν κάτι ἀντικειμενικά ὡραῖο; Ἀντικειμενικά ὡραῖο θὰ εἶναι μᾶλλον ὅ,τι ἀποτελεῖ μὲ κάποιον τρόπο ἀνασύσταση τῆς κοινότητας. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐπαναστατικό δυναμικό πού φαίνεται νὰ ἐνέχει ἡ ἐγελιανὴ ἀνάλυση. Πάντως αὐτὸ θὰ γοητεύσει μαρξιστές ὅπως τὸν Λούκατς, τὸν Ἀντόρνο ἢ τὸν Μαρκοῦζε.

Γιατί τὸ ὡραῖο δέν εἶναι μόνον ὅ,τι εἶναι ὡραῖο γιὰ τὸν καθένα, τέλος πάντων; Διότι ὡραῖο εἶναι ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στοὺς ὅρους δυνατότητας τοῦ ὡραίου. Ἄν δέν θέλουμε νὰ λέμε καλλιτεχνικά ὡραῖο ὅ,τι προκαλεῖ κάποια εὐχαρίστηση, ἂν δεχόμαστε πὼς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Τζοκόντα εἶναι ὡραῖα

δέν εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν τρόπο πού ἦταν ὡραῖα γυναῖκα τὸ μοντέλο τοῦ ζωγράφου γιὰ τὸν πίνακα, τότε ὡς καλλιτεχνικά ὡραῖο πρέπει νὰ ὀρίσουμε ὅ,τι ἀνταποκρίνεται μὲ ἰδιαίτερο, συγκεκριμένο τρόπο στοὺς γενικούς ὅρους τοῦ ὡραίου ἀντικειμένου. Ἄρα, σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω σκεπτικό, πού προεκτείνει τὴν τοποθέτηση τοῦ Ἑγκελου, μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε ὡς ὡραῖο ὅ,τι προωθεῖ τὴν ελευθερία ὡς ἀποκατάσταση τῆς κοινότητας, εἴτε ἐπειδὴ τὸ ἔργο παριστᾷ ἐξωραϊσμένα προαστικά ἄτομα πού ἐπιφορτίζονται μὲ τὴ σύσταση τῆς κοινότητας, εἴτε γενικότερα ἐπειδὴ ἀλληλεπιδρᾷ μὲ τὸν ἀποδέκτη του εἶται ὥστε νὰ τὸν εὐαισθητοποιεῖ ἀνάλογα.

Αὐτὸ πιστεύω ὅτι ἀπορρέει ἀπὸ τὴν παρατήρηση τοῦ Ἑγκελου, πού ὀρθῶς τονίζει ὁ Ψυχοπαίδης (σ. 241), ὅτι ἡ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα ἀφήνει τὰ ἀντικείμενα ἐλεύθερα, δηλαδή δέν τὰ χρησιμοποιεῖ ὡς μέσα. Γιὰ νὰ ὑπάρχει ὡραῖο ἀντικείμενο γιὰ μένα, πρέπει νὰ τὸ βλέπω ὡς ἐλεύθερο. Ὅρος γιὰ νὰ ὑπάρχει τέχνη εἶναι αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωση. Ὁραῖο θὰ λέμε λοιπὸν ὅ,τι ἀνταποκρίνεται σ' αὐτὸν τὸν ὅρο. Ἡ σημασία μᾶς τέτοιας ἐννοιας ἐλευθερίας τοῦ ἐπιμέρους θὰ ἐμπνεύσει πάντως μαρξιστές ἀναγνώστες τῆς *Αἰσθητικῆς* τόσο διαφορετικούς ὅσο ὁ Λούκατς καί ὁ Ἀντόρνο (τὴν πολὺτιμη *Αἰσθητικὴ θεωρία* του μόλις μᾶς χάρισε ὁ Λ. Ἀναγνώστου στὰ ἑλληνικά, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια).

Τὸ «ἔρωτικό» ἰδεῶδες τοῦ Μαρκοῦζε, ὅπου «τὰ πράγματα εἶναι ἐλεύθερα νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἐρωτικὴν στάση» (*Ἔρως καὶ ἐπανάσταση*, κεφ. 8) εἶναι μᾶλλον ἤδη τὸ «κανονιστικό ἰδεῶδες» τοῦ Ἑγκελου, πού δέν ἰσχύει μόνο στὴν αἰσθητικὴ, ὅτι «ἡ ἐλευθερία τοῦ κάθε ὑποκειμένου προϋποθέτει τὴν ἐλευθερία, ὄχι μόνο τῶν ἄλλων ὑποκειμένων, ἀλλὰ τῶν πάντων, ὅλων τῶν ὄντων» (M. Theunissen, *Sein und Schein*, Suhrkamp, 1980, σ. 46).

Υ.Γ. 1. Ὁ Γ. Τζαβάρας δέν ἔχει μεταφράσει τὴ «μεγάλῃ λογικῇ» ὅπως λέει ὁ Γ. Βελουδῆς (σ. 220), ἀλλὰ τὴ «μικρῇ», δηλαδή τὸ πρῶτο μέρος τῆς *Ἑγκυκλοπαίδειας*, τὴν ἴδια πού εἶχε μεταφράσει ἤδη ὁ Γρατσιατός τὸ 1914.

Υ.Γ. 2. Δέν μπορεῖ κανεὶς νὰ μεταφράσει τίς λέξεις Form καὶ Gestalt μὲ τὴν ἴδια λέξη «μορφή», ὅπως ὁ Βελουδῆς, γιατί ἡ Form εἶναι συχνά συνώνυμη μὲ τὸ νόημα κάποιου πράγματος, ἐνῶ ἡ Gestalt εἶναι, ἀντίθετα, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐμφανίζεται, τὸ σχῆμα τοῦ πράγματος, πού ἴσως εἶναι παραπλανητικό ὡς πρὸς τὸ νόημά του, δηλαδή ἀντίθετο μὲ τὴ μορφή-Form. Ἡ *Φαινομενολογία* εἶναι μιά διαλεκτικὴ *σημαμάτων* ἢ *σημασιαμῶν*, ὄχι μορφῶν, ὅπως ἡ *Λογικῇ*. «Ἡ *Gestaltung*... εἶναι, γιὰ τὴ γνώση τῆς ἐννοιας, τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴ *Form*» (Φιλοσ. *Δικαίου* §1, παρατ.).